

સાંજીવાર

અને બીજી પ્રાણી-કથાઓ

૧૩૭૮

૧૩૭૮

મનુભાઈ જોધાણી

જન્મભુમિ શું કહે છે?

કાળિયાર

કાળિયારની બાઈ નોંધાણીએ લખેલી કથા
પ્રાણીસૃષ્ટિના સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ રસ
જન્યુત કરે છે. આવી વાર્તાઓ
એ બાઈ ખૂબ કાં ન લખે!
'કલમ અને કિતાબ'

સોરઠી લોકકથાઓના નવા સંપાદન

સુંદરીઓનો શશુગાર	૪-૦-૦
શૌર્યનાં તેજ	૨-૮-૦
સોરઠી જવાહીર	૩-૦-૦
સોરઠી વિભૂતિઓ	૨-૪-૦

કુમાર-સાહિત્ય

કુમારોની પ્રવાસકથા	૧-૮-૦

બાળ-સાહિત્ય

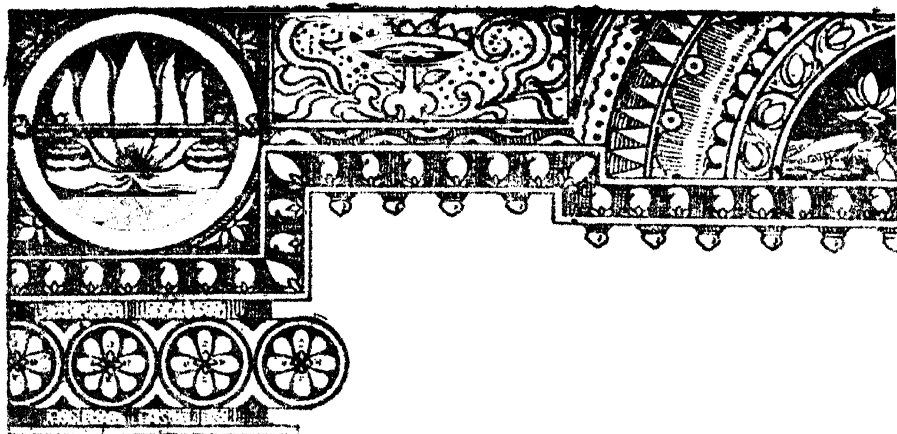
જનપદ (ભાગ ૧-૨-૩)	૩-૧૨-૦
ખાદીમીઠી બાળવાતો	૧-૪-૦
સોરઠી શૂરવીરો	૦-૧૨-૦

લખો

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધીરસ્તો

અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

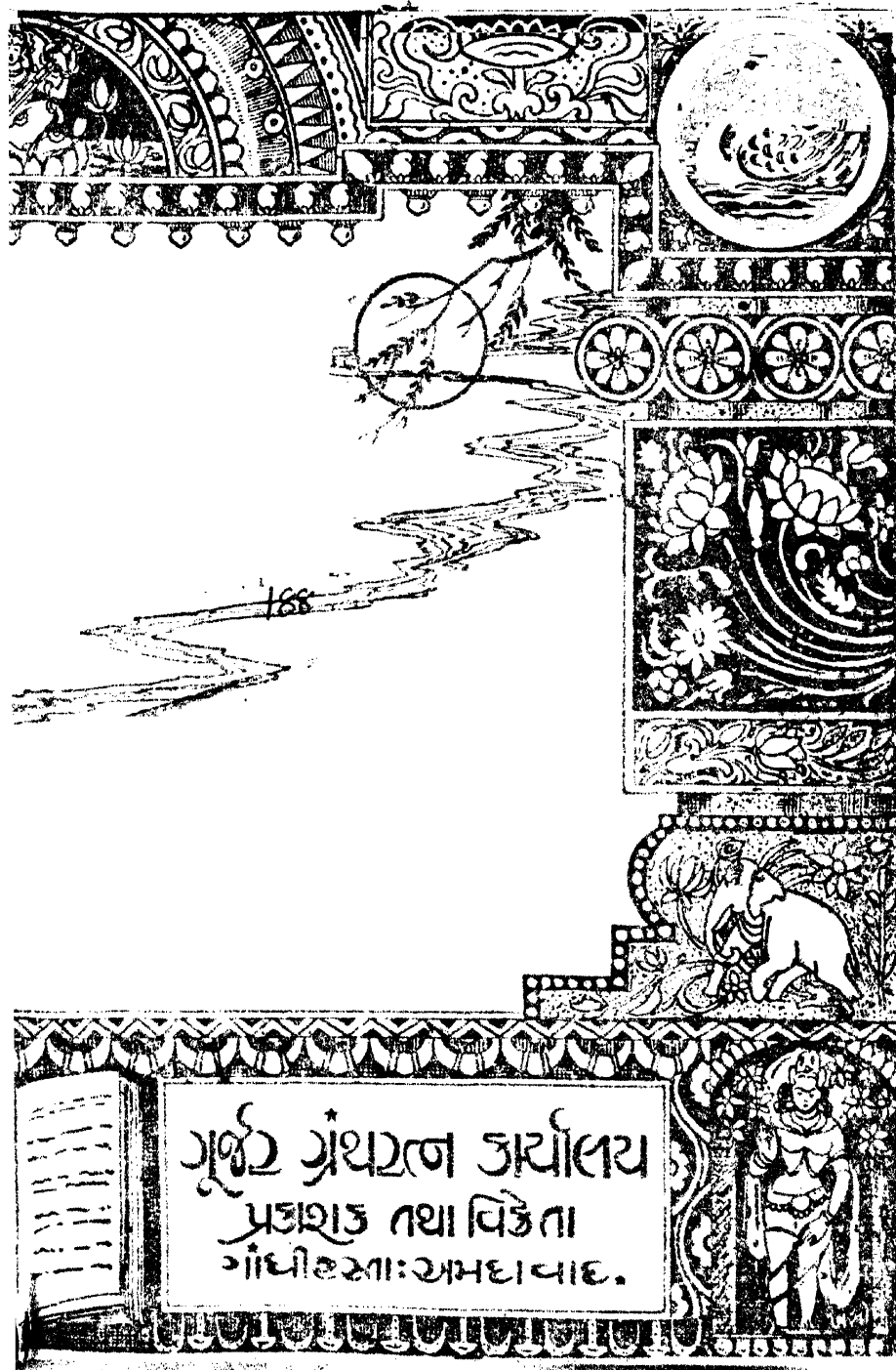
[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૧૬૮ કિમત ૨-૮-૦

ગ્રંથનામ ડાહ્યા

વર્ગીક ૪-૧૩

ગુજરાત ગ્રંથાલય કાર્યાલય
પ્રકાશક તથા વિકેતા
ગાંધીસ્નાઃઅમદાવાદ.

કાળિયા ર

અને

બીજી પ્રાણીકથાઓ

મગધાદિગદ્યાદિ.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તા :: અમદાવાદ

પ્રકાશક : મનુભાઈ લક્ષ્મુભાઈ જોષાણી
ઝ વે રી વા ડ : અ મ દા વા દ.

ચિત્રકાર : શ્રી વિદ્યાનિધિ પંડિત
૨૬૧૬૮૬
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨-૨૨

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૩૯

બીજી આવૃત્તિ : ૧૯૪૭

અહીં રૂપિયા

(કોપીરાઈટના સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધીન)

મુદ્રક : અતુરભાઈ શનાભાઈ પટેલ
શ્રી મહેન્દ્ર મુદ્રણાલય, મામાની
હવેલી, શાક મારકીટ-અમદાવાદ.

અર્પણ

જેમની પ્રેરણાથી આ વાર્તાઓ પ્રગટ થઈ છે તે
શ્રીમાન લાઠીનરેશ શ્રી. પ્રહલાદસિંહજી સાહેબને -

મનુભાઈ જોધાણી

આ લેખકના બીજા પુસ્તકો

સુન્દરીઓનો શણગાર-ભા. ૧

સુન્દરીઓનો શણગાર-ભા. ૨

સોરઠી જવાહિર

સૌર્યનાં તેજ

ખાટી મીઠી ખાળવાતો

સોરઠી વિભૂતિઓ

સાહસકથાઓ ભા. ૧-૨

સોરઠી શૂરવીરો

કુમારોની પ્રવાસકથા

આકાશી ચાંચિયો

ગામડાનું ગૌરવ

દેવામી સહજનંદ

મોડાસા

મૂંઝણું

ખૂની આંખ

અદ્ભુત યુવાનો

નાગમતી

જનપદ ભા. ૧-૨-૩

ખિન્દુ

લેખક તરફથી

મારું અવ્યય મોટે ભાગે મામડામાં વીત્યું છે, એટલે સીમમાં રખડતાં પ્રાણીઓનું નિરીક્ષણ કરવાની ટેવ પડેલી; તે પછી અંગ્રેજી માસિકોમાં એ પ્રાણીઓની વાર્તાઓ વાંચી અને પુસ્તકો દ્વારા પ્રાણીજીવનની વાંચન-ભૂખ ઊઘડી; એટલે શિકારીઓની વાતો અને તેમના અનુભવો સાંભળ્યા. એ રીતે નિરીક્ષણ, વાંચન, અભ્યાસ અને અનુભવનો સંભાર એકઠો કરી આ પ્રાણીકથાઓ લખવાની શરૂઆત કરી ત્યારે, ‘આવી કથાઓ વાંચકોને ખમશે?’ એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થયેલો; પણ આ પુસ્તકમાં છપાયેલ ‘કાળિયાર’ની વાર્તા ‘નવ-ચેતન’માં છપાઈ ત્યારે જન્મભૂમિના કલમ-કિતાબકાર બાઈશ્રી ઋવેરચંદ્ર મેઘાણીએ આવી વાર્તાઓ લખવા પ્રોત્સાહન આપ્યું ને વાર્તાઓ લખાવા માંડી.

આ વાર્તાઓ લાઠીના શિકાર-શાખીન ના. ઠાકોર સાહેબ શ્રી પ્રહલાદચિહ્ન સાહેબે વાંચીને મને ખૂબ ઉત્સાહ આપ્યો અને સહાનુભૂતિ દાખવી, આ વાર્તાઓને પુસ્તક આકારે પ્રગટ કરવાની સૂચના કરી; એટલે આ સંગ્રહ ગુજરાતી વાંચકો પાસે રજૂ કરવાનું સાહસ કર્યું છે.

પણ એ બધાની પાછળ એક શિકાર-શાખીન મિત્રની સૂચનાઓ બૂલી શકું તેમ નથી. મારી વાર્તાઓ છપાતી જતી તેમ તેમ વાંચીને તે સંબંધી પોતાના અભિપ્રાયો કહેવા હંમેશા તત્પર રહેતા મારા મિત્ર ડૉ. કદમને જીલ્લાય તેમ નથી. આ પુસ્તકમાં ‘શિકારીની દૃષ્ટિએ’ એક લાંબો પરિચય લેખ લખી તેમ જ એ દૃષ્ટિએ જ મારી કથાઓને કસી તેમણે મને આભારી કયો છે.

આમાંની જે જે વાર્તાઓ જે જે માસિકોમાં પ્રગટ થયેલી,

તેમાં વાર્તાને અનુષંગીને જે ચિત્રો છપાયેલાં તેના ઉપરથી પુસ્તકને ઉપયોગી કદમાં નવા ખંડોમાં બનાવી લેવાની રજા આપનાર તે તે માસિકના તંત્રીઓનો હું આભારી છું; એથીયે વધારે તો આ વાર્તાઓ લખવામાં જેમનું મૂળ મેટર મેં વાંચીને ઉપયોગ કર્યો છે તે મૂળ લેખકોનો ઋણી છું.

આપણે ત્યાં આજે કોલેજોમાં Zoology નો વિષય શિખવાય છે, તેવા વિદ્યાર્થીઓને વાર્તાઓ દ્વારા એવું સાહિત્ય મળે તો રસ-પૂર્વક વાંચી શકે એવી ભાવના આ પુસ્તક પ્રમટ કરતી વખતે મારા મનમાં ઉદ્ભવી છે; પણ તેના ઉઠાવ ઉપર એ ભાવના સિદ્ધ થવાનું અવલંબન રહે છે; એટલે તે વિષે કંઈ ન લખતાં, ખીજાં પ્રાણીઓ સંબંધી વાર્તાઓ લખવાનું પ્રોત્સાહન ગુજરાતી સાહિત્યરસિક વાંચકો આપશે તો આ શ્રમ સફળ થયો માનીશ.

અમદાવાદ
તા. ૧-૧૧-૩૯

}

મનુભાઈ જોધાણી

ખીજા આ વૃત્તિ વખતે

કુમારોને મઠ આવૃત્તિ વખતનાં ખીખાં નાનાં પડતાં હોવાથી આ વખતે વાર્તાઓ મોટાં ખીખાંમાં છાપી છે એથી કુમારોને વાંચવામાં ધણી સરળતા થશે. એ સિવાય આ આવૃત્તિમાં કંઈ ફેરફાર કર્યો નથી. આ પુસ્તકની જોડણી ગુજરાત વિદ્યાપીઠના શબ્દકોશ મુજબ રાખવામાં આવી છે.

અમદાવાદ
તા. ૮-૧-૪૭

}

મનુભાઈ જોધાણી

શિકારીની દૃષ્ટિએ

મારા મિત્ર મનુભાઈની 'ઠાળિયાર અને ખીજી પ્રાણીકથાઓ'નું થોડા વખતમાં પ્રકાશન થનાર છે, એવું પ્રજાપંથુના 'સાહિત્ય-વૃત્ત'માં મારા વાંચવામાં આવ્યું, તે પછે મને લગીરે ખ્યાલ નહોતો કે તેની પ્રસ્તાવના લખવાનું મારે ફાળે આવશે; પણ એ નિમિત્તે, એક સાંજે અચાનક એ પુસ્તકના ફરમા મારા હાથમાં આવ્યા, ત્યારે મારું હૃદય આનંદથી થનગની ઊઠ્યું; કારણ, હું જાણું છું તેમ આપણું સાહિત્ય આ દિશામાં નહિ જેવું જ વિકસ્યું છે. શ્રી. જીવરામ જોષીની 'શિકારિકા' કે 'શિકાર-કથાઓ', શ્રી. દિનુભાઈ જોશીની 'શિકારિકા-ભાગ ખીજો', શ્રીરામશર્માની 'શિકાર' વાર્તાઓનો શ્રી. કિસનસિંહ ચાવડાએ કરેલ અનુવાદ કે ધતર બાલસાહિત્યમાં ક્યાંક ક્યાંક દેખા દેતી આપણાં પાળેલાં પ્રાણીઓની વાતો અથવા કુમારના 'વનેચર'નાં 'વનવમ્હાનાં વાસી' સિવાય આપણી ભાષામાં આવું સાહિત્ય નહિ જેવું જોવામાં આવે છે, એટલે જ એ દિશામતિ આ સફળ પ્રયાતન ખૂબ ખૂબ સ્તુત્ય અને આવકારદાયક છે. આ પુસ્તકને હું સફળ એટલા માટે મળું છું કે, બાળકોએ સહેલાઈથી સમજી શકે અને હોંસે હોંસે વાંચી જાય તેવી તેની સાદી સરળ લખાવટ છે. પાળેલાં કે આપણામાં હજી ગયેલાં જનવરોથી માંડીને જંગલનાં બચંકર હિંસક પ્રાણીઓ સુધીની વિવિધતા લેખકે આપણને આપી છે અને એ બધાં પ્રાણીઓની શારીરિક વિશિષ્ટતાઓ, તેમની દિન-ચર્યા તથા તેમની કુદરતી ખાસિયતોનું વિમતવાર વર્ણન સચોટ અને રસપૂર્ણ શૈલીમાં તેઓ આપી શક્યા છે.

શ્રી. જીવરામ જોષીની 'શિકારિકા' અને 'શિકાર-કથાઓ'માં પ્રાણીઓના શિકારની અને હિંસક પ્રાણીઓના શિકાર સિવાય

બીજી રીતે તેમની સાથે સંબંધ ધરાવતી હળવી વાતો છે. લેખકની શૈલી એવી સરસ છે કે પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી પૂરું કર્યા વગર નીચે મૂકવું ન ગમે. લેખકને શિકારનો અનુભવ છે એમ પણ તેમની વાતો પરથી પ્રતીત થાય છે; છતાં શિકારશાસ્ત્રની અને બૌદ્ધિક દૃષ્ટિએ જોતાં, શરતચૂકમાં અથવા આપણી જનતાને કંઈક અવનવું આપવાના ઉત્સાહના અતિરેકમાં, તેમણે કેટલીક અહુત વાતો કહી નાખી છે.

દાખલા તરીકે, તેમણે હિમાલયનાં અને બિહારનાં જંગલોમાં સિંહનું અસ્તિત્વ હોવા વિષે લખ્યું છે. મારા, જંગલખાતાના અને શિકારી મિત્રોને પૂછતાં તેઓ આ બાબતનો દનકાર કરે છે. હું પોતે પણ એમ જ માનતો હતો કે કાઠિયાવાડના ગીરનાં જંગલ સિવાય હવે હિંદુસ્તાનમાં સિંહનું અસ્તિત્વ ક્યાંય રહેવા પામ્યું નથી. તે હિપરાંત એક સિવિલિયન અમલદાર (C. A. Kincaid) પોતાના Indian Lions એ નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે, “જ્યારે અંગ્રેજો હિંદમાં આવ્યા ત્યારે સિંહ પોતાનું વર્ચસ્વ મધ્ય હિંદ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ધરાવતો હતો, પરંતુ અંગ્રેજોએ તેને સંપૂર્ણ દાર ખવડાવી, તેથી મધ્ય હિંદ અને ગુજરાતમાં તેનું નામનિશાન ન રહ્યું; હવે ફક્ત કાઠિયાવાડના જુનાગઢ સંસ્થાનમાં તેનું આશ્રયસ્થાન રહ્યું છે. ત્યાં વાઘનું અસ્તિત્વ નથી અને અંગ્રેજ શિકારીઓ જામે નવાબ સરકાર સિંહને રક્ષણ આપે છે.* આ સિવાય હાર્મવર્ધસ યુનીવર્સલ એનસાઇક્લોપીડિયાનાં પાન ૪૯૦૦ ઉપર

* * When the English came, the lion was still holding out against the invader in Central India, Guzarat and Kathiawar; But the English completed the lion's defeat; it was exterminated in the two former provinces and its only refuge left is in Junagadh, a state in Kathiawar where there are no tigers and where H. H. The Nawab preserves the lion against English sportsmen.

સિંહ વિષે લખવામાં આવ્યું છે કે, કાઠિયાવાડના ગીર જંગલ સિવાય સિંહનું અસ્તિત્વ હવે ક્યાંય રહ્યું નથી; ઈ. સ. ૧૮૮૫ પછી આ બામ સિવાય હિંદુસ્તાનના બીજા કોઈ બામમાં સિંહ જોવામાં આવ્યો નથી. + વસ્તુરિધતિ આમ હોવા છતાં, શ્રી. જોષીએ અને તેમના મિત્રોએ કાઠિયાવાડ સિવાય હિંદમાં બીજે ક્યાંય સિંહ જોયા હોય તો તે વાત, તેના વંશનો વિચાર કરતાં ખરેખર વધાવી લેવા જેવી છે. તેમણે લખેલી સાપના શિકારની વાત અદ્ભુત છે. સાપ જેવા પ્રાણીને મારવા બંદૂકમાં ગોળી જ ભરવી જોઈએ અને નિશાન બરાબર તાકવું જોઈએ એવું કંઈ નથી. કારતૂસ ભરી શકાય તેવી બંદૂકમાં અડદના દાણા જેટલા છરા (સીસાની નાની ગોળીઓ) વાળો કારતૂસ ભરી સાધારણ નિશાન લઈ તે ફેંડવામાં આવે, તોપણ ખમે તેવા મોટા સાપ મરણતોલ ચર્ધ પડે છે; પણ ઘણાખરા દેશી શિકારીઓ પાસે કારતૂસની બંદૂકો (Breech Load Guns) હોતી નથી અને નાળના છેડેથી દારૂ, છરા, ગોળી વગેરે ભરવાની બંદૂકો (Muzzle Loading guns) હોય છે; આવી બંદૂકમાં દારૂ ભરી તે પર સખત કામળ કે કપડાનો ડૂંચો મારી, તે ઉપર છરા અથવા અડદના દાણા અને તે ન હોય તો છેવટે પાણી ભરી સાપની સામે નિશાન તાકી બંદૂકની ચાંપ દાબી, સાપના કૂચેકૂચા ઉડાવી દેતાં મેં તેમને જોયેલા છે; તેમ જ છરાવાળા કારતૂસથી મેં પોતે પણ જેટલાક સાપને ઉડાવી દીધેલા છે.

તે જ પ્રમાણે શાહુડીના શિકારમાં શ્રી. જોષીએ ‘બંદૂકથી શાહુડીનો શિકાર થાય જ નહિ,’ એવો નિશ્ચયાત્મક ઉલ્લેખ કરેલો છે તે જરા બૂલથાપ ખવડાવનારો છે. બંદૂકમાં અડદિયા છરાનો કારતૂસ અમર છરા ભરી શાહુડીના માથા પર તે ફેંડવામાં આવે

+ It is now extinct except in the Gir forest of Kathiawar where it is to some extent preserved. No lion has been found elsewhere in India since about 1885.

તો શાકુડી તરત મરી જાય છે, એ મારા અનુભવનો વાત છે.

સૂવરના શિકારમાં તેઓ કહે છે કે 'સૂવરને ચામડી નથી હોતી એમ કહીએ તો ચાલે, માણસના શરીર જેવી જ પાતળા ચામડી હોય છે, તેથી ચામડું ઉતારવાની કાંઈ પંચાત નહિ.' વાસ્તવિક રીતે સૂવરની ચામડીને માણસના શરીર સાથે અથવા માણસની ચામડી સાથે સરખાવી શકાય નહિ એટલી તે સખત (Tough) હોય છે; એટલે તે પ્રાણીનો માંસાહાર કરનારાને તે ઉતારી નાખવી પડે છે; તદુપરાંત એ ચામડાંની ચીવટાર્કને લીધે પાશ્વિમાત્ર દેશોમાં દારનાં ચામડાંની પેડે તેનો મોટો વેપાર ચાલે છે.

શિકાર-કથાઓમાં તેમણે એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે, 'ધોમેશી બંદૂકનો કંદા ઉપર આગળ પડતી.' કંદો અથવા કુદો એટલે બંદૂકનો પાછલો લાકડાનો છેડો, જેને નિશાન તાકતી વખતે ખભા પર ટેકવવામાં આવે છે તે. અંગ્રેજીમાં તેને 'બટ્ટ' (Butt) કહેવામાં આવે છે. નિશાન વખતે ડાબા હાથની અંગળાઓ નાગની નીચે અને જમણા હાથની અંગળાઓ ચાપ (Trigger) નીચે આવી જાય છે; કંદા સાથે તેમને કંઈ સંબંધ હોતો નથી.

તે જ પ્રમાણે, 'બંદૂકનો ઘોડો દમાવ્યો,' એવું વાક્ય લેખકે ક્યાંક ક્યાંક વાપરેલું છે. તેમાં લેખકનો દોષ નથી; ગુજરાતી ભાષામાં જ એ વાક્ય રૂઢ થઈ ગયેલું છે. ખરી રીતે બંદૂકમાં ઘોડો અને ચાંપ જુદી વસ્તુઓ છે; નાળ અને કુદાની વચ્ચે, ઘોડો ઉપર હોય છે અને ચાંપ નીચે હોય છે; અંગ્રેજીમાં તેમને અનુક્રમે 'હેમર' (Hammer) તથા 'ટ્રીગર' (Trigger) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કારતૂસવાળી ક્રીચકોડ બંદૂકમાં ઘોડા વગરની (Hammerless) બંદૂક પણ આવે છે; એટલે બંદૂક ફેડતી વખતે જમણા હાથની અંગૂઠા પાસેની આંગળી (તર્જની) વડે ચાંપ દાખવાથી ઘોડો પડે છે; અર્થાત્ બંદૂક ફેડનારને ઘોડાને દાખવાપણું કે અડવાપણું હોતું જ નથી.

એક ઠોકણે શ્રી. જોડીએ લખ્યું છે કે, 'એ નાળવાળી રાયફલ હતી.' જેને સાદી બાપામાં આપણે અંદક કઢીએ છીએ, તેના નાળકારોની બાપામાં મુખ્ય એ વર્ગ પડી જાય છે; એકને રાયફલ (Rifle) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે; બીજાને 'ગન' (Gun) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. રાયફલ લાંબા પલ્લા પરના અને મોટા શિકાર માટે વપરાતું હથિયાર હોય છે. દરેક રાયફલની અનાનટ પ્રમાણે તેમાં અમુક વજન અને કદના જ કારતૂમે વપરાય છે. રાયફલો એ નાળવાળી આવે છે ખરી, પણ સારા શિકારીઓ મોટે ભાગે તે પસંદ કરતા નથી, કારણકે તેવી રાયફલો કરતાં, એક નાળ હોવા છતાં પાંચ પાંચ કારતૂસ સાથે રહી શકે તેવા ખાતા (Magazine) વાળી રાયફલો વજનમાં હલકી અને વાપરવામાં સુમતતા બરેલી હોય છે. ઉપરાંતપરો પાંચ અવાજ કરતાં સુધી તેમને ફરી ફરી બરવાની કડાકૂટ હોતી નથી, તેથી મોટા અને ખાસ કરીને હિંસક પ્રાણીઓના શિકાર માટે તે સહીસલામતીભર્યું ને વિશ્વાસપાત્ર હથિયાર ગણાય છે. 'ગન' (Gun) ના પ્રકારમાં ગણાતી અંદકો સાધારણ પદ્ધતિ ઉપરના નાના મોટા અથવા શિકારો માટે ઉપયોગમાં આવે છે; તેમાં કારતૂસ બરવાની (Breech Loading) અને નાળને છેડેથી છરા કે ગોળી બરવાની (Muzzle Loading) એવી બે મુખ્ય જાતો હોય છે. નાળના મોઢેથી દાડગોળી બરવાની અંદક ફેડવા માટે જૂના જમાનામાં સજાવેલી જામગરી (સુનરની વાટ) નો ઉપયોગ કરવામાં આવતો; આવી જામગરીવાળી અંદકો હવે તો ક્યાંક ક્યાંક જંગલોમાં ભટકનારી જાતો પાસે જ જોવામાં આવે છે; બાકી સર્વ ઠોકણે આ જાતની અંદકોમાં કેપ (Cap) વાળી અંદકોએ લીધું છે. આવી અંદકના વચભાગે નાળ (Barrel) ના છેડા પર ધોડા (Hammer)ની બરાબર નીચે તેમાં સમાઈ જાય તેટલા કદની એક નાનકડી કુલી હોય છે. તે પોલી હોઈ નાળના પોલાણ સાથે તેને સંબંધ હોય છે. આ કુલી પર

પોટાશ બરેલી કેપ મૂકી હોય ત્યારે, તેના પર ઘોડો પડતાં જ કેપમાંનો પોટાશ ફૂટી તેની ચિનગારીથી કુલીની અંદરનો દારૂ સળગી જાય છે અને તે સળગતો નાળમાં જઈ તેની અંદરની ગોળી કે મોળીઓને અસાધારણ વેગમાં બહાર ધોલી દે છે. એટલે જામમરી (સૂતરની વાટ) સળગાવી તે વડે કુલીમાંના દારૂને ચેતવવાની કડાકૂટ દેખીતી રીતે કેપવાળી બંદૂકમાં રહેતી નથી; જો કે જામમરીવાળી બંદૂકની પેઠે જ આ બંદૂકમાં દારૂ, કામળ કે કપડાનો ડૂંચો, ગોળી કે છરા અને તે પછી ફરી કાગળ કે કપડાનો ડૂંચો, એ ક્રમમાં તે બધું ભરવું જ પડે છે. તે માથાકૂટ કારતૂસવાળી બંદૂક વાપરનારને વહોરવી પડતી નથી, કારણ કારતૂસમાં જો બધું ઉપર આપેલા ક્રમમાં જ ભરેલું હોય છે. તે ઉપરાંત તેમાં જ દારૂવાળા છેડે કેપ પણ બેસાડેલ હોય છે. બંદૂકનો ઘોડો પડતાં જ આ કેપ પર ઘોડા નીચેની ખીલી દબાવવાથી તે ફૂટે છે અને પરિણામે કારતૂસની અંદરનો દારૂ સળગી, છરા કે ગોળીને પૂર વેગમાં નાળ બહાર ફેંકે છે. આ બંદૂકમાં ભરવાના કારતૂસો, શિકારની જાત પ્રમાણે લગભગ ચાર નાનાં મોટાં કદની ગોળીઓવાળાં મળી શકે છે. આ બંદૂકમાં પાછી એક નાળવાળી અને બે નાળવાળી એવી બે જાતો છે. સગવડ ખાતર શિકારીઓ એક નાળવાળી બંદૂક જ વધારે પસંદ કરે છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે, સામાન્ય રીતે એક નાળવાળી છતાં ઉપરાછાપરી પાંચ અવાજ થઈ શકે તેવી રાયફલો અને બે નાળવાળી સાદી બંદૂક (gun) નો પ્રચાર શિકારીઓમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે.

શ્રી. જોષીએ તેમના શિકાર-સાહસોમાં ઘણું ઠંકાણું તમંચા કે પિસ્તોલના ઉપયોગના ઉદ્દેશ્ય કરેલો છે. વાંચકોએ એટલું લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે કે, મોટા ને હિંસક પ્રાણીઓના શિકારમાં તમંચા કે પિસ્તોલનો ઉપયોગ બે રીતે જોખમભરેલો છે; પહેલું એ કે, પિસ્તોલથી સાધારણ અંતર પૂરતું નિશાન તાકવાનું, આપણને લાગે છે

તેટલું સહેલું નથી; ચિત્રપટોનાં સાદસો (Stunts) જોતાં તે બહુ સહેલું જણાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો ખંદ્વકના નિશાન-બાજો પણ મહાવરા વખતે પિસ્તોલથી નિશાન તાકવામાં ઘણી વાર નાસીપાસ થાય છે; એટલે તેનો બરાબર ઉપયોગ કરવા માટે સારા અભ્યાસની જરૂર હોય છે. જોખમનું બીજું કારણ એ છે કે, બહુ જ પાસેના અંતર સિવાય મોટા શિકારને મારવા માટે કે મરણનો લઘાયલ કરવા માટે તેની ગોળી પૂરતી જોરદાર હોતી નથી; એટલે મોટા શિકારોમાં આવાં સાધનનો ઉપયોગ કરવામાં શિકારી પોતાના મોતને નોતરવા સિવાય બીજું કંઈ હઠાપણુ કરતો નથી.

શ્રી. જોખીએ માંચડા પરથી દિસક પ્રાણીઓનો શિકાર કરનારાઓને નામરદ બહુ ઠેર ઠેર વગોબ્યા છે; છતાં તેમણે અને તેમના મિત્રોએ એવા શિકારમાં અવારનવાર કાઈ જાડનો, ટેકરીનો કે પથ્થરનો આશરો લીધાનું તેઓ કબૂલ કરે છે; એટલે આત્મરક્ષણનો થોડોવજેયે પ્રયત્ન કર્યા વિના તેમને છૂટકો નહોતો, એ વાત પ્રતીત થાય છે. એમાં કશુંયે નિંદ્રા નથી; કારણ પોતાનાં કરતાં અનેકમણાં બળવાન પ્રાણી સાથે બાથ બીડતાં પહેલાં સ્વરક્ષણની અમમચેતી વાપરવામાં નાનમ નથી, પણ તેમાં હઠાપણુ જ સમાયેલું છે. દિસક પ્રાણી પોતે જ એ પાઠ આપણને શીખવે છે. તે આપણાં કરતાં કે તેના શિકાર કરતાં ઘણું જ બળવાન હોય છે, છતાં તે પોતે સ્વરક્ષણ પ્રત્યે લગોરે બેદરકાર હોતું નથી. મને તેવા શિકારમાં તે બહુ સાવધાનીથી વર્તે છે, ચોરીચૂપકીથી હુમલો કરે છે કે છેતરપિંડીના દાવ રમે છે; ત્યાં સતુબ્ધ કોણુ માત્ર ?

આ બધું નિખાલસ રીતે સાચા શિકારીની અદાથી (In a sportsman spirit) હું વાંચકો સમક્ષ મૂકું છું. શ્રી જોખીના સાદસો માટે મને અપૂર્વ માન છે. ગુજરાત આવા સાદસક વીરોને ઝંખ્યા કરે છે; ગુજરાતીઓ તેમની સાદસ—કથાઓને ઝીલવા તત્પર છે; તે જ ખજો શ્રી. જોખી તેમના અનુભવની વાતો તેમની

આમળ રખૂ કરે છે. તે વાતોને લગતી ફેટલોક ચોખવટ કરવાનો મને ઉમળકો આવ્યો, તેને હું અહીં દખાવી શક્યો નથી. હું સમજું છું કે અત્યારે હું શ્રી જોષીના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવા નથી બેઠો, પણ શ્રી. જોષીના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવા બેઠો છું; છતાં આપણા લોકો જે વિષયથી લગભગ અગ્નિપ્રવા જેવા જ છે, તેમને તે સંબંધમાં આપણા સાહિત્યમાં ખીજે કયાંય જે જનજીવન મળ્યું હોય તે, આ નિમિત્ત પણ તેમની આમળ ધરવું, એટલો જ મારો નમ્ર ઉદ્દેશ છે. તદુપરાંત વાંચકોના હાથમાં અત્યારે જે પુસ્તક છે તેમાંના વિષયોનો અને એ આપેલી વિગતોનો સીધો નહિ, તોયે આડકતરો સંબંધ છે, એ દેખીતું છે.

શ્રી વિનુભાઈ જોષીના ‘શિકારિકા’ ભાગ-ખીજમાંની વાતોમાં કયાંક કયાંક અજીવતી વિગતો દેખાય છે, પરંતુ તે વાતો સાચા અનુવાદરૂપે જ આપણને મળેલી હોઈ તે જાણકોને રીઝવવાના ફેટલા-હમાં મૂળ લેખક આડઅવળા દોરવાયા હોય એ સંભવિત છે. તેમાં અનુવાદકનો શો દોષ ?

શ્રીરામ શર્માની વાતો સદજ અને સુંદર રીતે લખાયેલી છે; તેમાં કયાંય અતિશયોક્તિ તરી આવતી નથી. વળી તેનો અનુવાદ તળપદી ભાષામાં શ્રી. કિસનસિંહ ચાવડાએ કરેલો છે, તેથી તેમાં પરભાષાની કે પારકા સાહિત્યની લગીરે મંધ આવતી નથી.

તે સિવાય ‘કુમાર’ માસિકના ‘વચનેર’ (શ્રી. હરિનારાયણ મિરધરલાલ આચાર્ય) પ્રાણીજીવનના અભ્યાસીઓથી અગ્નિપ્રવા નથી. આપણી વચ્ચે કે વનવનડામાં વસતાં પક્ષીઓ તથા જીવજંતુઓ વિષે તેમની સરલ શૈલીમાં તેમણે ખૂબ લખ્યું છે; એ વિષયનો તેમને અજાણ શોખ છે; તેઓ તેના જીડા અભ્યાસક છે, અલગત, આંતર-જિયાં પ્રાણીઓ (Mammals) તરફ તેમણે ઘણા ભાગે ઉદાસીનતા જતાવી છે, છતાં પક્ષીઓ અને જીવજંતુઓની સૃષ્ટિને, એટલે આપણા સાહિત્યની એક લગભગ વણખેડાયેલી જાણને એવી

ઝીણુવટથી તેમણે આપણી આમળ રજૂ કરી છે, કે તેમની એ લેખમાળા આ જાતના સાહિત્યમાં ચિરંજીવ સ્થાન લે તો એમાં કંઈ નવાઈ નથી; પરંતુ સામાન્ય દષ્ટિએ જોતાં તેમનું લખાણ નિષ્પંથતાત્મક અને ચુસ્ત રીતે શાસ્ત્રીય હોવાથી, આમ-જનતા તેને પૂરેપૂરો લાભ લેતી હશે કે કેમ એ સંકારપદ વાત છે.

અને આ સિવાય બાલસાહિત્યના અનેક પ્રકાશનોમાં દેખા દેતી પ્રાણીકથાઓનું પૂછવું જ શું ? જે પ્રાણીઓ વિષે તે લખવામાં આવી હોય છે તેમના વિષે સાચું જ્ઞાન તેમાં નહિ જોવું જ હોય છે. એવી વાતો પાછળનો સુખ્ય આશય બાળકોને આનંદ અને અજાયબીમાં ગરકાવ કરવાનો હોય છે, એટલે આપણી આજની દષ્ટિએ એ વાતોની આપણે ઊંચી કિંમત ન આપી શકીએ.

અર્થાત્, આજે આપણી નજર સામે આ જાતનું જે સાહિત્ય પડેલું છે, તેનું ટૂંકમાં વિવરણ કરીએ તો શિકર—સાહિત્યમાં આપેલાં પ્રાણીઓની શારીરિક વિશિષ્ટતાઓ અને તેમની બિન બિન્ન આસિયતોનો તેમાં ઝીણુવટથી ઉલ્લેખ કરેલો જણાતો નથી. ‘વનેચર’નાં ‘વનવગડાનાં વાસી’ માં આયળિયાં પ્રાણીઓ (Mammals) નો સમાવેશ ન હોવાથી તેમના વિષે આપણને કંઈ જાણવા મળતું નથી અને ઇતર બાળસાહિત્યમાંથી પ્રાણી-કથાઓ પરિકથાઓ જેવી હોય છે; એ દષ્ટિએ જોતાં ઘેટલાંક નાનાં મોટાં આયળિયાં પ્રાણીઓની, વાર્તારૂપે શાસ્ત્રીય માદિતી એકજગથે આપનારા પુસ્તકની આજ લગી આપણા સાહિત્યમાં ખેટ હતી, એમ કહેવામાં હું કદાચ ભૂલતો નથી.

‘કાળિયાર અને ખીચ પ્રાણીકથાઓ’નું સર્જન આપણા સાહિત્યમાંની એ ખેટ પૂરી પાડે છે. લેખક એક પ્રાણીકથા સાવ હળવા રૂપમાં આપણી આમળ રજૂ કરે છે; છતાં દરેક પ્રાણી વિષેની શાસ્ત્રીય વિગતો મેળવવામાં અને તેમનું વાર્તારૂપે સંકલન કરવામાં તેમણે ખૂબ કાળજી રાખેલી છે, એટલે પોતાની ધારણાને

મૂર્તરૂપ આપવામાં તેઓ મોટે ભાગે સફળ થયા છે. શાસ્ત્રીય વિમતોને હળવા રૂપમાં મૂકવાનું કાર્ય એટલું કપરું છે કે આટલી સફળતા સિદ્ધહસ્ત લેખક વિના બીજા કોઈને કરી ન જ મળી શકે.

છતાં To err is human (મનુષ્ય માત્ર દોષને પાત્ર છે); ત્યાં મનુષ્યની એકાદ કૃતિની શી વિસ્તાર? દ્વધર્માથી પેરા ગોતવાનાં ચરમાં ચઢાવી, આ પુસ્તક હાથમાં લઇને બેસીએ તો, જરૂર તેમણે કર્યાક કર્યાક દોષ રહી ગયેલા જણાશે; ચાલો, એ દષ્ટિએ આપણે પહેલી કાળિયારની વાત જોઈએ.

‘ચાંદની રાતે દેવજી મારો થોડો ભઈ હરણાનો પાછળ પૂરપાટ જાય છે, હું તેમની પાછળ તાકી રહું છું. હરણાની પાછળ દેવજીને પૂરપાટ જવું પડ્યું; એટલે જહજ એ અંતર ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં હોવું જોઈએ; એટલા અંતર પરની દેવજીની હરણ સાથેની રમતો હું રાતના વખતે (બસે ચાંદની હોય) જોઈ શકું છું; વળી દેવજી જૂંપડીએ આવ્યો ત્યારે ખાટલો નાંખીને હું ફળામાં પડેલો હોઉં છું;’ આ વર્ણનમાં સંકલનાનો દોષ જણાય છે; વળી લેખકે, ‘ઝાડનું થડ ડાળાઓ કાઢે એમ તેમાંથી ફણસવાં ફૂટ્યાં,’ ‘ધણી શાખાવાળાં બે ઝાડ ઝપાટા પૂર વધ્યે જાય એમ એને માથે બે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં,’ ‘જમણા શીંગડાંની પાંચ નાની ડાડલીઓ,’ વગેરે વાક્યોમાં કાળિયારના શીંગડાંનું અનુગતું વર્ણન કરેલું છે.

આ રથળે મારે હરણ વિષે થોડુંક કહેવું ધટે છે. દક્ષિણ આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયા સિવાય દુનિયામાં બધા ભાગોમાં તેનું અસ્તિત્વ છે; ઉષ્ણકટિબંધથી માંડીને બરફવાળા પ્રદેશોમાં તે રહી શકે છે; ફક્ત રણમાં તે જોવામાં આવતું નથી. દુનિયાના બધા ભાગોમાં આજ સુધી ઝોળાખાયેલી તેની લગભગ સાઠ જાતો છે, તે પૈકી પાળી સકાય તેવી ફક્ત એક જ જાત છે; તેને રૈનડીયર (Rein Deer) કહેવામાં આવે છે. એશિયા યુરોપ અને અમેરિકાના ઉત્તર ભાગોમાં તે જોવામાં આવે છે. અને ત્યાં તેનો વાહનમાં ઉપયોગ કરવામાં

આવે છે. આ જાતના હરણોમાં નર અને માદા બંનેને ફંટાયેલાં શીંગડાં (antlers) હોય છે.

હરણની જંગલી જાતોમાં કસ્તૂરીમૃગ એક વિશિષ્ટ જાત છે. મદમાં આવેલા કસ્તૂરીમૃગની દ્વંદ્વીમાંથી કસ્તૂરી નીકળે છે. આ જાત ફક્ત હિમાલયના જંગલોમાં છે. બાટીની જાતોમાં તેના રૂપ, રંગ કદ અને શીંગડાના આકાર પ્રમાણે સામાન્ય હરણ (Deer), ઘોળા ટપકાવાળા પશુ કે ચિતળ (spotted Deer), રૂપાળાં શિકારાં (chinks) નાનકડાં ગૂટડાં (આપણાં જંગલોમાંની જાત) કદાવર શેમર કે સાગર (Rod Deer) આ જાતના નરને (Stag) કહેવામાં આવે છે.) ફેલોડિયર (એટ્રિપ્લિનમાંની એક જાત) વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી જાતોમાં ફક્ત નરને જ શીંગડાં હોય છે. સાગર જાતના નર સિવાય બીજી જાતોના નરને અંગ્રેજીમાં 'બક' (Buck) અને માદાને 'ડો' (Doe) કહેવામાં આવે છે. મેં ઉપર જણાવેલાં હરણ, શિકારાં અને ગૂટડાંને સીધાં, વચર ફંટાયેલાં શીંગડાં હોય છે; બાટીની જાતોને ફંટાયેલાં મોટાં શીંગડાં હોય છે. આ શીંગડાં દર વસંતમાં ખરી બધાં તેના બદલે ઊગતાં નવાં શીંગડાં વૈશાખ જેઠમાં પૂરેપૂરાં ઊગી રહે છે. ઊંચતા શીંગડાં પર મખમલ જેવું રક્તવાહિનીઓનું જાળું હોય છે. શીંગડાં ઊગી રહ્યાં પછી તે સુકાઈ ને ખરી પડે છે. શીંગડાં પૂરેપૂરાં ઊગી રહે ત્યારે નર તેના મદમાં હોય છે. અને માદાની શોધમાં બીજા કોઈ નર સાથે અથડાય છે ત્યારે બંને વચ્ચે બચકર દાંડ જામે છે અને જે જીતે તેના તરફ માદા આકર્ષાઈ જાય છે. આપણાં સામાન્ય હરણોમાં જે કાળા રંગનો નર હોય છે. તેને જ કાળિયાર (Black Buck) કહેવામાં આવે છે. તેનાં શીંગડાં વળત્રાળાં, ફંટાયા વચરનાં સીધાં, દોઢેક ફૂટ લાંબાં અને અષ્ટીદાર હોય છે, છતાં લેખકે તેનું વર્ણન જુદુંજ આપ્યું છે, તેમાં તેમની શરતચૂક ચૂકેલી જણાય છે.

તે જ પ્રમાણે 'રાત્રી બિલાડા'ની વાતમાં તેઓ જણાવે છે

કે, 'એણે (ખિલાડાએ) હરણુ પર ઓચિંતો હથેલો કરી તેનો હૈડિયો પીસી નાખ્યો અને તેને હિપાડીને કૂમા તરફ ઊપાડ્યો. સતત સાત વરસના મીરના જંગલોના મારા વસવાટમાં કે છતર રથજોએ, હરણુને મારી કે હિપાડી શકે એવો રાની ખિલાડો કદી મારા જોવામાં આવ્યો નથી, તેમ મારા શિકારી મિત્રોએ કદી જોયો નથી; આપણા વનવગડામાં રખડતા રાની ખિલાડાઓ નાની જાતના હોય છે, એટલે તેઓ પોતાના કદ અને શક્તિ પ્રમાણે નાના શિકારો જ કરી શકે છે.

શેળા (Hedge-hog) નો વાતમાં તેમણે શાહુડી (Porcupine) નો ઉલ્લેખ કરેલો છે; શાહુડી શેળાના જેવું પણ તેના કરતાં ઘણું મોટું પ્રાણી હોય છે. છતાં ધ્યાનમાં રાખવાની વાત એ છે કે, તે કંદમૂળ અને લોસોતરી પર જ રહે છે; જ્યારે શેળા કંદમૂળ, ફળો, નાનાં જીવજંતુ, સાપ, પક્ષીનાં ઇડાં વગેરે વિવિધ પ્રકારના ખોરાકનો લિજ્જત માણુનારો હોય છે; શેળાના કાંટાની ધુમાડી ભરાઈ ગયેલાં (સસણી થયેલાં) બાળકને ફાપદો કરે છે, પણ એ જ બાળક ફરીવાર ભરાઈ જાય તો, શેળાની ધુમાડી સિવાય બીજા કોઈ ક્વા તેને પછી ફાપદો કરતી નથી, એવી આ તરફના લોકોની માન્યતા છે; ખરું જોડું પ્રભુ જાણે !

હવે વડુ વિષે થોડુંક કહી લઈએ; આપણા ગામડાના લોકો સામાન્ય રીતે તેને ' નાર ' નામથી જોળખે છે. કૂતરા સાથે તેનું ઘણું સામ્ય હોવાથી હું પોતે જો વખત તેનાથી છેતરાયો છું; એક વખત હું કેટલાક મિત્રો સાથે શિકારે ગયેલો ત્યારે, સમી સીને આઠ નવ નારતું ટેળું નદી તરફથી અમારા તરફ ધસી આવતું જણાયું. અંધારું થવા આવ્યું હતું અને તે વખતે, કૂતરા જેવાં પણ જૂખરા રંગનાં પ્રાણીઓ ટોળાબંધ ધર્યાં આવે ત્યારે નાર સિવાય બીજા કોઈ પ્રાણીની કલ્પના આપણા મગજમાં ન જ આવે એ સ્વાભાવિક છે; મને પણ એવી જ કલ્પના આવેલી, તેથી બંદૂક હિપાડવાનો હું વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ મારી સાથેનો એક કોળા બોલી ઊઠ્યો:

‘સાહેબ, નાર આવે છે.’

મને હવે શંકાતું સ્થાન ન રહ્યું, તેથી ત્રણ ચારને સામટાં બાયલ કરવા મેં અંદકની બન્ને નાળમાં હરણિયા છરા (Buck shots) ના કારતૂસ બધાં અને પાસે આવતાં નારની દિશામાં નિશાન તાકી એક અવાજ કર્યો; તે સાથે ‘કચાંચ કચાંચ’ કરતાં તે બધાં વિખરાઈ ગયાં, ત્યારે અમારા ખ્યાલમાં આવ્યું કે, તે નાર નહોતાં પણ કૂતરાં હતાં. નદીના કીચડવાળાં પાણીમાંથી તરતનાં બહાર નીકળેલાં હોવાથી તે બધાં એક જ-બૂખરા-રંગનાં લાગતાં હતાં; અંધારું વધતું જતું હતું, તેથી તેમાંના કેટલાં મધ્યે કે જીવતાં રહ્યાં, તેની તપાસ અમે કરી શક્યા નહિ, તેમજ અમે કંઈ સૂલ કરી હતી એવું પણ અમને લાગ્યું નહિ, કારણ કૂતરાઓને વરુની પેઠે શિકારી ટોળાઓ જમાવી રખડતાં અમે બિંદગીમાં પહેલીવાર તે સંગે જ જોયેલાં.

બીજા એક પ્રસંગે અંધારી રીતે હું ઓસરીમાં સૂતો હતો અને ઓસરી બહાર ઝાડ નીચે મારી એક નાની (Fox Terrier) કૂતરી બાંધેલી હતી. લગભગ મધરાતે કંઈક ખખડાટ થયો અને મારી આંખ ખૂલી ગઈ. મારી અગળપળી વચ્ચે મેં અંધારામાં આંખ તાણીને જોયું તો કૂતરી ચૂપચાપ બેસી ગઈ હતી અને તેની સામે એક મોટો ડાંધિયો પગ લાંબા કરીને બેઠેલો હતો. ઘડીબર મને લાગ્યું કે તેઓ સંવનન કરતાં હશે; નહિ તો કૂતરી બસ્યા વિના કેમ રહે? પણ એ સંવનન કળેડાતું હતું એમ ધારી, હું ડાંખ લઈ જાઉં અને પેલા ડાંધિયાને મેં અંધે હાંકી કાઢ્યો. ફરી હું પધારીમાં આડે પડ્યો થયો; માંડ પા કલાક થયો હશે ત્યાં કૂતરી પાસે ફરી મને કંઈક સળવળાટ સંબળાવ્યો. મેં જોયું તો ફરી ડાંધિયો કૂતરી પાસે આવી પગ લાંબા કરી બેઠો હતો. મેં લાઠી લઈ તેનો પીછો પકડ્યો. તે મારા બંમલાની પછવાડે ગયો. તે કંપાઈન્ડ બહાર ગયો કે નહિ તેની ખાતરી કરવા હું પાછળ ગયો, ત્યાં અડમ પૂતળા પેઠે બેભેલો.

મેં તેને જોયો. મને લાગ્યું કે, 'તે ફૂતરીને હેરાન ક્યો વિના નહિ રહે, તેથી તેને પૂરો જ કરી નાખવો જોઈએ; એ વિચારે પાંછો ધરમાં આવી અંદક લઈ હું અંમલા પાછળ મયો, તોયે તે ત્યાં જ બિભો હતો. મારી અને તેની વચ્ચે દશ પંદર હાથનું છેદું હતું.' મેં ઉતાવળમાં અંદક જોયકા જેવુંતેવું નિશાન તાકી ગોળી છોડી, તે સાથે તે જમીન પર પટકાયો. તરત જ તેને ઉપાડી અહાર ફેંકી આવવા મેં ભંગીને બોલાવ્યો. ભંગી દોરડી અને શાનસ લઈ આવ્યો. વાંકા વળાને તેના પગને દોરડી બાંધતા જતાં તે ચમક્યો અને બોલી બિહો: 'સાહેબ, આ તો નાર છે,' મેં પાસે જઈને જોયું; ખરેખર, તે નાર હતો. તેને પૂરો કરવાની શુદ્ધિ અને ન સૂઝી હોત તો, તે રાતે ફૂતરીને કાળિયો થાત, એ સહેજે કલ્પી શકાય તેવું છે.

હવે છેવટે આપણા વનરાજનો વારો આવે છે. લેખક કહે છે કે 'સિંહણનું દૂધ સોનાના વાસણ કે તેનાં અચ્ચાં સિવાય કોઈ જીવની શકે નહિ.' આપણા જૂનવાણી કવિઓની કલ્પના પર તેઓ દોરવાયા લાગે છે. વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ, સિંહણનાં અચ્ચાં સિવાય બીજું કોઈ પ્રાણી તેને પચાવી નહિ શકતું હોય એ માનવા જેવું છે, પણ સોના સિવાયની બીજી ધાતુના, માટીના કે કાચનાં વાસણમાં તે ન જ રહી શકે એમ માની લેવા આપણો શુદ્ધિવાદ આજે તૈયાર નથી. આ મંત્રધર્મ મારા અનુભવની એક વાત કહું છું. ગીરનાં જંગલોમાં જીવન વિતાવનાર એક શુઝર્ગ મકરાણીએ નિઃસ્વાર્થ બાવે થોડાં વર્ષ પહેલાં સિંહણના સ્કાક જયેલા દૂધની કટકા મને બેટ આપી હતી. આખર્મા ફૂલું પડ્યું હોય તો તેને ઘસીને રોજ આજવાથી તે મટી જાય છે, એમ તેનું કહેવું હતું. એનો અપતરો કરવાનો મને અવસર જ મળ્યો નહોતો. તે દૂધ તેણે કેવી રીતે મેળવેલું, તે વિષે પૂછતાં તેણે જણાવેલું કે, 'સિંહણને ક્યારેક પાનો ફૂટે છે ત્યારે તેના અંચિળમાંથી દૂધ ઝરે છે અથવા અચ્ચાં વધારે પડતું ધાવે તો તો તે એકાકી કાઢે છે. જ્યાં પડે ત્યાં એ તરત જમી જાય છે. એક

દિવસ ખડકાળ જમીન પર બેઠેલી સિંહણનું દૂધ ઝરતાં તેણે જોયેલું તે પછીથી તેણે કાઠી લીધેલું;’ બચ્ચાં ઓઢી નાખે તે ચોખ્ખું દૂધ ન જ હોય, તે વાત તેણે પણ કબૂલ કરેલી. તેણે આપેલી બેઠને એક ઠાયની શીશીમાં મેં સાચવી રાખી હતી. સને ૧૯૩૪માં કાઠી સાહિત્ય પરિષદ વખતે બરાયેલા પ્રદર્શનમાં મેં તેને મૂકેલી અને પાઠળથી તે ગુમ થયેલી; તે પછી સિંહણના દૂધને હું ક્યારેય જોવા પામ્યો નથી.

સિંહણ ક્યારે વિંધાય છે, તેનો ઉદ્દેશ લેખકે કથાય કરેલો નથી; વાંચકોની જાણ ખાતર મારે જણાવવું જોઈએ કે તે જુલાઈ ઓગસ્ટના અરસામાં વિંધાય છે; તેથી સિંહણના શિકાર પર તે વખતે સત્તાવાળાઓએ ખાસ પ્રતિબંધ મૂકેલો હોય છે.

સિંહની યાજ કે કેશવાળોના સંબંધમાં સામાન્ય રીતે એવું જોવામાં આવેલું છે કે, સંગ્રહરથાનોમાં રાખેલી સિંહની કેશવાળી જંગલમાં રખડતા સિંહની કેશવાળી કરતાં વધારે બરાવદાર અને સુંદર હોય છે. પ્રાણીશાસ્ત્રના નિષ્ણાતો આ ફેરફારનું કોઈ વિશ્વાસનીય કારણ હજી શોધી શક્યા નથી. લેખકે આ વાતોના છેવટના ભાગમાં લખ્યું છે કે ‘એક માણસને એક જ થાપો મારી તેને એક જ જટકે પીઠ પર નાખી છલંગો બરતો તે નાસી છૂટ્યો અને તે દિવસે પોતાના કુટુંબ સાથે નવા બક્ષ્યની મિજબાની તેણે ઉડાવી.’

ખરી રીતે સારો સરાઠત સિંહ ધાયલ થયા સિવાય કે છેડાયા સિવાય માણસ પર હુમલો કરતો જ નથી; જો કે તેના શળા (Canine Teeth) પડી ગયા હોય તો તે ચપળ શિકારોને પકડી શકતો નથી; એવા સંજોગોમાં જપાટામાં આવે તે પ્રાણી પર અચાનક તૂટી પડવાની તેને ફરજ પડે છે. તે પછી અનુભવ તેને શીખવે છે કે માનવી જેવું માંદેલ અને નિર્બળ પ્રાણી બીજું કોઈ નથી, તેથી તેની આંખ હંમેશાં એ શિકાર પર જ હોય છે અને એ રીતે જતે દિવસે તે મનુષ્યબક્ષી બને છે.

બાકી તો તે માણસ જાથે ઉદાર રોતે વર્તે છે અને વનરાજના બિરદનું સાથેક કરે છે. ગીરનાં જંગલોમાં તેનાં ફેટલીક વાર દર્શન થયેલાં, તે પરથી તેનું એ લક્ષણ હું જોઈ શક્યો છું; એટલા જ માટે બ્યારે બ્યારે તેના શિકારમાં સક્રિય બાગ લેવાના પ્રયત્ન મને સંપાદ્યા છે, ત્યારે ત્યારે મારા હૃદયમાં ક્ષણિક છતાં ઊંડું દર્દ નથી રહ્યું; બીજી બાજુ જોતાં દીપડા (Panther) જેવા કૂર અને હુન્યા પ્રાણીના શિકાર વખતે એ લાગણી મેં કદી અનુભવી નથી.

બસ; આ પુસ્તકમાંની અને બીજી પ્રાણીકથાઓ વિષે મારે કહેવું હતું તે પુરા સદ્ભાવથી અને સદ્દેતુથી મેં કહી નાખ્યું.

અહીં, આગળ કહ્યું છે તેમ કરી વખત મારે કહી લેવું જોઈ એ કે બાળકો પણ સહેલાઈથી સમજી શકે અને હોંસે હોંસે વાંચી જાય તેવી સાદી ને સરળ લખાવટ દ્વારા, પાળેલાં કે આપણામાં હળી ખેલાં જનવરોથી માંડીને જંગલનાં બધાંકર હિંસક પ્રાણીઓ સુધીની વિવિધતા લેખક સચોટ ને રસપૂર્ણ શૈલીમાં આપી શક્યા છે, તે જ તેનો સફળતાની નિશાની છે; અને આયર્લિયા પ્રાણી (mammals) ના પરિચયની આબલમી આપણા સાહિત્યમાં જે ખોટ હતી તે આ પુસ્તક પૂરી પાડે છે.

વાનગીને કોરે મુકાવી, ‘અપૂરણ’ તરફ ભોકતાઓને વધુ વખત રોકી રાખવા માટે હું તેમની માશી માયું છું; શિકારીની આટલી સહૃદય માગણીનો સ્વીકાર તેઓ નહિ કરે, એમ કેમ માની શકાય ?

કાળિયા ૨
અને
બીજા પ્રાણીકથાઓ

અ * નુ * કું * મ

૧ કાળિયાર . . .	૧
૨ માળ્લરી . . .	૨૫
૩ રાની ખિલાડો . .	૪૩
૪ ગલખો . . .	૫૮
૫ શેખો . . .	૭૭
૬ નોળિયો . . .	૯૪
૭ સસક્કું . . .	૧૦૮
૮ વડુ . . .	૧૨૨
૯ વનરાજ કેસરી .	૧૪૧

કાળિયા ર

શિયાળાની ઠંડીને નસાડવા લોકોએ ગામેગામ હોળી કરી અને એ હોળીનાં દર્શન કરવા અમે ગામમાં ગયા. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર સોળે કળાએ ખીંચીને અમી વર્ષાવતો હતો. અમે બધા ખેતરમાં ઝૂંપડામાં રહેતા, એટલે ગામમાં ગોઠતું નહિ. હોળીનાં દર્શન કરી પાછા વળ્યા ત્યાં નદીના કાંઠે આગળ આવતાં હરણાંનું મોટું ટોળું આડું જિતર્યું. આ જોઈ દેવજી એકદમ બોલી બેઠ્યો: “ફતેહ!”

“દેવજી! આટલો બધો તું રાજનો રેડ કેમ થઈ ગયો?” મેં પૂછ્યું.

“ભાઈ, તમને તો કાંઈ ખબર નથી. આ જુઓને, હરણાંનું ટોળું!” દેવજીએ મને લાંબો હાથ કરીને આગળ આડ્યું જતું ટોળું બતાવ્યું.

“તેમાં શું?”

“ ડામે હાથે ઊતર્યું, એ તો શુભ શુકન. જતાં જમણાં ને વળતાં ડાબા હાથે જો હરણુ ઊતરે તો તો કૃતેહના ડંકા. ”

હું તો હસી પડ્યો. દેવજીની આંખો આનંદમાં ચમકી રહી હતી અને કાળો ભરતાં હરણાં વચ્ચે એમની ટોળીનો નાયક સહુથી નિરાળો પડી જતાં, એના સુંદર પગ અને સુશોભિત શીંગડાં વચ્ચે શોભતું આખું શરીર એાપી નીકળતું હતું.

મને તો એમને કૂદતાં જોવાની ઘણી જ મજા પડી. મારો ઘોડો તો થનગનાટ કરી રહ્યો હતો. દેવજીએ મારી પાસેથી ઘોડો લીધો ને તેના પર સવાર થઈ હરણુ પછવાડે વહેતો કર્યો. બાધા જેવો હું એની પાછળ તાકી રહ્યો. પૂરપાટ જતાં હરણાં ને તેની પાછળ છૂટેલો પાણીપંથો ઘોડો હરીફાઈએ ચડ્યાં હતાં. કાળો ભરતાં ને ઠેકતાં હરણાં મોટી છલંગો મારતાં અને હવામાં ઊડતો ઘોડો એમની વચ્ચેનું અંતર કાપતો જતો હતો. કાળિયાર અને હરણાં તો મોટી મોટી વાડો પાછળ અદૃશ્ય થઈ ગયાં, પણ એક નાનકડું બચ્ચું બિચારું ઘોડાની હડફેટે ચડ્યું ને દેવજીએ પેગડા-માંથી પગ કાઢી ઠેકડો મારીને તેને પકડી લીધું.

વાડ પછવાડે લપાઈ ને ઊભેલી હરિણી દયાભરી આંખે અને જીવનની લાલચે દેવજી સામે તાકી રહી અને માતૃ-વત્સલ હરણીની આંખમાં ઊભરાતું દુઃખ અને હૃદયમાં થતી અસહ્ય વેદના દેવજીએ જોયાં. એનું અંતઃકરણ દ્રવી ગયું. એણે નીચે ઊતરી હરણુને જૂદું મૂકવાનો દંભ કરી હરિણીને પકડી પાડી. એ બન્નેને લઈ ને તે મારે ઝૂંપડે આવ્યો.

ત્યારે હું થાક્યોપાક્યો ખાટલો નાખીને ફળીમાં આડે-પડખે પડી રહ્યો હતો.

ફૂવા પાસેથી લીલી ધરો લાવીને દેવજીએ એ બન્નેને નીરી; પરંતુ આખા કાફલાથી જીદાં પડેલ બન્ને માદીકરાને વછો વસમો થઈ પડ્યો હોય એમ એન પડતું નહિ. પિંજરે પુરાયેલા પંખી પેઠે એ ગભરાયેલાં કરુણ બની ઊભાં હતાં.

સવારમાં મેં એમને જ્યાં ને મારું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. આથી દેવજી આવે તે પહેલાં મેં એમને છોડી મૂક્યાં ને લાંબી છલંગો મારતાં બન્ને ખેતરો વચ્ચેથી અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

હરણી પહેલવહેલી જ માતા બની હતી અને આ એનું એકનું એક બાળપુત્ર હરણુ એને દુનિયામાં સર્વસ્વ હતું. માતૃત્વની મૂડીમાં પુત્રવાત્સલ્ય કોઈ અજબ કિંમતી રત્ન છે. મા એને પોતાની સાથે જ ફેરવતી. પોતાની પેઠે પોતાના દૂધમાં ભાગ પડાવનાર બીજું ભાંડરું ન હતું, એટલે એ હરણું માતાનું ખૂબ લાડકવાયું હતું. આવતે વર્ષે બીજું ભાંડરું કે ભાંડરાં આવે તે પહેલાં તો એ માતાના અમૃતનો અખૂટ ઝરો પીવાને કુલ મુખત્યાર હતું.

માતા એનું જીવની પેઠે જતન કરતી અને પોતાની સાથે જ ફેરવતી; નજરથી વેગળું પડે તો હાંફળીફાંફળી પાછળ ભમતી અને ચકળવકળ આંખો ફેરવતી ઝટ એને શોધી કાઢતી. ભયને વખતે એ એને સંતાડી દેતી. માતા પોતાના સુંદર અને ચક્રાર બચ્ચાં માટે મગફળી હતી. સુપુત્રની માતા જગતમાં છાતી કાઢીને ચાલે ને આંગળીએ ફેરવે

તેમ એ પોતાના બાળકને સાથે ને સાથે જંગલમાં ફેરવી એને સ્થળેસ્થળનું માહિતગાર અને લોભિયું બનાવતી.

કટોકટીના મામલામાં એને જોરાક માટે ભટકવું પડતું ત્યારે કોઈ ખાડ. પડેલા ખાડનું પોલાણ કે કોઈ વિશાળ છોડવાની નીચે બચ્ચાંને છુપાવીને બેસાડતી. રખેને એને કોઈ જોઈ ભય એ એને ભારે ચિંતા હતી.

બૂલેચૂકે જો કોઈ દુશ્મનની ગંધ એને આવતી તો નાક લાંબું કરી જમીન ઉપર લપાઈ જતી અને કાન પોતાની પીઠ ઉપર ઢાળી દેતી; તેમ છતાંય જો શત્રુનાં પગલાંનાં પડછંદા નજીક સંભળાતા તો કમાનમાંથી તીર છૂટે એમ એ છલંગ મારી ફૂદતી અને પડખેની કોઈ ભરાઉ અને ઘટાદાર ઝાડીમાં અદૃશ્ય થઈ જતી અને પોતાના કુટુંબીઓનાં પગલાં ન સંભળાય ત્યાંસુધી એ લયભીત બની પોતાની જાત બચાવવા ચોમેર જોયા કરતી.

ધીમે ધીમે હરણું મોઢું થતું ગયું. પછી તો મા પોતાનાં બચ્ચાંને જોરાકની શોધમાં સાથે ફેરવવા લાઈ જતી અને જ્યાં પોતાની પાછલી જિંદગી ગાળવાની હતી એ સ્થળના માહિતગાર અને લોભિયા બની જવા બચ્ચું પોતાની મા પછવાડે પછવાડે ભમતું. આ માદીકરાનું જોડું ઘણું જ શાંત હતું અને એથી વિશેષ તો કોઈ અજબ મીઠાશ અને વાત્સલ્ય તેમનામાં હતાં.

બચ્ચું વહેલી પ્રભાતે નિદ્રાની મીઠી ગુલાબી ગોદમાં પડ્યું હોય ને થોડે દૂર જોરાક તૈયાર હોય તો મા ગળામાંથી તીણા અવાજ કાઢતી અને બચ્ચું કોઈ પાંદડાના

ખખડાટ જેવો ઘણો શાંત અને ધીમો ધ્વનિ કાઢી માતાને પોતાના આગમનનો સંદેશ પહોંચાડતું. બોલવાનો પ્રસંગ તો એમને લાગ્યે જ પડતો અને એમના આવા ગુપ્ત અને સાંકેતિક શબ્દોથી એકબીજા તરત જ આખી વસ્તુસ્થિતિ સમજી જતાં. તેમને ખોરાકની શોધમાં ફરી, મનગમતો ચારો ચરી, એક જગ્યાએ બેસી વાગોળવા સિવાય બીજું કશું જ કરવાનું હોતું નથી.

અલખત્ત, જીવન જેટલું ઇચ્છીએ એટલું શાંતિમય હોતું નથી—રહેતું નથી, અને નાનાં હરણાંને તો નહિ જ. તેમને ઘણા કટોકટીના પ્રસંગો સોંસરવા પસાર થવું પડે છે ને કોઈ વખત તો શિદારીના પંજમાં મૃત્યુના દૂત એમને નરી આંખે ઊભરાતા દેખાય છે. કેટલીક વખત તો ભમરા અને માખીઓના ગણગણાટ અને જીવાતનો ઉપદ્રવ એમને અધમૂઆ કરી નાખે છે. તેમના મોઢામાં, નાકમાં અને ઝીણા વાળની અંદર જીવાત પેસી જઈ એમને એવા તો હેરાન કરી નાખે છે કે એ પ્રસંગે જીવન અકારું થઈ જાય છે અને જીવનમરણ વચ્ચે ઝોલા ખાતો વિકટ પ્રસંગ તેમના માટે આ હોય છે: પરંતુ પવનની ઝડીઓ જ એમને ફક્ત આવા મામલામાંથી બચાવી લે છે.

રેતાળ ભૂમિમાં મા પછવાડે દોડતાં નાનકડાં હરણાં કવિતા જેટલાં સુંદર અને આહ્વાદક દેખાય છે. તેમની ચામડીનો રંગ ભૂખરો લાલ અને તેમાં દેખાતાં સફેદ ટપકાં કોઈ તારલીએ ચોંભતું નભ કે બાવનબાગની ચૂંદડી ઓઢી ઊભેલી સુંદરી જેટલાં આકર્ષક હોય છે. સૂર્યનાં કિરણો

એના દેહ ઉપર પડે ત્યારે ભરાઉ ઘોડીની પીઠ જેમ ચળકી રહે તેના કરતાં પણ વધારે સુંદર એ ચળકે છે. હરણની આંખો કોઈ સૌંદર્યવાન અને નમણી બાળાની ચપળ અને ચક્રોર હસતી આંખો જેટલી મનોહર હોય છે. તેના લાંબા કાન અને તેનો સારોય અંગમરોડ બલબલાની દૃષ્ટિને આકર્ષક લાગ્યા વગર રહેતો નથી.

જ્યારે કાંઈ સંચળ થતો સંભળાય ત્યારે તે એકદમ ભડકી ઊઠે છે અને પોતાના આગલા પગ સખત રેતીમાં ટટાર ઊભા રાખી સાવધતા અને બેફિકરાઈ સિવાય બીજું કાંઈ ભય અને બીક નથી એમ ખતાવતા પોતાનું માથું હવામાં વીંઝીને, ભયને ભાળતાં નાસી છૂટે છે.

ઉનાળો વીત્યો ને જેઠ મહિનાની વાદળાંની ખેપો ને મેઘનો કાન ફાડી નાખતો ગરેડાટ, પોતાની પાછળ લગ્ન-કારા કરતી વીજળીને ખેંચી લાવ્યાં, ત્યારે હરણિયાંઓએ પોતાનાં રૂપરંગ બદલ્યાં. સુંદર ઝીણા સફેદ ટપકાં અદૃશ્ય થયાં ને મળની સરસ ઘાટી રૂવાટી ઊગી નીકળી. ચોમાસાના વર્ષાના હલ્લા સહેલાઈથી સહન થાય એટલી હુંફાળી એ વાળની ગાદી હતી. ઊગતી કળી જેમ ખીલી ઊડે એમ બચપણને ઓળંગી મોટું થતું જતું હરણું ઘણું જ સુડોળ બનતું ગયું, છતાંય માની મીઠી ગોદ અને હૂંફાળો આશ્રય એણે તજ્યો નહિ.

હાડની મજબૂતી માટે, શરીરના વિકાસ અર્થે અને સ્વાદની લહેજગતને અંગે કેવાં પાંદડાં અનુકૂળ અને ઉપ-યોગી છે તે બધી લઈને જ્યાં લીલીછમ જેવી લીલી ધરો

હરિયાળી જમીન ઉપર પથરાઈ પડી હતી ત્યાં એણે વાર-વાર લટાર લેવા માંડી. સુંદર જન્મગૃહો લઈને જન્મેલાં હરણાંને આખું વર્ષ સુંદર ચારો ને અખૂટ આનંદ મળ્યા કયો. એના દેહ ઉપર ચરબી અને મેદ પથરાતાં ગયાં.

હરણી ને હરણું પોતાના અંગબળમાં વધે જતાં હતાં. ઉનાળામાં દૂબળી અને અશક્ત દેખાતી હરણીએ પોતાનાં વહાલાં બચ્ચાંને પોતાનું બળ અને જીવન ધવરાવ્યાં હતાં. પોષણ આપતી હરણી પોતાના સારાય દેહને નીચેવી નાખતી—હરણુ તેને ચૂસી જતું; પણ હવે તો બચ્ચું પોતાની જાતે ચરી શકે એવું થયું હોવાથી એ જાડી અને સશક્ત બની ગઈ હતી. એના દેહ ઉપર ચરબી અને મેદ પથરાઈ ગયાં હતાં.

અચાનક શાંતિ વિદાય થઈ ગઈ. નીરવ જંગલોમાં બંદૂકના અવાજ ઝાડી સોંસરવા વીંઝાવા લાગ્યા. શિકારી-ઓએ આખું જંગલ વીંધી નાખ્યું. હરણી પોતાનાં નાનાં બચ્ચાંને લઈ નાહી. ઝાડીઓ ઉપર કળેળાટ કરતાં પક્ષીઓ, ભયંકર ચીસો નાખતાં પ્રાણીઓ અને વનવગડામાં જીવનારાં-ઓની ઢોડાઢોડી વચ્ચે ભયભીત બેડું જિંદગીની આકૃત ઓળંગવા વહાલું વતન છોડી નાસી છૂટ્યું. એમનું હૈયું વલોવાઈ જતું હતું, પણ આવો વખત ઝાઝો સમય ટક્યો નહિ. શિકારી ચાલ્યા ગયા અને જંગલ ખુશનુમા બની ગયું. વનમાં પશુપંખીઓ નવું જીવન આપ્યું હોય એટલાં ખુશખુશાલ બની કિલ્લોલ કરી રહ્યાં અને હરણી પોતાનાં ખારાં બચ્ચાંને લઈ પાછી વળી.

શિયાળો આવતાં ઠંડીના ચમકારા શરૂ થયા. શરીર ઉપર પથરાયેલો મેઢ, ગરમી ઊભરાતાં બરફ ઓગળી જાય એમ ઓસરી ગયો. ને ચામડી નીચે ઢંકાયેલો હાડકાંનો માળો નીકળ્યો. કરકા તરવરવા લાગ્યા, છતાંય બળ અને તંદુરસ્તી ઊલટાં વધ્યે જતાં હતાં. શિયાળામાં માણસ અને પશુઓને ખરી ગરમી અને બળ મળે છે. જીવન અને દેહતું વડતર કરવા માટે શિયાળો ઉત્તમ ઋતુ છે.

ત્યાં તો હરણી પોતાના ટોળામાંથી જુદી પડી, ને બચ્ચું પોતાનું બચપણ સરી જતું જોઈ રહ્યું. માતાનાં હેત અને અમૃત મેળવવા જે લાંડું એણે આવેલાં જોયાં, અને પોતાના યુજરાનની ચિંતા એને પડી.

હવે તો એના જીવનમાં અનેક બનાવો બની ગયા હતા. એક વર્ષની ઉમ્મરે માથા ઉપર ફૂટેલી જે નાની શીંગડીઓ, શિયાળો આવતાં તો બાળકને જેમ દ્વિધિયા દાંત પડી જાય ને નવા આવે તેમ ખરી પડી ને તેની જગ્યાએ નવી શીંગડીઓ ઊગી. પહેલાં તો તે સીધી સીધી વધીને નવેક ઇંચ લાંબી થતાં ઝાડનું થડ ડાળીઓ કાઢે એમ તેમાંથી ફણસવાં ફૂટ્યાં ને કુમારને મૂંઠો ઊગતાં એ પુરુષ બની જાય એમ હરણાને શીંગડીઓ દેખાતાં એ હરણું મટી કાળિયાર બની બેઠો.

માણસમાં યુવાનીનું લોહી ઠેકડા મારે છે ત્યારે તે આંધળો બને છે. પૂર જોસમાં વહેતું લોહી એને ચટકાં ભરે છે ને ઠરીને ઠામ બેસવા દેતું નથી. એવી જ રીતે આ કાળિયારને એની જુવાની રઘવાટે ચડાવતી. અંધારી ઘોર

રાત જાગી હતી ને જળ જાગી ગયું હતું. કાળિયાર પોતાના જળ ઉપર ઠેકતું ઝાડીમાં દોડી ગયું ને કઠિયારો ભૂલી ગયેલો. એવી એક ભૂલી પડેલી કુહાડી ઉપર એનો પગ પડ્યો. તાજી જ ઘસેલી ધારવાળી કુહાડીનું પાનું એના પગની ખરી વચ્ચે પેસી ગયું ને એ કકડા ભેગા હતા તે જુદા પડી ગયા. લોહીની ધાર થઈ, પણ એની દરકાર કર્યા વગર એ ઠેકતું દોડ્યું ગયું. ઘા તો કેટલાક વખતે ફાટી ગયો, પણ ખરીના એ કકડા થયા તે ફરી એક ન થયા; અને વારંવાર એ ફાટમાં પાંદડાં, ઘાસ અને વેલા ભરાઈ જઈ એને પજવવા લાગ્યાં. એના પગની નિશાનીઓ બીજાં હરણાંથી જુદી પડતી; કારણકે તેની ફાટેલી ખરીની નિશાની તરી નીકળતી. આથી એ તરત જ ઓળખાઈ જતું. પરંતુ પગનો આ ઘા એને દુઃખદાયક નહોતો દેખાતો, કારણકે એ સાબળ હરણાં માફક જલદી લાંબી છલાંગો મારી શકતું.

ત્રીજું વર્ષ તો એણે વિતાવ્યું. પોતાની મા સાથે એણે જંગલ ડોળ્યું હતું, એટલે એ થોમેર ભટકતું; પણ એના પગલાંની નિશાનીઓ દેખાઈ આવતી. ત્રણ સરખી ને ચોથા પગની ફાટેલ ખરીની નિશાની તરી નીકળે એટલે સહુ કોઈ એ કાળિયારનો પીછો પકડવા તૈયાર થઈ જતું; છતાં એ ભાગ્યશાળી હતું કે કોઈ શિકારીની હડફેટે આજ સુધી તે ચડ્યું ન હતું.

ચોથા વર્ષની શરૂઆતમાં એને જીવનમરણનો પ્રશ્ન આવી પડ્યો. જંગલમાં મોટી મોટી ટેકરીઓ અને તે વચ્ચેની ખીણોમાં એને રખડવાનું હતું. ત્યાં એ પોતાનું જીવન

સ્વતંત્ર રીતે ગાળતું. એના કાન, આંખ અને નાક ઘણાં જ સાવધ હતાં. ગમે તેટલે દૂરથી પગરવ એને સંભળાતો. દૂર દૂર તગતગતા મનુષ્ય કે દુશ્મનને જોઈ લે ને ગંધ ઉપરથી વાઘરીને કે શિકારીને ઓળખી જાય એટલી સાવધ ઈંદ્રિયો હરણાં વગર બીજા કોને હોય છે ? પણ આજે એનું ભાગ્ય ફરી બેઠું હતું. બપોરે એક વેલાની ડાંડલીમાં પગની ખરી ભરાઈ ગઈ હતી અને ઘણી ખરાબ રીતે છોલાઈને તેને કળતર થતું હતું. આમડી ચિરાઈ ગઈ હતી ને માંસનો લોચો દેખાતો હતો. વહેતું લોહી માંડ માંડ બંધ થયું હતું, પણ દુઃખનો ધા જરાયે શ્રમ સહન કરી શકે એવો રહ્યો ન હતો.

પણ નસીબ જ્યારે આફત કે ઘાતને ખેંચી લાવે છે ત્યારે પોતે તો નિમિત્ત માત્ર બની રહે છે. એના પગની નિશાનીઓ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. લોહી ઠેરઠેર પડ્યું હતું અને એક વાઘરી એની ગંધે ગંધે ખસે બંદૂક મૂકીને ચાલી નીકળ્યો. વાઘરીની ગંધ માત્રથી હરણાં, સસલાં કે ગમે તેવા ભાગેડું જનવર પણ નાસી શકતાં નથી; પણ ભાંગી જાય છે ને પાણી પાણી થઈ જતાં એ નિરાશ થઈને પડે છે. ઘણી વખત મૃત્યુ એ ખરું મૃત્યુ નથી હોતું, પણ ફડક અને ભીતિ જ મોતની ગરજ સારે છે.

વાઘરીએ કાળિયાર જોયો. એની ડાઢ ડળકી ને એણે બંદૂકનો અવાજ કર્યો. જામગરીની કળી હોલવી આગળ વધે તે પહેલાં તો ખરાબર દુઃખતી ખરીનો અડધો ભાગ તોડી નાખી બહાર પડેલી ગોળીએ કાળિયારને ધક્કો માર્યો

ને એ નાસી છૂટયો. વાઘરીનો હાથ ઠયો એટલે એણે માન્યું કે કાળિયાર પડ્યો છે, પણ ત્યાં જઈને જુએ તો ન મળે કાળિયાર કે ન મળે લોહીનો ધાંગો. પરંતુ નાસતા કાળિયારના પગલાંની સ્પષ્ટ નિશાનીઓ દેખાતી હતી. એણે પૂંઠ લીધી. પોતાનો હાથ ઠયો ને ઘા ખાલી જય એ એના મગજમાં ઊતર્યું નહિ. એ જેટલો બખૂચક હતો, એથીયે વધુ તો એ જકકી હતો. જેરિયાને ઘણી વખત શિકારની પાછળ દોડતાં મેં જોયેલો. આજે તો એ હડીમોઢે કાળિયાર પાછળ દોડયે જતો હતો.

કાળિયાર હમિશાં ટોળાંમાં જ રહે છે. પોતાની પાછળ અનેક હરણીઓ અને હરણાંનો સમુદાય વિંટાયેલો રહે એ એની મહત્વાકાંક્ષા હોય છે અને એ રીતે એક રાજા જેવું સુખ એ અનુભવે છે. માણસ પોતાના કુટુંબમાં વડીલ તરીકેના હક્ક કરતાં રક્ષક તરીકેનું ગૌરવ વધારે અભિમાન-પૂર્વક સ્વીકારે છે; એમ કાળિયાર ટોળામાં બહાદુરીપૂર્વક છાતી કાઢીને સહુનું રક્ષણ કરવા ઊભો રહે છે. તે એક ટોળામાં હતો પણ તેને પડેલા ઘાથી એ ટોળામાંથી જુદો પડી ગયો હતો. એકાંત જીવનમાં દુઃખને વખતે સહાયક ન મળતાં માણસ વલખાં મારે છે, એમ આજે એને એકલવાયું થઈ જવાયું એનું દુઃખ પોતે રિખાવતું હતું, છતાં કાળના જડખામાંથી નાસી છૂટવાની તાલાવેલી કાંઈ ઓછી ન હતી.

એ છલાંગો મારતો બળપૂર્વક નાઠો. વારંવાર તે ઊભો રહી જતો હતો. ચોમેર નીરવ શાંતિ ફેલાઈ હતી. એમાં

પવનના ઝપાટે ઝાડ ઉપરથી એકાદ પાંદડું ખરે તો તે ઠેકડા મારતો નાસી જતો. આમ એ આગળ ને આગળ દોડ્યે જ ગયો. થાક લાગે એટલે વારંવાર ઊભો રહેતો, ચોમેર આંખો ફેરવતો અને શ્વાસથી ધમણ થઈ ગયેલા શરીરને આરામ આપતો. આમ સાંજ સુધી એ દોડ્યે જ ગયો. ને સૂર્ય-નારાયણને ટેકરીઓની હારમાળા પછવાડે સંતાઈ જતા જોઈ એનેય સંતાઈ જવાની ઇચ્છા થઈ. સામેની ઝાડીમાં એ પેઠો ને અંધારામાં ઝાડના ઠંઠાના ઓળાને જોતાં જ એ ભયભીત બનીને નાઠો અને આખીયે જિંદગીમાં નહિ દોડ્યો. હોય એટલી ઝડપથી દોડી ગયો. મૃત્યુનો ભય જીવ બચાવવા માટે ઘણી વખત કોઈ અજબ બળ આપે છે ને નાસી છુટવામાં અપૂર્વ વેગ પૂરે છે.

એણે દૂર દૂર વગડામાં એક બખોલમાં જઈ આશ્રય લીધો. એના પગમાં કળતર અને અત્યંત પીડા થતી હતી. એનો પગ ખાલી થઈ ગયો હતો. વેદનાના હુખે એ બેકામ અને ચેતનહીન થઈ ગયો હતો. પણ નસીબ ઘણી વખત અજબ કામ કરે છે. આયુષ્યની દોરી લાંબી હોય તો મૃત્યુની ગાંઠ અધવચ્ચે પડતા પહેલાં ઢીલો થઈ જાય છે ને જીવન—મૃત્યુનું ઢંઢ શરૂ થતાં આયુષ્ય જીતી જાય છે ને મૃત્યુને ધકેલાઈ વીલે મોઢે જતું રહેવું પડે છે. પાસેની ટેકરીમાંથી વહેતા ઝરણાથી એક ખાડો ભરાયેલો, એમાં એનો પગ પડ્યો અને ઠંડા પાણીએ કોઈ સુંદર દવાનું કામ કર્યું.

સવારમાં એ ઊઠ્યો ત્યારે એનો પગ જરાય ખોડ-ગાતો નહોતો. ગઈ કાલે મહામુસીબતે ઊંચો થતો પગ

સહેજે ઢઢાંહીન બની ગયો હતો, એટલે ભયને બૂલી, નવું જીવન અને તાજગી અનુભવતાં પોતાને રસ્તે નાચતો ફૂટતો ઊપડ્યો. પોતાના ટોળાંનું આકર્ષણ એને ઉતાવળે ઉપાડી ખેંચી લાવતું, પણ એનું કુટુંબ વેરણછેરણ બની ગયું હતું. નાસભાગ અને મૃત્યુને લોધે આખું ટોળું દાળોવાટો થઈ ગયું હતું, આથી કાળિયાર પોતાના નવા જીવનની યોજનાનો આકાંક્ષી બન્યો.

બપોરે થાક્યોપાક્યો તડકાને લીધે તે એક ઝાડ તળે પડખેની ધારની બખોલમાં સુકાઈ ગયેલાં પાંદડાં ઉપર લપાઈને ખેંઠો ખેંઠો વાગોળતો હતો, ત્યાં અચાનક પોતાના માથે એણે કોઈનાં પગલાં સાંભળ્યાં. એના ચક્રોર અને ચંચળ કાન સતેજ થયા. ભયને આવતો સાંભળી બાણે દીર્ઘ દષ્ટિએ વાઘરીની ગંધ સૂચવી અને ચક્રોર આંખો ચોમેર ફરવા લાગી. ત્યાં ઉપરથી પથ્થર ગળડ્યો ને એ નાસી છૂટે તે પહેલાં તેનું લીંદું છુંદાઈ ગયું. કળ ચડી ગઈ ગતાંચ એ ગોળી પેઠે ફૂદ્યો અને છદ્દંગો મારતો નાસી છૂટ્યો. ચામડી ચિરાઈ ગઈ ને લોહીના પુવારા ઉડ્યા. ખાલી થઈ ગયેલ કાળિયાર પડી ગયો ને ટાંગા તરફડાવતો ત્યાં પડી રહ્યો. પવન નીકળ્યો અને છાંટા પણ પડવા લાગ્યા. જીવન-મૃત્યુ ઉપર ઝોલાં ખાતો કાળિયાર પોતાના જીવનની ઘડીઓ ગણતો હતો. જૂખનું દુઃખ અને મારની પીડા તેને ફરી વાર ઊભો થવા નહિ દે એમ એને ચોક્કસ ખાતરી થઈ ગઈ. સવારમાં લોહી ગંધ થયું, કળ ઊતરી ને એ ધીમે ધીમે ઊડીને મહામુસીબતે એક તળાવડીને કાંઠે છોડવા વચ્ચે

લપાઈને સૂઈ ગયો. કુદરત મોટામાં મોટો વૈદ છે અને આવી રીતે ઘણાય ઘવાયેલાં પ્રાણીઓ કુદરતને ખોળે નવજીવન પામે છે. કાળિયારનો ઘા ફાઈ ગયો ને જગતમાં અનેક પરાક્રમે કરવા એ જીવ્યો.

પછીના વર્ષે એની શીંગડીઓએ એને અનહદ દુઃખ દીધું. ગોળગોળ અને ઘણી શાખાવાળાં બે ઝાડ અપાટાપૂર વધ્યે જાય એમ એને માથે બે દુઃખનાં ઝાડ ઊગ્યાં. તાવમાં જેમ લોહી ઊકળી જાય એમ આ પીડાને લીધે એના શરીરમાં અત્યંત દુઃખ થતું ને શીંગડામાં ગરમ લોહી ઊછળતું. ઉપરની ટોચ તો એટલી કેમળ અને નાબુક હતી કે કોઈ એને અથડાય એટલે અપાર દર્દ શરૂ થઈ જતું ને મૃત્યુ ચાર આંગળ દૂર તરવરતું. ધીમે ધીમે શીંગડામાં ગળ ઊપડી. કાળિયારે શીંગડાં ઝાડ સાથે ઘસવા માંડ્યાં. બિલાડી જેમ પોતાના તંદીર ઝાડની છાલ સાથે ઘસીને નાના કરી નાખે છે એમ એનાં ઘસેલાં શીંગડાની ઉપરથી ખોટી ખોળ ઊતરી ગઈ અને વ્યક્યકિત મજબૂત શીંગડીઓ ખીલી ઊઠી અને શિરમુગટધારી કેઈ રાજવી ફરતો હોય એમ એ શોભી રહ્યો.

શીંગડાં આવી રહેતાં એનામાં કોઈ અજબ પરિવર્તન થયું. મદઅરતો હાથી કે કંતૂડી ફૂટેલું સૂવર જેમ જીવનના ખેલો ખેલવા આકળું બને છે તેમ તેના દેહમાં માંસની પેસીઓ ભરાતાં અને મેદ ચઢતાં એણે જીવન બહેલાવવાનાં સ્વપ્નાં સેવવા માંડ્યાં. સુંદર ચારો શરીરના વિકાસમાં અજબ ફાળો પૂરે છે. એની માતામાં જે જેમ અને બળ હતાં તે

તેણીએ આ કાળિયારને પોષણ આપીને પાયાં હતાં. તે પચપાન કરી જોમ અને જીવન જીવનાર કાળિયારમાં ઊભરાતાં એણે એ પોતાનાં શીંગડામાં ખડકયાં. જ્યાંસુધી એની જીવનશક્તિ તેના શીંગડામાં કામ કરતી ત્યાંસુધી તે શાંત અને નમ્ર હતો અને પોતાના કાર્યમાં જ મગ્ન રહેતો; પણ હવે તો જિંદગી અને જોમ જે અઠવાડિયાં અને મહિનાઓથી વહેતું તે મોજાં પેઠે અંઝાવાતે ચઢ્યું ને ઊછળવા લાગ્યું—આખું શરીર અણુઅણી ઊઠ્યું. તેનામાં વાસના અને વિકાર ઊપડ્યાં.

એના નવા જીવનની આ શરૂઆત હતી. ખોરાક પુષ્કળ હતો ને નસોમાં નવું લોહી અપાટાપૂર ઊભરાતું હતું. એને પોતાના બળને પછાડવાનું મન થઈ જતું. જંગલના બધાંયે કાળિયારો સાથે પોતે લડી લે એ એની જોરાવર મનેચ્છા હતી.

બપોરે એ એક ઝાડ તળે પડ્યો પડ્યો વાગેજતો હતો, ત્યાં પાસેની ઝાડીમાંથી બીજો એના જેવડો જ બળમાં ને કદમાં સરખો હરીફ ધસી આવ્યો. કાળિયારે આંખો ખેંચી ને એની પાછળ જ ફૂંદતી આવતી ફોઈ નવયૌવના સુંદરી જેવી હરિણી દીઠી. એની આંખોમાં મોહ ઊપડ્યો ને એ ઊભો થઈ ગયો. સામેથી આવતા કાળિયારને પોતાનું સ્વમાન અછકડ રાખતું હતું. પોતાની સ્ત્રી સામે નજર કરનારને મનુષ્ય પૂરો કરી નાખે એમ એ આ કાળિયાર સામે પગ પછાડી મગફળીથી હવામાં પોતાનાં શીંગડાં વીંઝવા લાગ્યો.

પોતપોતાની મઢીઈ બતાવી એ સુંદરીને રીઝવવાનું

કાર્ય શરૂ થયું હોવાયું. પોતાના બજની કસોટી કરવા તલ-
પાપડ થઈ રહેલો કાળિયાર હુશ્મનનું આહવાન સ્વીકારી
સામે થઈ ગયો ને બંનેએ સામસામાં શીંગડાં મારવા
માંડ્યાં.

એક જણ શીંગડાની અણીએ સામાના શરીરમાં
ઘોંચી દેવા માયું મારે ત્યારે બીજે એમાંથી બચવા પોતાનાં
શીંગડાં સામે ધરે. આમ મારવામાં હથિયાર અને બચાવ
કરવામાં ઠાલ પેઠે વાપરવામાં બંને જણ કુશળ લડવૈયા
હોવાયા. અડધા કલાકની ઝપાઝપી પછીય થાક સિવાય બીજું
કંઈ નુકશાન એમાંથી એકેયને થયું ન હતું.

તેમનાં એમાંથી શીજી ઊડતાં, શરીર ઉપર પરસેવો
હેખાતો, બુલ્લાં જડખામાંથી શ્વાસ નીકળતો અને ધમણ
પેઠે છાતી ઊછળતી, દરેકે દરેક સ્નાયુ ફૂલતો અને બન્ને
એકબીજાને ધક્કાધક્કો કરી આગળપાછળ ધકેલતાં. છેવટે

બન્નેની લડાઈમાં જમીન ખળું બની ગઈ અને સુક્કાં પાંદડાં કચરાઈ ભૂકો બની ગયાં; પણ લડાઈમાં કોઈએ નમતું આપ્યું નહિ.

છેલ્લો હલ્લો શરૂ થયો. બન્નેમાં ક્રોધનો આવેશ ઊભરાઈ જતો હતો, એટલે કાળને વશ બની, બન્નેએ ભેરથી સામસામાં શીંગડાં અક્ષળાવ્યાં ને એકબીજાના શીંગડામાં ડાંડલીએ ઘૂસી ગઈ—જાણે વળ દીધેલાં રાંઠવાં વધુ વળ દીધે એકબીજાને વીંટળાઈ જામ એમ બન્નેનાં શીંગડાં એકબીજામાં ગૂંચવાઈ ગયાં ને ખેંચાખેંચી ખંધ પડી. લડાઈ અટકી ગઈ અને ખુદ મૃત્યુય બુદ્ધિ પાડી શકે નહિ એવા એ બન્ને જકડાઈ ગયેલા કેદી જેવા બની રહ્યા. ને પછી તો કેટલાંક અઠવાડિયાં સુધી બન્નેએ મહાયાતના ભોગવી. એકને પૂર્વમાં જવું હોય તો બીજો પશ્ચિમ તરફ ખેંચે ને એક ડગ ભર્યાં સિવાય ત્યાં ને ત્યાં ઘડીક બળ પછાડી સ્થિર થઈ પડ્યા રહે. એકબીજાની સંમતિ સિવાય ઠ્યાંય ખસી શકાય નહિ, એટલી પરવશતા એમને વીંટળાઈ વળી.

પોતાની આંખના ખૂણામાંથી સામાની આંખો ભેઈ શકવા સિવાય તો તેમની આંખે અંધારી ચઢાવી હોય એમ એમને લાગતું. દોડવું, કૂદવું અને ઠેકવું એ તો એમના જીવનમાંથી જાણે નષ્ટ થઈ ગયું હોય એમ એમણે અનુભવ્યું ને દુઃખના ભારથી એમનું હૈયું રૂંધાઈ જવા લાગ્યું.

એમને સૂતી વખતે એકબીજાને ભેટી ગળામાં ગળું પરીવી સૂવું પડતું; જમીન ઉપર નાક ઘસવાં પડતાં અને શુસ્સો, દુઃખ અને દિલગીરી એમનાં કાળજાંને કોરી ખાતાં.

એકાદ કોળિયા માટે દુકાળિયા અકર્ણતિયા થઈને પડે એમ થોડા ચારા માટે બન્ને તાણાતાણ કરતા અને એ રીતે થોડું ઘણું મેળવી સંતોષ માનતા.

જીવન અકારું થઈ પડ્યું. મૃત્યુ ઝડપી લે એ હંમેશાની માગણી હતી, છતાં 'ડાશી મોતને સાદ કરે ને મોત આવે ત્યારે ના કહે' એમ મરવા માટે તત્પર બનેલા બન્ને કોઈ વાધરીને જતો જીએ ને ગંધ પારખે તો કાંઈ એ અવાજ ક્યો વગર શાંત પડી રહેતા.

બૂખમરાથી એમનાં શરીર ઘસાઈ ગયાં. જો પહેલેથી જ બન્નેએ વહેંચીને ખાવાનું રાખ્યું હોત તો આટલી વહેલી નબળાઈ આવી ગઈ હોત નહિ, પણ જેને જે મળ્યું તે ખાઈ જવાની દાગતે બન્ને હેરાન થયા. કાળિયારમાં યુવાની અને નવું લોહી હતું. તે પેલા કરતાં વધારે જોરાવર હતો; એટલે ખોરાક પણ એ વધારે ખાઈ જતો, એટલે તેનામાં વધારે શક્તિ હતી અને એ પોતાના કેલી મિત્રને પોતાની ઈચ્છા મુજબ ન વર્તવાની ફરજ પાડતો.

જો બન્નેનાં જીવન ઊગતાં ન હોત તો તે તેઓ ક્યારના મરી ગયા હોત, પણ એમના જીવનની શરૂઆતને લીધે એમનામાં પૂરતી તાકાત હતી.

સૂર્ય ગિરિમાળા પાછળ ચરી પડ્યો ને નિશાદેવી એનાં રોહડાં રડતી ધસી આવી. અંધારાના ઊતરતા ઓળામાં બન્નેએ ભયંકર ધક્કાધક્કી શરૂ કરી ને પાણી પીવા માટે તરફડતા બન્ને વેલાઝાંખરાં ખૂંદતા ને છોડવા ઉપર પડતા તળાવની પાળ ઉપર ધક્કાધક્કી લાગ્યા. પાણી સુધી પહોંચાશે

કે નહિ એ પણ એમને સંભવિત નહોતું લાગતું.

બેમાંથી એક તો એટલો બધો કમતાકાત અને અશક્ત હતો કે ઊડીયે શકતો નહિ. તેણે પોતાની ગરદન બીજાના દેહ ઉપર નાખી ને બીજાએ એ રીતે નાખવા દીધી— મૈત્રીને દાવે નહિ, પણ પોતાની તરફ ખિપાવવા માટે વહેંચું પહોંચાય એટલા માટે. છેવટે તે મહામુચીબતે એને પાણી સુધી ખેંચી લાવ્યો. પાંચ છ ફીટ દૂર મુંદર જળથી ભરેલું સરોવર હીલોળા જેતું હતું. ભૂખ્યાના હોઠ મુધી ડોળિયો ધર્યો હતો, પણ પગનાં હાડકાં નયો દોરડાં જેવાં રહ્યાં હતાં. એક કાળિયારનો જીવ ડચકું ખાતાં ઊડી ગયો ને મુડદાં સાથે બીજા કાળિયાર જીવતો બંધાઈ રહ્યો.

ચોવીશ કલાક પસાર થઈ ગયા. બીજાએ એની જોડે મુડદું થઈ ને પડ્યો હોત, પણ અચાનક એક બનાવ બની ગયો. કાળિયારને દરેક વર્ષે શીંગડાં ઉપરથી ખોળાં જિતરે છે. તે ઘણું કરીને આસોથી કાગણુ માસ સુધીમાં જિતરે છે. આ વખતે ક્યારે જિતરશે તે નક્કી ન હતું; એટલે તેણે તો જિંદગીની આશા મૂકી દીધી હતી. તેણે છેવટનું તરફ-ડિયું માર્યું ને એતું ડાળું શીંગડું ભાંગીને નીકળી ગયું. જમણું સરી ગયું. જેલમાંથી—અંધારી કાટડીમાંથી છૂટેલો કેદી ઠેકડો મારી બહાર આવે એમ છૂટો થતાં તે ફૂદીને દૂર જઈ બેસો.

એણે વેગથી ડગ ભર્યાં ને થોડા પગલાં ભરતાં જ એ દડી પડ્યો. આખી રાત એમનો એમ પડી રહ્યો. સવારે જાગ્યો ત્યારે પવનની લહરીઓ એને જગાડવા પંખો નાખતી

હતી. માથા ઉપરની ઝાડની ડાળીઓએના પુનર્જીવન માટે એને અભિનંદન આપતી હતી. એની બેભાન અવસ્થામાં એ સ્વર્ગની સફર કરી આવ્યો હોય એમ એને લાગ્યું. તેણે ઊઠીને પાણીથી ગળું ફૂણું કર્યું.

વખત વીત્યો ને તેના ભયંકર અનુભવની ખરાબ અસર ભુલાઈ ગઈ. એના યૌવનનો મધ્યાહ્ન પૂર બહારમાં પ્રગટ્યો હતો. નવું વર્ષ એની શક્તિઓની ખીલવણી કરતું વધ્યે જતું હતું. કઠ, મજબૂતી અને સૌંદર્યથી ઊભરાતું એનું અંગ ઘણું જ વિકસ્યું હતું. એણે ખચપણનાં રૂપ અને લહેજત શુભાવ્યાં હતાં; પણ કઠ, વજન અને જોરાવરીની સાથેસાથ મોલો અને ગૌરવ મેળવ્યાં હતાં.

વળી કુદરતે બક્ષિસ આપી. એમાં શીંગડાં ફરી ઊગવાં શરૂ થયાં. આ વખતે તો કદીયે ન હોય એવાં દેખાવડાં શીંગડાંએ કમાલ કરી, પણ ઉનાળો આવતાં એક શીંગડાંમાં સળો પેઠો.

જમણું શીંગડું તો ખરાબર હતું. એનો છેલ્લો વળાંક અને પાંચ નાની ડાંડલીઓ તો ખરાબર સંખ્યામાં હતાં, પણ ડાખામાં ફેર હતો. તે સીધું, આઠ ઈંચ લાંબું ને જન્મના વર્ષે ઊગેલા શીંગડાં જેવું દેખાવે હતું. આવું કેમ બન્યું એ તો એક અણઉકેલ કોયરો જ રહ્યો.

એક દિવસ વાવાઝોડું ઊપડ્યું ને કાળિયાર આશ્રય માટે એક ઝાડ નીચે ઊભો રહ્યો. ઉપરથી ડાળ ફસાઈ ગઈ ને તેનું એક નાનકડું ઠોંડું ઊગતા શીંગડાં પર પડ્યું. આટલા આટલા દુઃખ પછી એ બાકી રહી ગયું હોય એમ

એ પીડા વધારે આવી. શીંગડું ભાંગી ગયું અને ઊંડું ઊતરી જતાં આંખ સહાને માટે ગઈ અને તે પછી શીંગડું તો કઢીયે વધારે મોટું થઈ પૂરું થયું જ નહિ.

વળી એક દિવસ એક એવો જ પ્રસંગ સાંપડ્યો. એક હરિણીની પાછળ બીજો કાળિયાર ભ્રમતો હતો. તેની સાથે આ કાળિયારે સુદ્ધ માગ્યું ને એ ચોદ્ધાઓ રમણે ચઢ્યા; તે નિહાળતી હરિણી એક બાજુ ઊભી રહી. એક બીજાને થકવવા કે ધકકેલવા સિવાય ઘડીનર તો કંઈ જ બન્યું નહિ. વળી શીંગડાં વધારે ઘાટાં ન હતાં, તેમાંય આ કાળિયારને તો એક શીંગડું માત્ર ઠેંડું જ હતું, એટલે પેટી ભીતિ એની સમૂળગી નાશ પામી ગઈ. આથી છૂટે જીવે એ લડી શક્યો. પાંચ ઠેંડાંવાળાં શીંગડાંથી તો ઠાલ પેટે હલ્લો ખાળી શકાય અને મારી શકાય ઝોણું; પરંતુ પેટું ભાંગેલ શીંગડું ખંજર જેવું બન્યું હતું. તેણે તેનો ઉપયોગ કર્યો ને ભગાડવાને બદલે દુશ્મનને ચીરી નાખ્યો. શત્રુ મૃત્યુનો ભોગ થઈ પડ્યો ને વિજયી કાળિયાર પેટી હરિણીની પાસે ફોડી ગયો.

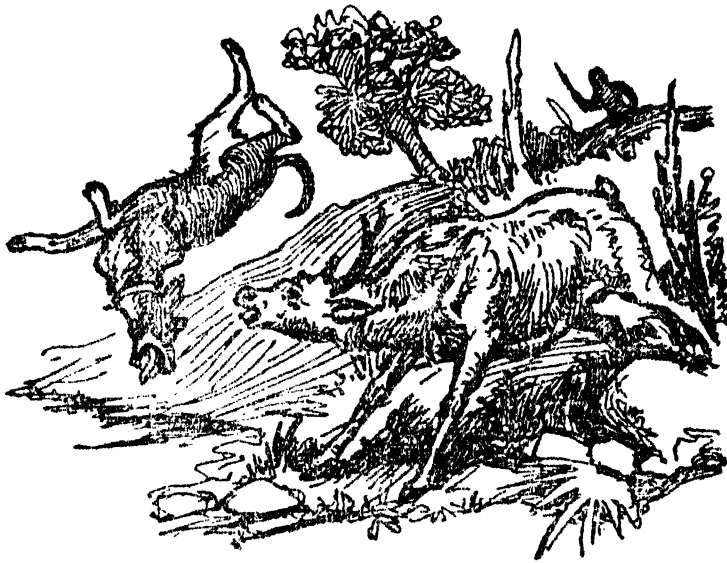
સર્વોપરી સત્તાધીશ જેવો એ બની ગયો હતો. કોઈ પણ કાળિયાર એની સાથે લડવાની હિંમત કરી શકતો નહિ. એ ગર્વિષ્ઠ બની ચોમેર ધૂમતો હતો.

કેટલાક વાઘરંઓએ વાડા કર્યા હતા. તેઓ રાત્રે શિકારે નીકળતા. હરણાંઓનો તેમણે સોથ વાળવા માંડ્યો હતો. વાઘરંયા કૂતરા ગમે તેવા જોરાવર કાળિયારને એક જ હલ્લે ફાડી ખાવામાં પાવરધા હતા. હરિણી ગપાટે ચડી

ગઈ ને પાછળ કૂતરા વહેતા થયા. ચોમરથી ઘેરાઈ ગયેલી હરિણી તળાવની પાળે ચઢી. સામે વાઘરીઓનું જૂથ દીકું ને એણે નઘાતિયા થઈ છેલ્લે ઉપાય અજમાવ્યો. એ પાણીમાં વહેતી થઈ ગઈ. કોઈ સુંદર તારાને જેમ આપે એવી તરવામાં તે ઝડપી હતી. વાઘરી તાકી રહ્યા. કૂતરાઓ પાછળ કૂદી પડ્યા ને તેમણે પાણી કાપવા માંડ્યું. હરિણીનું છેલ્લું જોર પણ નિષ્ફળ ગયું. તે દુખકી મારીને આગળ નીકળી ત્યાં તેા એક કૂતરે આવી તેની બોચી પકડી ને તેનું જોર તૂટી ગયું. કૂતરે એને ઢાંઠે ખેંચી આણીને બહાર મૂકી ત્યારે હરિણીનું માત્ર બોળિયું રહ્યું હતું.

કાળિયારની પૂઠે પણ વાઘરિયા કૂતરા અને વાઘરીઓ પડ્યા હતા. કાળિયાર છલાંગો ઉપર છલાંગો દેતો જીવ લઈને નાસી છૂટ્યો હતો. છેવટે પેલું ગોગારું તળાવ એને પણ માર્ગમાં આવ્યું. તેણે તળાવની પાળ પાછળ આશ્રય લેવાનો વિચાર કર્યો ને ઝાડી સોંસરવી છલાંગો મારી, પણ ભાગ્ય ફરી બેઠું હતું. એની તૂટેલી ખરી વેલામાં ભરાણી ને દોડતાં દોડતાં પગ તરછોડાયો; એટલે વેલામાં એ અટવાઈ ગયો. કાળિયાર પડ્યો ને પાછળ વાઘરિયા કૂતરાના ભસવાનો અવાજ ને વાઘરીના પગલાંનાં પડછંદા નજીક ને નજીક સંભળાયે જતા હતા. કાળિયાર ઊઠ્યો, પણ કૂતરું એટલું બધું નજીક આવી ગયું હતું કે છલાંગ મારતું કાળિયાર ને કૂતરો સામસામાં અથડાઈ પડ્યાં ને બન્ને ફડી પડ્યાં. કૂતરું શ્વાસથી ધમણ થઈ ગયું હોવાથી દૂર ઊડી પડ્યું. એ ઘડી તેા બન્નેએ બેફામ બની એકબીજા સામે ટગરટગર

જેવા કર્યું. કૂતરું ઊડીને પકડે ને પહેલાં તો કાળિયારે ડોકને વાળી દીધી અને પોતાના ભાંગેલ શીંગડાના જોર ઉપર મહાર બાંધી એણે હલ્લો કર્યો ને ઊઠવા મથતા કૂતરાને

ગોથું મારીને હવામાં ઉછાળ્યું. કૂતરું ચિરાઈ ગયું ને નીચે પડતાં જ કણસવા લાગ્યું. ત્યાં તો ઝાડી સોંસરવો ચૂપકી-થી આવી પહોંચેલ વાઘરી પોતાની ડાંગ ઉપાડીને માથામાં મારે તે પહેલાં જીવ સટોસટની લડાઈમાં ઊતરેલ કાળિયાર તે માણસ સામે ધસી ગયો. માણસે મોતને લાગ્યું. ડાંગ હાથમાંથી વછૂટી ગઈ અને તે સુઠીઓ વાળીને નાઠો. પાછું વાળીને જોવાનીયે હિંમત એનામાંથી ઓસરી ગઈ હતી.

કાળિયારને શીંગડાં ભારે પડ્યાં, એથી યે વધુ અને ઉપયોગી થયાં, પણ પાતળા પગની ખરીએ તો અને જીવનભર કનડયાં કર્યું. એના જીવનની ઘડીઓ ગણાતી

હતી. અશક્ત બની ગયેલ કાળિયાર જાડને છાંયે ભિભો હતો, ત્યાં વંટોળ ચઢ્યો ને ઝાડી સોંસરવો જતો કાળિયાર વેલાઓ વચ્ચે શી ગડાં ભરાવાથી ચૂંચવાઈ ગયો. ઘણી મહેનત અને તરફડાટને અંતે તે નરમ ઘેંસ જેવો બની ગયો અને લાંબો થઈને પડ્યો. ત્યાં તે ડાળે ફૂદકા મારી એને દબાવ્યો. ઉપરથી ઝાડની ડાળ પડી ને કાળિયારની આંખો વજનથી દબાઈને બહાર નીકળી પડી. મનુષ્યોની સાથે જીવન સટો-સટની લડાઈઓ જીતનાર કાળિયાર આખરે કુદરતને હાથે કચરાઈ મૂક્યો !

માં જ રી

યોમાસાની શરૂઆત હતી. આકાશ કાળાં ડિબાંગ જેવાં વાદળાંની પર્વત જેવી મોટી મોટી ખોચોની ઝાથે ઢંકાઈ ગયું હતું, તેથી વેળાસર ખડ કઢાવી દેવા અમારા સાથી પાસે હું વાડામાં ગયો, ને ખાટલો ઢાળી સૂતેલા સાથીને વરસાદના ઘેનથી ભારે થયેલી આંખો ચોળતો ઉઠાડયો, ત્યાં તો એકઢાળિયામાં રમતાં રમતાં જ્યંતે નાડ પાડી: ‘ઓ બાપ, સાપ!’ તેનો સાદ ફાટી ગયો ને આખું શરીર ખીકથી ધૂળ ઊઠ્યું. હું અને સાથી દોડતા ત્યાં ગયા અને જોઈએ તો પૂંછડું બહાર દેખાય. ‘ગમાણની અંદર પાળની ઝાથે કાંઈક છે’ એમ મેં કહ્યું, એટલે સાથી ડાંગ લઈને પાસે ગયો ને ખડખડાટ હસતો બોલ્યો: ‘અરે, આ તો બિલાડી વિચાણી છે.’ એ સાંભળતાં જ મને જોવાની ઉત્કંઠા થઈ.

હું અને જ્યંતે દોડતા ત્યાં ગયા પણ ફરી પાછી બિલાડી છીંકોટી ને સાપ જેમ ભયને આવતો દેખી કૂંફાડા નાખવા માંડે છે એમ બિલાડીએ અમને પાસે આવતા જોઈ છીંકોટો કર્યો. જ્યંતે પાછો હઠ્યો. પણ હું તો ઠેક પહોંચી ગયો હતો. અંદર જોયું તો મોટા ઉંદર જેવડા થાંચ છ બચોળિયાં પડેલાં ને સૂતેલી બિલાડીને ધાવવા

વળગી પડેલાં—જાણે વેલાને નાનાં તુંબડાં બાજ્યાં હોય ! પણ સાથીએ મારો હાથ પકડીને મને ખેંચ્યો : ‘ ભાઈ ત્યાં ન જવાય. બિલાડી અત્યારે ખાલી પેટે હોય અને નાનાં ખંચાં પાસે આપણને આવતાં દેખી તે ઉફકેરાઈ જાય. એ બિછળીને ઓચિત્તી હેડિયે વળગે અને ટોટો પીસી નાખે. એનાં અટક્યાળાં અત્યારે ન હોય. એને અત્યારે છ’છેડ-વામાં મજા નહિ ’ ને અમને ત્યાંથી બહાર કાઢી એ વખારમાં બડની ગાંસડી બાંધવા ગયો.

પણ અમારાથી તે રહેવાય કેમ ! અમે તો દોડતા ઘરમાં ગયા ને બા પાસે તેલનો શીરો કરાવ્યો. અમારી બાવળી કૂતરી વિચાળી ત્યારે તેલનો શીરો અમે એને ખવડાવેલા ને પછી એ અમારી સાથે હળી ગયેલી. અમે રોજ એનાં આંધળાં કુરકુરિયાંને રમાડવા જતા, પણ એ જરાય ભસતી કે કરડતી નહિ, એટલે અમે તો બિલાડીનેય શીરો ખવરાવીને રોજ એનાં બચોળિયાં રમડવા જવાની લાલચે બા પાસે શીરો કરાવ્યો; નહિ તો બિલાડીને શીરો કેાણુ વખરાવે ? શીરો દેખી એણે ગમાણુમાંથી ફૂટકો માર્યો ને બહાર પડેલી ઠીબમાંથી શીરો ઉડાવવા માંડ્યો; પણ ઘડી ઘડી ખાતી જાય ને ચોતરફ જોતી જાય. બચોળિયાં ઝીણું ઝીણું અવાજ કરે અને એના કાન ચમકે, કારણકે બિલાડી જન્મથી જ વહેમી અને બીકણુ હોય છે. એને કેાઈનોય વિશ્વાસ આવતો નથી, એમ અમને પાછળથી ખબર પડી. એ શીરો ખાતી હતી ત્યારે અમે ગમાણુ તરફ ગયા, ત્યાં તો એણે ફૂટકો મારી એક છલંગે ગમાણુમાં

પડતું મૂક્યું ને બચ્ચાંને ઢાંકીને બેસી ગઈ. માંજરી આંખો તગતગાવતી એ અમારી સામે શંકાની નજરે જોઈ રહી. અમે પાછા હઠ્યા, પણ બચોળિયાં આંધળાં હતાં એમ તો અમે જોઈ શક્યા.

બીજે દિવસે સવારમાં વહેલા અમે વાડામાં ઊપડ્યા, ને જઈને જોઈએ તો ત્યાં ન મળે બિલાડી કે ન મળે બચોળિયાં. અમે તો હાંફળાંફાંફળાં બા પાસે આવ્યા ને બાને કહ્યું કે, ‘બિલાડી અને બચોળિયાંને કોઈક ઉપાડી ગયું!’ પણ બા કહે કે, ‘બિલાડીને કોણ લઈ જાય? બિલાડી બચોળિયાંને બીજે ઠેકાણે લઈ ગઈ હશે.’ અમને લાગ્યું કે અમે જ્યાં તેથી એણે ઠેકાણું ફેરવ્યું હશે, પણ એમ નહોતું. બા કહે કે, ‘બિલાડીનાં બચોળિયાં જન્મે ત્યારથી આંધળાં જ હોય છે અને તે નવ દિવસે કુરકુરિયાં પેઠે દેખવા માંડે છે. કૂતરી ત્યાં સુધી ફેરવતી નથી, પણ બિલાડી તો બહુ જ વહેમી હોય છે એટલે હમેશાં એ બચોળિયાં ફેરવ્યા જ કરે, અને તેથી જ જો કોઈ ચોતાનો સામાન ઘડીઘડી ફેરવ્યા કરે તો આપણે કહીએ છીએ કે, ‘મીંદડીનાં બચોળિયાં પેઠે શું ઘડીઘડી ફેરવ્યા કરે છે?’ અને ‘બચોળિયાં સાત ઘર ફેરે ત્યારે દેખતાં થાય એવું કહેવાય છે પણ ખરું.’

અમે તો પાછા એ બહુ બૂલી ગયા, પણ આઠેક દિવસ પછી સહુ રમતા હતા ત્યાં બિલાડીને તેના મોંમાં બચોળિયું લઈને પાછી આવતી જોઈ. અમે ધાયું કે બિલાડી ઊંદરને પકડી લાવી. પણ ઊંદર કાંઈ એવડો મોટો હોય!

એ તો બચોળિયું હતું. જ્યંત કહે કે, ‘બચોળિયું મરી ગયું હશે, નહિ તો કાંઈ આમ મોઢામાં પકડીને ઊંદરને ઉપાડી જાય એમ બિલાડી પોતાનાં બચોળિયાંને ઉપાડે ખરી ?’ બા કહે કે, ‘બિલાડી તો બચોળિયાંને અને ઊંદરને એમ જ ઉપાડે, પણ એને હાંત બેસાડવામાં ફેર.’ શત્રુ અને મિત્રની કસોટી એના હાંત કરે છે. ઘડી થયું ત્યાં તો બિલાડી વારાફરતી બધાંય બચોળિયાં ઉપાડી લાવી અને કોઠારમાં એક ખૂણામાં મોટી કેડી હતી તેની આથે એ બધાંને સંતાડ્યાં. હવે તો બચોળિયાં દેખતાં થઈ ગયાં હશે એમ અમે ધાયું” અને બિલાડી બહાર ગઈ ત્યારે જોયું તો હજી તેઓ દેખતાં ન હતાં. ધીમું ધીમું તેઓ છંદુદર પેઠે ચૂંચું ક્યાં કરતાં હતાં.

બીજે દિવસે તેઓ દેખતાં થયાં. દિવસે દિવસે બચોળિયાં મોટાં થયાં. પછી તો તેઓ બિલાડીની ઉપર પડાપડી કરતાં. બિલાડી પણ એમની દરકાર બહુ ઓછી કરતી. ક્રૂર ધવરાવવા આવતી. બાકી તો આબુબાબુ ફર્યા કરતી અને પોતાનો ખોરાક મેળવ્યા કરતી, અને છતાંય સુથારનું મન બાવળીએ એમ એની દૃષ્ટિ તો બચોળિયાં ઉપર જ રહેતી.

શરૂઆતમાં તો બચોળિયાં રૂના દડા જેવાં સુંવાળાં હતાં. બે સફેદ હતાં ને માંહી સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ જેવા બે ચાર કાળા ડાઘા હતા. એક તો તદ્દન કાળું હતું; જાણે નયો મેથનો ઢગલો. ને બીજાં બે બૂખરા રંગનાં અને ઉપર વાઘના જેવા પટાઃ પણ બહુ રૂપાળાં તો પેલાં બે સફેદ લાગતાં. બે દિવસ પછી પેલાં બૂખરાં

બન્ને મરી ગયાં ને કાળાને કોઇક ઉપાડી ગયું એટલે બિલાડી રથવાઈ થઈ. ટાંટિયો વાળીને જરા જંપીને બેસે જ નહિ. ચોતરફ ખોળાખોળ કરે. ફેટલાંય વાસણોનો ફેડીને ખૂરદો કરી નાખ્યો, પણ એને નિરાંત ન થઈ. અંતે કાયર થઈને રડવા જેવો તીણો અવાજ કરતી તે ઓશિયાળી બનીને કોઠી પાસે આવીને બેઠી. આજ તો બાએ અમનેય પાસે જવા ન દીધા. વેરના નશામાં લાન બૂલેલી બિલાડી કાંઈનું કાંઈ કરી બેસે એવી બાને બીક હતી. એવામાં એક બિલાડો પાસે થઈને નીકળ્યો ને બિલાડી છલંગ મારીને એના ઉપર ફૂદી પડી. જેમ કોઈ અબાણ્યો સુસાફર નિજન વગડે ચાલ્યો જતો હોય અને પાછથી ચોર-લૂંટારા આવી બોચી-માંથી પકડે ત્યારે એ ભયભીત બની જાય એમ બિલાડો પણ ભયભીત બની ગયો અને પૂંછડી પાછલા બે પગ વચ્ચે ઘાલીને બેસી જઈ ધીમે છીંકોટો નાખવા મંડ્યો. બિલાડી પણ ઊભડક પગે બેસીને છીંકોટા ઉપર છીંકોટા નાખી ધૂરકવા મંડી. પાચેક મિનિટમાં તો બન્ને બાથ-બથા આવે એમ એક બીજા ઉપર નઘાતિયાં થઈ તૂટી પડ્યાં. બિલાડી જીવ ઉપર આવી ગઈ હતી. બિલાડો ભેરાવર હતો, છતાંય એક મરણિયો સોને ભારે પડે એમ રિસાળ અને ઝનુની બિલાડી સામે એ ટક્કર ઝીલો શક્યો નહિ ને ફૂદીને માળ ઉપર ચઢી ગયો. બિલાડી પાછળ ફૂદી, પણ ત્યાં તો એ નાસીને અદૃશ્ય થઈ ગયો. ચોતાનો કોધાગ્નિ શાંત પાડતી ગર્વથી ઉન્મત બનીને પગ પછાડતી પછાડતી એ આવીને કોઠી પાસે બેઠી અને ધીમે ધીમે

ધુરધુર અવાજ કરવા લાગી. તરત જ કોડી પછવાડેથી એય નાનાં બચ્ચાં નાચતાં કૂદતાં ગેલ કરતાં આવીને એની ઉપર કૂદવા લાગ્યાં ને આંચળે વળગી ચસચસ ધાવવા લાગ્યાં— બાણે દૂધ ઉપર નાગ એઠો ! બિલાડીએ બચ્ચાંને ચાટવા માંડ્યાં. માને વહાલ આવે ત્યારે બચ્ચાંને ખોડી—બચ્ચી ભરે એમ બિલાડી તેનાં બચ્ચાંને ચાટે છે.

ધીમે ધીમે બચોળિયાંને હાંત આવવાની શરૂઆત થઈ. રોટલીની ઝીણી કરચો તેઓ ખાઈ શકતાં હતાં; અને બિલાડીને ધાવતી વખતે આંચળ ઉપર બચ્ચાં પછુ ભરવા માંડે, એટલે બિલાડી બિચારી કૂદીને બચોળિયાંને તરછોડી નાખી આધી ભાગે. પછી ધીમે ધીમે એણે એ જાળણ પછુ તણ દીધી. એ મહિને તો બચોળિયાં પોતાની મેળે પોતાનો ખોરાક મેળવી શકે એવાં થઈ ગયાં હતાં. બિલાડીને બીજાં પ્રાણીઓ પેઠે દર, ખોડ કે ઘર હોતાં નથી; એટલે એમને કાંઈ પંચાત હોતી નથી. જ્યાં ત્યાં પડ્યાં રહે ને મળે તે ખાઈ લે. ઝીણાં જીવડાં, ઊંદર ને અનાજ એ એમનો ખોરાક; પછુ ધી અને દૂધ એને ભહુ ભાવે. શરૂઆતમાં તો અમે એમને ખાવા આપતા, પછુ મોટાં થયાં એટલે અમારી ગરજ એમણે છોડીને પોતાનું પોતાની મેળે શોધી લેવા માંડ્યું. તેમનું શરીર પછુ વિકસ્યું હતું. મૂછોના વાળ જરા મોટા થયા હતા અને રાક્ષસીઓ પછુ મજબૂત બની ગઈ હતી. અચાનક એક બચ્ચું મરી ગયું ને બીજું એ બે દિવસ સુધી એના વિયોગે અણોસરું થઈને ફર્યો ક્યું. પછુ ધીમે ધીમે વાત ઠાઠે પડી ને દુઃખ વિસરાઈ ગયું.

હવે તો એને અમારી સોબતની જરૂર પડી ને અમારું મિત્ર બની રહ્યું.

મોટું થતાં થતાં તો એનું અંગેઅંગ વિકાસ પામ્યું. નવથી દશ ઈંચ લાંબી પૂંછડી ને શરીરની લાંબાઈ પણ ૧૭ થી ૧૮ ઈંચની હશે. ઊંચાઈ પણ ખાસી મઝની નવથી દશ ઈંચની થઈ ગઈ. હવે તો એ મોટી બિલાડી બની ગઈ હતી. એની મૂછો પણ બિલાડાના જેવી લાંબી થઈ ગઈ હતી. માણસોને મૂછો એ મરદાઈનું નિશાન છે, પણ બિલાડીને તો તર માદા બનેને મૂછો હોય છે અને તેનો ઉપયોગ તેઓ અંધારામાં આંધળાની લાકડી પેઠે કરે છે. મૂછને કંઈ પણ અડે તે ઉપરથી એ વસ્તુને ઝાળખી જાય છે. વાઘ-સિંહને પણ મૂછો એટલી જ ઉપયોગી હોય છે. આગલા પંજમાં પાંચ અને પાછલા પંજમાં ચાર નહોર પણ ફાડી નાખે એવા તીણા થઈ ગયા હતા.

જ્યંત એક દિવસ એને રમાડતો હતો અને બિલાડી ગેલમાં આવી જઈ એના ઉપર કુઠાકુદ કરતી હતી. બીજાં છોકરાંઓ બિલાડીની પૂંછડી તાણે ત્યારે તેની તરફ ધુરધુર અવાજ કાઢીને ખિન્નઈ જતી; છતાંય જ્યંતને તો કાંઈ ઝાલતી નહિ ને એના ગાદીવાળા પંજ એના શરીર ઉપર ઘસતી. એના નહોર એવા તીણા હોય છે કે, જો આપણા શરીર ઉપર ઘસે તો ચામડી ફાડી જ નાખે, પણ જેમ તલવારને મ્યાનમાં નાખી દેવાય છે તેમ નહોરને એ પોતાના પંજમાં સંતાડી દે છે અને જરૂર પડે જ બહાર કાઢે છે, એટલી એની નવીનતા. બીજાં પ્રાણીઓને આવી

સગવડ હોતી નથી. જ્યંતે એના કાન ઝાલી અમળાવ્યા, પણ એનું ધ્યાન ન હતું. એ તો બગલા પેઠે ધ્યાન ધરીને બેસી ગઈ હતી.

સંધ્યાનું અંધારું ઝપાટાખંધ વધ્યે જતું હતું અને આછી કાળી આદર પૃથ્વી ઉપર પથરાતી હતી, તેવે વખતે બિલાડીએ અચાનક જ્યંતના ખોળામાંથી કૂદકો માર્યો ને અમે બધા ગભરાઈ ગયા. પરંતુ સહેજ પણ અવાજ, ખખડાટ કે સંચળ વગર એ બે કૂદકે સીધી એને ધારેલે ઠેકાણે જઈ પહોંચી અને ખણ્ણ કરતો વાસણનો ઢગલો થયો. અભરાઈ ઉપર એના બે આગલા પગ ચોંટ્યા હતા અને પાછલા બે પગ નીચે ભીંત ઉપર લટકતા હતા. એનું મોઢું કાંઈક ખોળતું હતું. અમે ભત્તો લઈને જોઈએ, ત્યાં તો એણે એક મોટો ઉંદર પકડી પાડેલો. દિવસે ઘેરાયેલી રહેતી આંખોમાંની નાનકડી પટો જેવી કીકી રાત્રે ખૂબ જ પીળી રેડ જેવી ને દીવા જેવી ચળકતી બની ગઈ હતી. રેડિયમ પેઠે એ પોતાની આંખે આવા ડિમાંગ જેવા અંધારામાં પણ દીવા જેવું સ્પષ્ટ દેખી શકે એ જોઈને અમને તો ખૂબ જ નવાઈ લાગી. એની આંખો માંજરી હોવાથી એનું નામ અમે માંજરી પાડ્યું, પણ ઘેર તો એને બધા માંજરી જ કહેતા.

માંજરી હવે તો ઘરમાં ઊંદરોનો સોથ બિલાવતી. દિવસે ઘરમાં અંધારામાં અને રાત્રે વાડામાં એ એનો શિકાર કરતી અને ઊંદરોને ભાળ્યા ન મૂકતી. કોઈ કોઈ વખત તો એના કોઈ જ્ઞાતિજનો આવીનેય ચોરીછૂપીથી પોતાનું

લોજન કરી જતા, કારણકે માંજરી તો કાંઈનેય પોતાની હદમાં આવેલાં જોતી તો એની જોડે લડાલડ કરી મૂકતી, બચકાં ભરીને તોડી નાખતી અને લોહીલોહાણુ બનાવી મૂકતી; છતાંય ઘણાંય બિલાડાં આવીને ઊંદરનો શિકાર કરી જતાં. અમારો વાડો હતો અગોચર જેવો અને વખારોમાંય અંધારું ખૂબ રહેતું. વળી વખારોમાં અનાજ પુષ્કળ મળતું એટલે ઊંદરો તો ખૂબ જ રખડતા ફરતા. બિલાડાં ઊંદરોનો સોચ ભેલારતાં, પણ ઊંદરો ખૂટે જ નહિ. બા કહે કે, દુર્યોધનની પેઠે બિલાડાંને પગે પદ્મ હોય છે. એ ગમે તેટલા ઊંદરો મારે પણ ખૂટે જ નહિ, એવી કહેવત છે. પણ અમારો સાથી કહે કે, એવું હોય ? ઉંદર વર્ષમાં બે વખત વિંચાય અને એકી સાથે દશ બાર બચ્ચાંને જન્મ આપે. બાર મહિને પાછાં એ વિંચાવા માંડે. આમ ઉંદરોનો ઉછેર ખૂબ છે. જો બિલાડાં એનો શિકાર ન કરી નાખે તો તો દુનિયામાં ક્યાંય એ માય જ નહિ.

માંજરીને શિકારનો ખૂબ શોખ હતો. પોતાના બોરાડ ઉપરાંત પણ એ આખો દિવસ શિકાર ઉપર મીટ માંડીને બેસતી. સૂતી હોય તો પણ જરા સરખો સંચળ થાય ત્યાં બડાક ફેતી બેઠી થઈ મોટી મોટી ડાંફો ભરીને તલપો મારે, એટલા તો એના કાન સરવા અને કાગડાની પેઠે ઊંધ પણ એને ઓછી. જો કાંઈ બીજી બિલાડી બૂલે-ચૂકે આવી ચડી હોય તો તરત જ ધૂરકવા માંડે ને એને કાઠે ત્યારે જ એ જાય.

શિયાળાની ઠંડીનાં પૂર ઓસરતાં હતાં ને હુતાસણી

પર્વ નજીક આવતાં હતાં, તેવે વખતે એક દિવસ માંજરી પોતાની જોડે એક બિલાડાને લઈ આવી. જે કાઈનેય પાસે ઢૂંકવા ન દે, તે પોતાની જોડે સોખતી લાવેલી જોઈને અમને બધાંને ખૂબ જ કુતૂહલ થયું, પણ તેઓ તરત જ પાછળ વાડામાં ચાલ્યાં ગયાં. પણ કાંઈક નવાઈ જેવું હોય તો છોકરાંઓ ઝાલ્યાંય શેનાં રહે ? અમે તો બધાય વાડામાં બિપજ્યાં. માંજરી ને બિલાડો બન્ને ખૂબ જ ગેલ કરતાં હતાં અને એક બીજાને વહાલનાં બચકાં ભરતાં હતાં. મને લાગ્યું કે માંજરી હવે ઉંમરલાયક થઈ છે, માટે પોતાના ધણીની શોધ એ કરી ગાવી છે; એટલે અમારી જિજ્ઞાસા થાંત થઈ અને અમે બધાં તરત જ પાછાં આવ્યાં.

સાંજનો નમતો પહોર હતો અને વાડામાં કોઈ ન હતું. અમે બધાં આંગણામાં રમતાં હતાં. એવામાં બિલાડીએ કાળી ચીસ પાડી, એટલે અમે બધાં દોડતાં વાડામાં ગયાં. જે દિવસથી માંજરીએ અમારી સોખત તજી દીધી હતી. અમને લાગ્યું કે ગરજ સરી એટલે વૈદ વેરી. પોતાનો સોખતી મળ્યો એટલે અમને બૂલી ગઈ, એટલી એ નગુણી થઈ ગઈ; પણ જે દિવસથી તે અણોસરી અને રઘવાઈ થઈ હતી અને એને ક્યાંય ગમતું નહિ, એટલે અમેય એની પાછળ ફરતાં નહિ. પણ આજે જઈને જોઈએ તો બિલાડો એક બાજુ બેસો હતો અને માંજરી જમીન ઉપર ગોળ ગોળ આળોટી ગલોટિયાં ખાતી હતી. ચીસ તો બિલાડાની હતી પણ માંજરીને આમ વાઈ ગાવી હોય ને માણસ આળોટે તેમ આળોટતી જોઈ, અમને થયું કે માંજરીને

ખિલાડાએ કાંઈક કરી નાખ્યું. ત્યાં તો અમારો સાથી આવી પહોંચ્યો. તે અમને બધાંને ત્યાં બેસેલાં જોઈ હસ્યો. તેણે અમને કહ્યું: ‘માંજરી હવે ચાર પાંચ મહિને વિચારો.’ ને અમે બધાં એના મોઢા સામે જોઈ રહ્યાં. મેં પૂછ્યું: ‘કેટલાં બચોળિયાં આવશે?’ સાથી હસી પડ્યો ને બોલ્યો: ‘એને જેટલાં આંચળ હશે તેટલાં કે એથી ઓછાં. વધુ તો નહિ જ.’

પાંચેક મહિના વીત્યા ને માંજરીએ છ બચોળિયાંને જન્મ આપ્યો. એની મા પેઠે એ કાંઈ અમારાથી અબાણી ન હતી, છતાંય એનાં બચ્ચાં પાસે અમને દૂંકવા ન દેતી; એટલી તો એ પણ બિકણુ અને અવિશ્વાસુ હતી. માંજરી જરાય ખસતી નહિ, એટલે આઠ દિવસ સુધી તો બચોળિયાં આંધળાં હશે એમ ધારી અમેય ફક્ત એને ખવરાવવા જતાં, તે સિવાય એને પજવતાં નહિ. એની મા પેઠે એણેય પોતાનાં બચોળિયાં સાત ઘરે ફેરવ્યાં ને પછી તો એનું એ નાનકડું લંગર લઈને વાડામાં ફરતી. બચોળિયાં એમની મા જેવાં રૂપાળાં ન હતાં, એટલે અમને એકેય પાળવું ગમ્યું નહિ, પણ એની માને તો એ જીવથીયે વહાલાં હતાં. સીદીભાઈને એનાં કદરૂપાં બચ્ચાંય સહુથી રૂપાળાં લાગે છે, એમ એને મન એનાં બચોળિયાં રૂપરૂપના અવતાર હતાં અને વહાલથી એ એમને ચાહતી.

વરસાદનું આપદું પડી ગયું હતું અને આકાશ ધોયેલા મેં જેવું સ્વચ્છ હતું. અમે બધાં વખારની ઓશરીમાં ગરિયો ફેરવતા હતા અને માંજરી પોતાનું લશ્કર લઈને એક

બાણુ બેઠી હતી. એનાં છયે બચ્ચાળિયાં એના છયે આંચળે વળગી પડ્યાં હતાં; તેવામાં માંબરીએ ફફેડા માર્યો. બે ઠાંકે તો તે સામેની ગમાણુ પાસે પહોંચી ગઈ ને કૂં.... અવાજ સંભળાયો. સાપ ફેણુ માંડીને લડતો હતો અને ખિલાડી સામે બેઠી બેઠી પગ પછાડતી હતી અને છીંકાટા કરતી હતી. સાથી બહાર ગયો હતો, એટલે અમે બધા ગભરાઈ ગયા. સાપ બે માંબરીને કરડશે તો માંબરી મરી જશે અને આ બિચારાં બચ્ચાળિયાં રખડી પડશે એ બીક હતી, પણ માંબરી કાંઈ ત્યાંથી ખસે? એણે તો લડાઈ બહાર કરી હતી. સાપ પણ ગુસ્સે થઈને મોત સામે યુદ્ધ ખેલવા તૈયાર થયો હતો અને કૂંક્રાડા મારી ફેણુ પછાડતો હતો. એવામાં માંબરીએ ફફેડા માર્યો ને ભોંય પર પડેલી ફેણુને મથાળે નહોર ભરાવી બચકું ભચું ને ફેણુ ભીંચી થાય તે પહેલાં ફૂટીને દૂર જઈ બેઠી; પોતાની જીભ વડે પગના નહોર ચાટ્યા ને પાછી બીજો ફફેડા મારવા તૈયાર થઈ ગઈ. આમ બે ચાર વખત સાપને હોરાન કયો એટલામાં સાપ મોળો ધા જેવો થઈ ગયો ને અધમૂઆ જેવો જમીન ઉપર ઠરી ગયો, એટલે ખિલાડીએ એને ચીરી નાખ્યો ને કકડા કરી નાખ્યા; ત્યાં તો અમે દોડી પહોંચ્યા અને માંબરીને હાંકી કાઢીને પછી નાગને લાકડાં ઉપર ગોઠવી, ઉપર ઘો રેડીને બાળ્યો. અમને લાગ્યું કે માંબરીને ઝેર ચડશે, પણ અમારો સાથી કહે કે ખિલાડીને ઝેર ચઢતું જ નથી. એની જીભ એવી કાંટાવાળી હોય છે કે એના શરીરને ચાટ્યા જ કરે છે અને ઝેર ઉમેડી નાંખે છે. મોર તો

સાપ આખા ને આખા ગળી જાય છે પણ એને તો કાંઈ થે થતું નથી, એટલે અમને નિરાંત વળી.

હવે તો માંજરીનું તોફાન ઘટતું જતું હતું. પહેલાં એ કોઈનેય ગાંઠતી નહિ; પણ બચોબચાં મોટાં થઈ ગયાં હતાં અને એમને રસ્તે પડી ગયાં હતાં, તેથી માંજરી પાછી એકત્રી થઈ ગઈ હતી. ખાવાનું મળે ત્યાં પડી રહે ને ન મળે તો નાસી જાય, એવી એ ગરબડ બિલાડી કૂતરા જેટલી વફાદાર ન હતી. હવે એની જીવાનીનું જોર નરમ પડ્યું હતું. શોખની ખાતર શિકાર કરવાનું એણે છોડી દીધું હતું અને અમે આપીએ તે ખાઈને પડી રહેતી. એક જ સુવાવડે એનું શરીર ન'ખાઈ ગયું હતું. છતાંય ભાંગ્યું ભાંગ્યું તોય ભરુય. ડરપોક એ નહોતી બની. જરૂર પડ્યે એ પોતાના જોરનો પરચો બતાવવામાં પાછી પડતી નહિ. કેટલાક પોતાના નામથી રળો ખાય છે એમ એની યુવાનીની ધાકે કોઈ બિલાડી એની હાજરીમાં અમારા વાડામાં પેસી શકતી નહિ.

ઉનાળાના સખત તાપમાં ચોતરફ ઊની લૂ વરસતી હતી. આખું શરીર બળુંબળું થઈ રહ્યું હતું. પંખીઓ પણ આવા સખત તાપથી ઝળી જઈને પોતાના માળામાં લપાઈને બેસી ગયાં હતાં. ચોતરફ નીરવ શાંતિ ફેલાઈ ગઈ હતી. અમે બધા ખાટલો નાખી વાડામાં લીંબડાના ઝાડ નીચે સૂતા હતા, તેવામાં ખબડાટ થયો ને મારી ભ્રમ ભડી ગઈ. ડોકું ઊંચું કરીને જોઈ તો માંજરી પોતાના નહોર બહાર કાઢીને ઝાડના થડ સાથે ઘસતી હતી, કારણ

કે જ્યારે એના નહોર વધી જાય છે અને પંજમાં સમાઈ શકતા નથી ત્યારે તે પોતાના નહોરને ઝાડ સાથે અથવા લોહા જેવી મજબૂત વસ્તુ સાથે ઘસી નાખે છે. સાપ પોતાની ઠાંચળી ઉતારવા ઝાડ સાથે વીંટળાય છે અને પછી પૂંછડી છાલમાં ભરાવી સડેઠાટ બહાર નીકળી જાય છે, એમ બિલાડી પણ પોતાના નહોર ઉતારવામાં ઝાડના થડની છાલનો ઉપયોગ કરે છે. માંજરીને પોતાના કાર્યમાં નિમગ્ન બેઠાંને હું પાછો ખાટલામાં સૂતો. પવનની ઠંડી લહરી ને લીંબડાના ઝાડનો ઠંડો શીળો છાંચડો એટલે ભંધ પણ મીઠી આવતી હતી. એવામાં અચાનક પક્ષીઓનો કળેળાટ થયો ને ભંધ ઊડી ગઈ. જોઈ તો માંજરી નીચે નહિ. ભંધે જોઈ તો પક્ષીઓનો કળેળાટ અને એમના ઊડવાથી પાંખોના થતા ફફડાટ વચ્ચે ઝાડ ગાજી ઊઠ્યું હતું ને માંજરી પોતાના બે આગલા પગના નહોર વડે ડાળ પકડીને નીચે લટકી રહેલી. માંજરીને આજે પોતાના આગલા શોખ યાદ આવ્યા હતા અને નીચે પડેલા એકાદ ઇંડાના સ્વાદે એની જૂની સ્મૃતિઓને ઉત્તેજી હતી, પણ વાંદરાની પેઠે એક ડાળેથી બીજી ડાળે ફૂંદવા જતાં એ લપસી અને આગલા પંજ ડાળ ઉપર ચોંટી રહ્યા, ને નીચલા પગ હવામાં લટકી રહ્યા; તેથી તેની સ્થિતિ કફોડી થઈ પડી. ઉપર ચડી શકાય નહિ ને આટલા પંજ વડે ડાળ પકડી હતી તે મૂકી દે તો નીચે પડીને મરે. એવામાં ઝાડની છાલ માંજરીનું વજન સહન ન કરી શકવાથી ઊખડી પડી ને માંજરી સીધી નીચે પડી. મને લાગ્યું કે એ . . . પડી . . . ને મરી ગઈ; પણ અમારી સહુની અજાયબી વચ્ચે એ તો સીધી

પડી, ને કાંઈ પણ પછાડ વાગ્યા વગર સાજીતાજી દોડી ગઈ. સાથી કહે કે, ‘ખિલાડીને ગમે તેટલે જીએથી બાંધી રાખીને નીચે પટકો પણ જમીન ઉપર તો એ સીધી જ પડવાની. પગમાં ગાદી હોવાથી એને પગમાં વાગતું નથી, એટલે સહેજમાં બચી જાય છે અને તેથી જ એ ઘણી વખત પ્રાણઘાતક સાહસો ખેડે છે.’

માંજરી હવે તો ખૂબ જ હિંમતવાન બની હતી. પોતાની લોંકી ખાવાની કળા ઉપર એને સંપૂર્ણ કાબૂ હતો અને ધારેલે સ્થળે ઝડપથી ચોંટવાની એને ચોંટ હતી. એક દિવસ ખેડેરે માંજરી જરા ફરવા નીકળી. આંગણમાં આવળી પડી હતી અને તેની બાજુમાં ડાઘિયો જીભ ખદાર કાઢી હાંફતો હાંફતો ખેડો હતો, તેવામાં કોઈનેય ખબર ન પડે એવા પ્રીમા પગલે મીનીબાઈ નીકળ્યાં ને ડાઘિયો આ માસીને જોઈને ફૂંક્યો. માંજરી દોડી, પણ સામેથી વળી એક બીજા કૂતરાને આવતો જોઈ એ ગભરાઈ ગઈ અને કોંઠ કાઢીને ફૂં... કરતી ચારે પાસે જીંચી થઈને, જેવા કૂતરાઓ નજીક આવ્યા તેવો જ કમાનમાંથી તીર છૂટે એમ ફૂંકે માયો ને લોંકી ખાઈ કૂતરી બેઠી હતી તે તરફ દોડી, પણ આવળી જાગી ગઈ હતી. પોતાના ઘણીનું અપમાન કરનાર માંજરીની પાછળ એ પડી અને વાડામાં પેસી જવાની ધારણાએ દોડતી માંજરી વાડાનું બારણું બંધ દેખી અટકી ગઈ. પાછળ મોત દોડયું આવતું એને લાગ્યું. ફેવટે નિષ્ણાંતિયાં કરી જીભ ઉપર આવી જઈ એ ખિલાઈ જીડી ને આવળી લગોલગ નજીક આવે તે પહેલાં લોંકી ખાઈને

પાછળ ફરી પડી. ત્યાં તો અમે પહોંચી ગયા અને માંબરીને બચાવી લીધી. હવે માંબરી બહાર ફરવા જતી વખતે બહુ જ સાવચેતી રાખશે એમ અમને લાગ્યું; કારણ કે કાળ આવી પહોંચ્યો હોય એમ એનાં રૂવેરૂવાં બિંબાં થઈ ગયાં હતાં. એ ખૂબ જ ગભરાઈ ગઈ હતી.

માંબરી અંધારામાં એક ખૂણામાં સૂતી હતી ત્યાં અચાનક એક કાળી બિલાડી લપાતીછપાતી છાપરેથી બિતરી. અંધારામાં ખૂણામાં ઉઠરનો જરા સળવળાટ થાય તોય અકેાર માંબરી એકદમ ઢોડી પહોંચે, એના ધ્યાન બહાર આ કેમ જાય ? એ એકદમ બહાર આવી ને પેલીને નસાડવા એના ઉપર ફરી પડી. પછી તો જૂનું વેર ઉખેળાતું હોય એમ બંને ભયંકર જીવ સટોસટની લડાઈ ઉપર આવી ગયાં. એવામાં જ્યંત કહે કે, બિલાડાં બહુ ઈર્ષાભોર હોય છે. જો કેઈ બિલાડું બીજા બિલાડા ઉપર પેશાબ છાંટે તો તેઓ સામાને કાં તો મારે કે મરે, પણ બેમાંથી એક બીજા ઉપર વેર લીધા વગર ન રહે. એવામાં રમણ આવ્યો. એ જરા અટક્યાજો હતો અને આવી નવતર વાતો સાંભળી એને અખતરા કરવાનું બહુ મન થતું, એટલે એણે જાળિયામાં સંતાઈને ધીમેથી પાણીની અંજલિ ભરીને છાંટી. બંને સમજ્યાં કે પેશાબ પડ્યો. પછી જોઈ લો મન ! મારું કે મરું એ જ રટણ બંનેની ખુન્નસભરી આંખોમાં દેખાતું હતું. આવે વખતે પાસે જવું પણ ભયંકર હતું. બંને જીવ ઉપર આવી ગયાં હતાં. બંને જોરાવર હતાં. માંબરી આટલી ઉમ્મરે નંખાઈ ગયેલી હતી છતાં પણ તે

જીવાન પેઠે લડતી હતી. સમરાંગણમાં જિતરેલો ચીંથરાનો નામદં માણસ પણ ક્યારેક શૂરવીરને શરમાવે તેવું પરાક્રમ કરી બતાવે છે એમ માંભરીએ સામી બિલાડીને લોહીલુહાણ કરી મૂકી હતી. અમને લાગ્યું કે માંભરીએ ઠાગુણ ચુદ્ધ કરી વિજય મેળવ્યો છે, માટે હવે બન્નેને છોડાવીએ તો ઠીક, એમ માની લાકડી લઈ હું અંદર ગયો ને મહામુસી-બતે બન્નેને જીદાં પાડ્યાં.

પણ માંભરી કાંઈ ઓછી બવાઈ ન હતી. કેટલેક ઠેકાણેથી એની ડુંવાંટી ખેંચાઈને નીકળી ગઈ હતી, આખે શરીરે લોહીના રેગાડા નીતરતા હતા, કાન તૂટી ગયો હતો, છતાંય એના ઊભરાઈ જતા શૌર્યમાં એને જરાયે હાંફ ન હતી. અમે તેને એ વખતે તો એક ચોરડામાં પૂરી દીધી, કારણકે ઊભરાઈ જતું શૌર્ય એકદમ દબાવી દેવાથી રખે લોહી માથે ચડી જઈને એનું અકસ્માત્ મૃત્યુ થાય ! પાણી તો એના ઉપર રેડાય તેમ ન હતું, કેમકે બિલાડી પાણીથી સો ગાઉ દૂર નાસે છે, એટલે એને એમ ને એમ પૂરી રાખ્યા વગર છૂટકો ન હતો.

પણ એનો કાળ બરાઈ ગયો હતો. સાંજે અમે એને ખવરાવવા ગયા ને ચોરડો ઉઘાડ્યો ત્યારે એમાંથી દુર્ગંધ વછૂટતી હતી. માંભરીનું મડદું એક ખૂણામાં પડ્યું હતું. એનું શરીર વીંખરાઈ ગયું હતું, છતાંય એના ચહેરા ઉપર વિજયનો નયો હતો, શૌર્યનું તેજ હતું અને ગર્વનો મહ હતો.

અમે ભાંગીને ઓલાવી લાવ્યા. ભાંગીએ એના પગે

દોરડી બાંધી અને ઢસડવા માંડી. એની આવી કુરુણ અને દયાજનક સ્થિતિ જોઈ અમારી આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. એકદર જગત એની સેવાઓ ભૂલી જઈ એના મડદાને જમીન ઉપર ઢસરડાવે તે અમારાથી સહન ન થયું; તેથી ભંગીને બે પૈસા આપી સૂંઝામાં નંખાવી, તેને ભંગી સાથે બહાર મોકલાવી દીધું અને એના વિયોગને અંતે અમે બપોળે આંસુ સાર્યા.

રાની બિલાડો

મોટા મોટા ડુંગરાઓની હારોની વચ્ચે આવેલા એક પહોળા મેદાનને ખૂણે હંમેશા એક વાઘરી, બ્યારે બ્યારે હું ફરવા નીકળતો ત્યારે ત્યારે મને મળતો. વળ દીધેલી મૂછોવાળો, કાળા રંગનો, તાડના ત્રીજા ભાગ જેવો પડછંદ આઢમી એ હતો. જેરિયો એનું નામ. શરીર તો સાવ સૂકલકડી હતું, પણ એના હાડકાં એના હાથમાંની લાકડી જેવાં નક્કર હતાં. એક લાકડી મારતાં સામાના રામ રમી જાય, એમ એના હાથની એક જ મુકડી સામાને ઓકાવી નાખતી અને તેથી જ ગામના લોકોએ એને સીમની રખેવાળી કરવા ટોચો બનાવ્યો હતો.

અમારા ગામની આસપાસનો પ્રદેશ બધો ડુંગરાળ હોવાથી આબુખાબુમાં ગામ ન હતું અને તેથી જેરિયાને આખી રાત એ વાદળાંની ખોપ જેવા ડુંગરાની ટોચે ઉપરા-ઉપરી લટાર લેવી પડતી. કડકડતી ઠંડી પડતી હોય કે બળતો બપોર હોય, ધોધમાર વરસાદ પડતો હોય કે અંધારી ઘેર કાળી રાત્રી હોય, પણ જેરિયાનું હૃદય ડરતું નહિ. એના કાળા મેશ ચહેરામાં રતાશ પડતી એની ખૂની આંખો સામાને ડરાવતી, એનો પડછંદ દેખાવ હેબક પમાડતો અને એનું બળ સામાને મારી નાખતું. આવા કાળના સગા ભાઈ જેવા

જેરિયાનો પોતાનો પાળેલ ડાઘિયો કૂતરો સંગાથી હતો. પછી ગમે ત્યાં એકાંત સ્થળમાં ફરતાં એને ભયની કંપારી આવે જ શાની ? બીક તો એનાથી સો ગાઉ દૂર નાસતી.

ઊંટિયાની ડાંઢ પેઠે નીકળેલી ડુંગરાની એક ખોપ ઉપર જેરિયો ડાઘિયાને ગેલ કરાવતો કરાવતો ચાલ્યો જતો હતો. ચોતરફ ચાંદની પૂર બહારમાં ખીલી હતી અને ખોપ ઉપરની ભયંકર ઝાડીના પડછાયા બિહામણુ લાગતા હતા. તે વચ્ચે જેરિયો આજે નિડર બનીને આગળ વધ્યો જતો હતો, એવામાં અચાનક એના પગ નીચે કંઈક કચરાયું. ટૂંકી પૂંછડીવાળી ને સુંદર રંગવાળી ઘોળા રંગની એક રાત્રી બિલાડી જેરિયાની આંટીએ ચઢી ને ભયભીત બનીને ફૂલી અને પાંચેક કૂટ છેટે બાણુની પેઠે કુદી પડી. પછી ઊડીને ગોળ ચક્કર ચક્કર ફરીને સામું મોઢું કરીને બેઠી. અચાનક થયેલા હુસ્મનના હલ્લાને ખાળવા એણે પોતાની પીઠને કમાન પેઠે વાળી, ઊંટ પેઠે ઢેકો કાઢ્યો, પોતાના એક પગના નહોર બહાર કાઢીને ઢાલ પેઠે પંજે સામે ધર્યો અને ચમકતી આંખો વડે ડારતી ગળામાંથી ઘોઘરો કાઢીને ધૂરકવા લાગી.

ડાઘિયો આ ઓચિંતી ચીટકથી ડરી, પોતાના બે પગ વચ્ચે પૂંછડી દબાવી, જેરિયાના પગમાં ભરાયો. જે મોટા મોટા કાળિયારને એક ઝપાટે મારી નાખતો એ વાઘરિયો કૂતરો પણ આજે ભયભીત બની ગયો હતો; પણ જેરિયો ક્યાં કોઈની દરકાર કરે એવો હતો ? એણે ડાઘિયાને માથે હાથ ફેરવ્યો અને ઠંડે કલેજે બેદરકાર બનીને એણે બિલાડી

તરફ જોયા કર્યું. કૂતરો વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયો અને બિલાડી ઉપર તેને ફાડી નાખવા વિકરાળ બનીને ફૂંધો; પણ તે પહેલાં તો પોતાની જિંદગીનો અંત લાવનાર કાળ જેવા કાઠિયાને ધસતો જોઈ, પત્રને આંટીએ ચઢાવતા વાળ ગૂંચવાઈ ગયા તેનીએ દરકાર કર્યા વગર પાસેની ખાડમાં તે ફૂંટી પડી.

કૂતરો પાછળ ફૂંટી પડે તે પહેલાં જેરિયે એને અટકાવ્યો અને બિલાડી નાસી ન જાય તેનું ધ્યાન રાખવાનું સમજાવી તે બાજુના ઝાડ તરફ વળ્યો. પોતાની પાસે છરી હતી તે વડે એક નાની પરોણી કાપી અને તેને પરોણીએ બાંધીને ધારિયા જેવું બનાવ્યું. પછી તરત જ ખાડ પાસે આવી, કૂતરાને સાવધ રહેવાનું કહી એણે એ બિલાડીને કાપી નાખવા ધારિયું ખાડામાં ઝીક્યું, પણ બિલાડીએ ફૂંટીને ઘા ચૂકવ્યો. વિકરાળ બનેલી બિલાડી ભાન ભૂલી અને તેણે ફૂંટીને જેરિયાનો હૈડિયો પકડી ટોટો પીસી નાખવા ફૂંકે માયો. ઝનૂની બનેલી બિલાડીને કૂતરાનીયે ખીક લાગી નહિ, પણ જેરિયો ચેતુકાળ હતો. તેણે પોતાની હડપથી છાતી ઉપર દાબી દીધી અને તેથી હૈડિયાને બદલે બિલાડીના પંજા ધારિયા ઉપર ભટકાયા ને ધારિયું હાથમાંથી છૂટી ગયું. પછી તો બિલાડી અને જેરિયાનું ઢંઢં યુદ્ધ જામ્યું. કાઠિયો પણ આમથી તેમ ફૂંદાફૂંદ કરી રહ્યો હતો. વિકરાળ બિલાડીના પંજામાં સપડાયેલો જેરિયો પોતાના જીવન અને મૃત્યુ ઉપર ઝોલાં ખાતો બાથબાથ કરી રહ્યો હતો. કેસરિયાં કરી નીકળેલા લડવૈયા જેવો તે આખો શરીરે લોહીલોહાણ

અની રંગાઈ ગયો હતો. છેવટે ફૂતરે નહોત ભરાવી પગ
જેઝ્યો, ત્યાં તો જેરિયે બિલાડીને મારી નાખી.

આખે શરીરે ઉઝરડાઈ જવાથી લોહીની છોળો છૂટી
હતી, તેથી જેરિયે બાબુમાં ઝરો વહેતો હતો તેમાં પોતાનું
મોં ઘોઝા બિતર્યો. સ્વચ્છ પાણીમાં હાથપગ ધોઈ થાક ઉતાર્યો
અને નવું કૌવત મેળવી જે જગ્યાએ બિલાડી પોતાના પગની
અડફેટે ચઢી હતી તે રસ્તે પાછો વળ્યો. એવામાં એક

નાનકડી ખાડને મથાળે એણે બચોળિયાંનો તીણો અવાજ સાંભળ્યો. એની આંખો ચમકી ને છાતી સરસા ચઢાણ ઉપર બકરાની પેઠે ચાર પગે ઢોળાવ ચઢી ગયો. જુએ તો ખાડામાં એણે સુંદર બચોળિયું રમતું દીઠું. બિલાડીએ પોતાના ઝનૂન નીચે બચોળિયાંના રક્ષણ માટે લડાઈ કરી પોતાનો જીવ આપ્યો હતો એ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ એને સમજાઈ અને હવે માતૃત્વની મીઠી હૂંફ વિના એ બચોળિયું કેમ જીવશે એ વિચારે એ કંપી ઊઠ્યો. એ સ્નાયુએ કઠોર અને કઠણ હતો તેટલો જ દયા છૂટતા હૃદયે પોચો હતો. બચોળિયું એટલું તો સુંદર હતું કે એને મૂકીને જવું પણ કાઠને ગમે નહિ. એણે પોતાનું કાળિયું છોડીને અંદર બચોળિયાને લપેટ્યું અને તેને પોતાના હાથમાં નાના બાળક પેઠે ઉપાડીને ઘેર લઈ ચાલ્યો.

એની ઝૂંપડી સાંઠીઓની બનાવેલી હતી. લોકો એને કૂબો કહેતા. પંડે એકલો હતો અને તેથી એને દુનિયાની ઉપાધિ બહુ ઓછી જ હતી. ટોચાપણમાંથી જે મળતું એ વડે એ ગુજરાન ચલાવી લઈ, સ્વચ્છ હવાની ગોદમાં મીઠું પાણી પી, પોતાના તાંદુરસ્ત શરીરને લોખંડી બનાવતો. એનો ડાઘિયો કૂતરો એના સ્નેહનું સ્થાન હતો; એની આંખની કીકી હતો; પણ આ બિલાડીનાં બચાને લાવ્યા પછી એના સ્નેહનું વલણ બદલાયું હતું. ડાઘિયા તરફની અમી-દષ્ટિ હવે બચોળિયાં ઉપર ઠરતી. તે હવે જેરિયાના કૂબામાં ચોતરફ ફરતું, ચીંથરેહાલ ફેંદાઈ ગયેલા ગોદડામાં આળોટતું અને થોડા પડેલા ઘાસમાં ખૂણે સૂઈ રહેતું. રાની

બિલાડી કાંઈ સાથે હજે નહિ અને તેમાંય આ તો મા વગરનું બચોળિયું ! એ દિવસ સુધી તો એ અણોસરું થઈને રાડેરાડો પાડ્યે જતું, પણ પછી તો જેરિયાના કેળવાયેલા હાથ એના શરીર ઉપર ફરતા ત્યારે એ ગેલમાં આવી ફૂટું. જેરિયો એની માતાને સ્થાને બિરાબ્યો હતો. જેરિયો ગોઠડાના પડ જેવા જડા રોટલા કરતો; એના કટકા ધીમે ધીમે છાશમાં પલાળીને બચોળિયાંને ખવડાવતો. આમ ધીમે ધીમે તે હળી ગયું અને વહાલસોયું બની જેરિયાનો ખોળો ખૂંદવા લાગ્યું. તેણે રૂના પોલ જેવા બચોળિયાંનું નામ ભૂરિયો પાડ્યું.

થોડા મહિનામાં તો ભૂરિયો બીજાં બિલાડાંઓ કરતાં મોટો દેખાવા લાગ્યો. એણે બાળપણ તબ્યું અને યુવાનીના જોમ કેળવ્યાં. રાત્રે જેરિયો ટેકરીઓ ઉપર લટાર મારવા ઉપડતો ત્યારે ડાઘિયો અને ભૂરિયો એની સાથે સાથે જ એના અંગરક્ષક તરીકે પાછળ પાછળ ચાલતા જતા; પણ ભૂરિયો લાડધેલો બની કોઈ કોઈ વખત જેરિયાના પગમાં આંટીએ આવતો.

ડાઘિયા કરતાં ભૂરિયો રાતને વખતે આંખે તેજ હતો, બિલાડીની પેઠે રાત્રે એ ફૂતરા કરતાં વધારે દૂર અને ચોખ્ખું જોઈ શકતો અને તેથી જેરિયાને મન, રાતને વખતે, ડાઘિયા કરતાં ભૂરિયો વધારે ઉપયોગી હતો. ભૂરિયાને રાત્રે રખડવું બહુ ગમતું, એટલે જેરિયાનો વિચાર એ સમજી જતો અને અપાટાપૂર આગળ વધતો જતો.

એક દિવસ સાંજે જેરિયો વાડીમાંથી રીંગણું લઈ

આવ્યો. તેણે શેકીને તેનું લડથું કર્યું. અંદર મૂઠી ભરીને મસાલો નાખ્યો અને સવારના બનાવેલા બે રોટલા ફૂખામાં છીંકે રાખી મૂક્યા હતા તે લઈ આવીને, ફૂખાની પછવાડે પથરા ઉપર તે હંમેશાં રાંધતો ત્યાં ખાવા બેઠો. એવામાં ડાઘિયો અને ભૂરિયો બહાર ઊપડી ગયા. જેરીએ ખાંધને લૂગડાં પહેર્યાં. ખલે ચોક્કાળ નાખ્યો. લાકડી લીધી ને ફૂદડીઓવાળા જોડા પહેરીને ફૂખામાંથી બહાર નીકળ્યો. હંમેશાં ડાઘિયો અને ભૂરિયો આવીને વધેલા રોટલા ખાવા ફૂદાફૂદ કરતા, પણ આજે ક્યાં ગયા હશે એમ વિચાર કરતો જેરિયો ફૂખાની બહાર હાથમાં રોટલા ઝાલીને ચોતરફ જોતો ચિંતાતુર બનીને ઊભો રહ્યો, પણ બેમાંથી એકે કળાયા નહિ.

અંધારું ધીમે ધીમે વધતું જતું હતું અને જેરિયાને સીમમાં આંટો મારવા જવાની ઉતાવળ હતી; એટલે પેલા રોટલા પથરા નીચે ફૂખામાં ઢાંક્યા અને આખી જિંદગીમાં આજ પહેલવહેલો એકલો સીમમાં આંટો દેવા ઊપડ્યો.

પરોઢમાં એ વહેલો ઘેર આવ્યો, પણ હજીયે બેમાંથી એકે નજરે પડ્યા નહિ. એને અનેક અમંગળ શંકાઓના ભણકારા વાગવા લાગ્યા. આખી રાતના ઉઝગરાને લીધે સવારમાં તો એણે ખાધું ન ખાધું ને ગોઠડામાં લોથપોથ થઈને પડ્યો. છેક સાંજના નમતા પહેરે એ જાગ્યો. ગામ-માંથી બશેર લોટ અને ઢોણીમાં છાશ લઈ આવ્યો અને ચણચણતા હૃદયે રોટલા ટીપી નાખીને તે ખાવા બેઠો. તેવામાં પાછળથી ઠાંધ તેના કેડિયાની ચાળ ખેંચતું હોય

તેમ એને લાગ્યું. પાછું વળીને જુએ તો ત્યાં ભૂરિયો ઊભેલો. એને પગે ખટકાં લરેલાં હોય તેમ દેખાયું. એ આખે શરીરે ઉઝરડાઈ ગયો હતો અને કેટલેક ઠેકાણે ઘવાયો. હોવાથી લોહી નીકળતું હતું. જેરિયાને કંપારી છૂટી. એણે ધીરથી ભૂરિયાને ખટકું રોટલો નાખ્યો. ને પોતે ખાતો જાય અને એને ખટકું ખટકું નીરતો જાય, એમ બન્નેએ સાથે બેસીને આજે ખાધું. ભૂરિયા તરફના વધતા જતા પક્ષપાત અને સ્નેહને લીધે ડાઘિયો એને યાદ ન આવ્યો. ડાઘિયો બેચાર દિવસ સુધી દેખાયો નહિ, એટલે જેરિયે જાણ્યું કે ભૂરિયે પોતાની માનું વેર વાળીને ડાઘિયાને વિદાય ક્યો લાગે છે. પણ ભૂરિયો ડાઘિયાની ગરજ સારે એમ હોવાથી જેરિયાને કાંઈ એાધું આવ્યું નહિ.

સાંજે હંમેશ મુજબ જેરિયો અને ભૂરિયો ઊપડ્યા. પણ જેરિયાના હૃદયમાં આજે કાંઈ અકથ્ય આનંદ હતો. તે એની નાતમાં જતો હતો. સીમમાં આંટો મારીને વધતી જતી રાતના અંધારામાં એક ટેકરી ઉપર થઈને ઊંડી ખીણમાં જેરિયાની પાછળ પાછળ ભૂરિયો ઊતર્યો. નીચે કેટલાક માણસો ટોળાં વળીને ઊભા હતા અને કેટલાક માતાના મઠની આસપાસ સિંહરના થાપા વગેરે કરીને બકરાંનો લોગ આપવાની તૈયારીમાં હતા. જેરિયો જરા મોટો હતો. માતાને લોગ દેવાયો ને પછી પ્રસાદી વહેંચાઈ. પછી ઢાંડના બાટલા ઊડ્યા અને સૌએ ઢીંચ્યા. જેરિયે પણ હદ ઉપરાંત ઢાંડ પીધો ને પછી જંગલી દૃશ્યોમાં ખીલતસ વાતાવરણ જામ્યું. આખી રાત આમ આનંદ કરીને જેરિયો

લથડતે પગે મહામુશીબતે સવારમાં ઘેર પહોંચ્યો અને આખી રાતના ઉબગરા તથા હઠ ઉપરાંત દારૂ ઢીંચવાને લીધે લાંબો થઈને પડ્યો. લૂગડાં કાઢવાનું પણ ભાન એને રહ્યું ન હતું. કૂળાનું ખારણું વાસ્તુ હતું, એટલે એને ટાઇ બિઠાડે એમ પણ ન હતું. ખાસી મબ્બની એણે ખાર કલાકની ઊંઘ કાઢી.

ભૂરિયો બહાર રખડ્યો, પણ આજે એને ખાવાનું મળતું ન હતું. જોરિયો રોટલા કરે ત્યારે ખાવા મળે ને ! જોરિયો તો મીઠી નીંદમાં આળોટતો હતો ને ખારણું ખંધ હતું. છેવટે એ સ્ત્રીમમાં આંટેા મારી આવ્યો, પણ ભારણું બિઘડ્યું ન હતું. અંતે તેણે કૂળામાં ખાંડું પાડ્યું અને અંદર પેઠો. જોરિયો ભરજીંઘમાં પડ્યો હતો, એટલે એને જગાડવા એના ગાલ ઉપર ઘણાં ઝીણાં નખોરિયાં ભરાવ્યાં, પણ દારૂના નશામાં પડેલા જોરિયાની ઊંઘ બીડી નહિ. છેવટે સંધ્યા વખતે જોરિયે આળસ મરડીને આંખો ઉઘાડી ત્યારે થોડે છેટે ભૂરિયો બેઠો હતો. તેણે એકદમ હર્ષમાં આવી જઈને પગ પછાડ્યા અને ઝીણો ઝીણો ઘૂઘવાટો કર્યો. જોરિયે બીડીને ખારણું ઉઘાડ્યું, ત્યાં તો ભૂરિયો છાણાં અને લાકડાં વચ્ચે આણીને સંતારેલો શિકાર ઢસડીને આગળ લાવ્યો. જોરિયો ચમક્યો. ભૂરિયો આખો દિવસ ભૂખ્યો રહ્યો ? એણે તરત જ ભૂરિયાને એ શિકારમાંથી થોડું ખાવા આપ્યું અને પોતે ખાઈ લીધું, પણ એક કોયડો એને ગૂંગળાવવા માંડ્યો કે ભૂરિયો પોતાની કુધા-તૃપ્તિ માટે શિકાર કરી લાવ્યો હતો કે પોતે માંદો પડ્યો

છે એમ સમજીને પોતાને માટે શિકાર તે ઉઠાવી લાવ્યો હતો ? પોતે દારૂના નશામાં હતો એટલે વધુ વિચાર કર્યા વગર છુપાતૂંસિ કરીને પોતાના હંમેશના રિવાજ મુજબ ભૂરિયાને લઈને તે સીમમાં ઊપડ્યો.

જેરિયાને લાગ્યું કે ભૂરિયા માટે કંઈક ગોડવણ કરવી જોઈએ. એટલે એણે કૂબાની અંદર ભૂરિયો પસાર થઈ શકે એવું એક બાંકુ પાડ્યું અને ત્યાર પછી તેા હંમેશાં જેરિયો ઊઘતો ત્યારે ભૂરિયો રખડવા નીકળતો અને એકાદ શિકાર ઉપાડી લાવતો. આમ જેરિયાને મન ભૂરિયો અડધો પોષક થઈ પડ્યો હતો.

વારતહેવારે જેરિયો ગામમાં જતો ત્યારે પાણકૌરાનું કસોવાળું નવું કેડિયું પહેરતો, માથે મધરાશિયું બાંધતો, ચોરણાની નાડીને કૂમતાં ટિંગાડતો ને એની ચલમ તથા બજર અને ચકમક સાથે લોઢાનો કટકો તેમ જ રૂની વાટ વીંટાળી બધું ચામડાની થેલી જેવા પહડિયામાં નાખી ખભે લટકાવતો. હાથમાં લાકડી અને ભેટમાં છરી એ તેા એનાં પ્રિય હથિયાર પાસે હોય જ. આમ કેટલાક છેલ્લબટાઉ જીવાનિયા પોતાની પાછળ ખેરાંઓ જોઈ રહેશે એમ ધારી વરણાગિયા બનીને નીકળે છે, એવી રીતે જેરિયો પણ બનીઠનીને નીકળતો. ભૂરિયો પણ આ વખતે સાથે હોય. તે તેના પગમાં લપાતો છુપાતો ચિત્તા જેવી તેની આંખોથી ડારતો આગળ વધતો. રસ્તામાં કોઈ કોઈ વખત ભૂરિયો ઊભો રહી જતો, ધ્યાન દઈને સાંભળતો અને પછી આડ-ફેટ રસ્તે ઊપડતો. આમ કોઈ કોઈ વખત એને અદૃશ્ય

અર્ધ જવાનું કારણ બીજા માણસોની હાજરીનું હતું. બીજા અબણ્યા માણસોની હાજરી એને બહુ ગમતી નહિ.

જેરિયો રસ્તામાં આવતા ધૂળાઓમાં જઈને ચલમ ખીતો ખીતો આગળ વધતો અને આવી રીતે તેઓ એક-બીજાનો સંઘાત શોધતા શોધતા શહેરમાં જઈ આવતા અને પાછા આવતી વખતે જે જગ્યાએ ભૂરિયો બુદ્ધો પડ્યો હોય ત્યાં કે તેટલામાં થોડે દૂર, કલાક બે કલાક કે છ કલાક બંધ તો પણ તે લગભગ એટલામાં જ આવી મળતો. અને એ કુરસદના વખતમાં કેઈ ભભકાદાર રંગની આડ, હરણ કે સસતું તે ઉપાડી લાવ્યો હોય. આમ એકબીજાને મળતા સ્વભાવના બંને શિકારીઓને બહુ જ ફાવી ગયું હતું.

જેરિયાને લાગ્યું કે ભૂરિયાને માણસની સૂગ મટાડવી બેઈએ; અને તે એની દૃષ્ટિએ જરાય અશક્ય વાત ન હતી. આ ઉપરાંત એના બળની પણ એણે પરીક્ષા કરી બેઈ. ભૂરિયો એમાં ફતેહમંદ નીવડ્યો. આમ જેરિયો ભૂરિયા સાથે આનંદમાં પડવાથી સીમમાં એની બેઠરકારી વધતી ગઈ; બે કે જેરિયાના નામમાત્રથી ફેં ફાટતો અને કેઈ એની હઠમાં ચોરી કરી શકતું નહિ, પણ હમણું હમણું જેરિયાની આળસનો લાભ લઈને ચોરીઓ થવા લાગી હતી, જંગલી પશુઓએ રંબડ આહર્યો હતો અને પાકને નુકસાન થતું હતું. આથી ગામમાં રાડ પડવા લાગી અને જેરિયાને ટોચાપણ બંધ થવાની ધમકી પણ મળી.

જેરિયો સાવચેત બન્યો અને ચોર પકડવાની તેને તાલાવેલી લાગી. અંધારી રાતમાં એ આવીને માથોડાઢંઢ

લીલાછમ જેવા ઊભેલા ચાસટિયામાં છુપાઈને સૂતો અને થોડે દૂર ભૂંરિયો કાન માંડીને અધૂકડો થઈને બેઠો. જળ જમ્યું અને રાત ઠરી, એવામાં સંચળ થયો. ઠાંઈ ખાતું હોય એવો ધીમે ખખડાટ થયો. એ એક હરણ હતું. એક જ ઝપાટે ભૂંરિયો ત્યાં પહોંચ્યો. એણે હરણ ઉપર ઓચિતો હલ્લો કરી, તેનો હેડિયો પીસી નાખ્યો અને તેને ઉપાડીને કૂખા તરફ ઊપડ્યો. જેરિયો પણ ચોરી પકડવાના આનંદમાં ભાન ભૂંડ્યો અને પોતાની ફેશી જામગરીવાળી બંદૂક ખભે નાખી ટેકરીઓ ઉપર ફરવા ઊપડ્યો રસ્તે થોડે દૂર પાણીના એક ખાંભોચિયા પાસે તેણે સાળરને બેસ્યું. એની ઠાઠ ડળકી અને તેણે બંદૂકની જામગરી ચાંપી. ભડાકો થયો અને સાળર નીચે ઢળી પડ્યું. જેરિયાનો હાથ ઠર્યો, એટલે એણે જાણ્યું કે શિકાર પડ્યો.

જેરિયાનો હાથ બહુ ચપલ હતો. એનો ઘા ભાગ્યે જ ખાલી જતો અને આવા લો એણે ઘણા શિકાર કર્યા હતા; એટલે એને વધુ ચોકસાઈ કરવાની જરૂર ન હતી; પણ આજે તો જેરિયાનું મૃત્યુ એ જગ્યા પોકારતી હતી. જેરિયો નીચે ઊતરી આવ્યો, એટલામાં સાળર ઊડીને અસાવધ જેરિયાની ઉપર શીંગડા વડે હલ્લો કર્યો ને એની ચામડી ચીરી નાખી. જેરિયે ઘણું પ્રયત્ન કર્યો, પણ આ બળવાન સાળર આગળ એનું જોર ચાલ્યું નહિ. બહુ જ મારને લીધે એના હાડકાં ભાંગી ગયાં ને સાળર પાછલે પગે ખોડંગાતું ખોડંગાતું નાહું; એના પડછંદા વાતાવરણમાં ગાળી રહ્યા.

ડાઘિયો ને ભૂરિયો ફરવા ગયા હતા તે વખતે અસા-
વધ ડાઘિયાને એક ફવાને કાઠે ભૂરિયા સાથે ઝપાઝપી થતાં
ફવામાં ધકેલી દીધેલો, તે ભાગ્યબળે ફટલાય દિવસ પછી
જીવતો બહાર નીકળ્યો ને માલિકની પાસે રાવ કરવા ફૂળે
આવ્યો; પણ જેરિયાને ન જોતાં તે સીમમાં ઊપડ્યો. વહેલા
પરોઢમાં એક ટેકરી નીચે ખાડામાં એણે જેરિયાને ઊધમુખ
પડેલો જોયો. એ પાસે આવીને જુએ તો જેરિયો પડ્યો

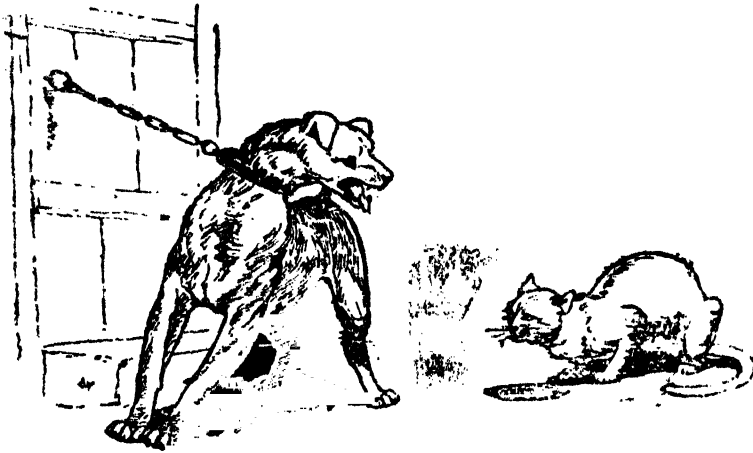
પડ્યો ટાંગા ઢસડતો હતો ને દુઃખથી કણસતો હતો. આથી ડાઘિયો પોતાના સુકાઈ ગયેલા ઢેહની દરકાર મૂકી, તેની ચોકી કરવા રાતદિવસ ત્યાં રહેવા લાગ્યો.

ભૂરિયે કૂબે જઈ જેરિયાની રાહ ભેઈ, પણ તે ન આવવાથી પોતાની છુધાતૃપ્તિ કરી સીમમાં નીકળ્યો. દૂરથી ડાઘિયા અને જેરિયાને લાંબા થઈને પડેલાં ભેઈ તે પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવા બીજે રસ્તે ઊપડી ગયો ને તે સ્થળને તેણે જિંદગીભરના નમસ્કાર કર્યો.

અનહદ મારને લીધે જેરિયાને કોઠે લોહી પડ્યું હતું, તેથી તેની બચવાની આશા બહુ ઓછી હતી, એટલે બે દિવસમાં તો જેરિયો આખી સીમનું ટોચાપણ ડાઘિયાને સોંપી અકાળે આ સંસારમાંથી વિદાય થયો.

એના શબને કોઈ પ્રાણી નુકસાન ન કરે એ બીકે ડાઘિયો ત્યાંથી ખસ્યો નહિ. ભૂખ્યો ને ભૂખ્યો તે ત્યાં પડી રહ્યો. તેને અકથ્ય દુઃખ થતું હતું, પણ અખોલ પ્રાણી પોતાનું દુઃખ કોને કહે ? છેવટે એક દિવસ એકાએક વાવા-ઝોડું થયું. ઉપરનું ઝાડ કડાકા મારવા લાગ્યું, એટલે શબને એક બાજુ મૂકવા તેણે ઉપર ખેંચવા માંડયું; એટલામાં એક જખરજસ્ત કડાકો થયો ને આખું ઝાડ ઢળી પડ્યું. સાથોસાથ ઉપરથી ખોપ પણ તૂટી પડી. જેરિયાના શબને ઉપર ખેંચી જતો ડાઘિયો ઝાડનું કફન ઓઢી જેરિયાની આકરી કરવા તેની પાછળ સંચર્યો !

પૂર્વજન્મના સંસ્કારે એકઠાંમળેલાં જેરિયો, ડાઘિયો
અને ભૂરિયો લેણુદેણુ પૂરી થતાં પોતપોતાને મારે' ઊપડી
મયાં !

ગલબો

ગલબો તો મારો જમણો હાથ છે. પોતાનું કામ કોઈનીયે મદદ વગર પૂરું કરવામાં એ પોતાના બચપણથી મોજ માણી રહ્યો છે. જિંદગીની બીજી બાજુ માણવાનો વિચાર તો એને કદી ઉદ્ભવ્યો જ નથી, કારણકે પોતાનું બચપણ પણ એ પૂરું અનુભવી શક્યો નથી. જીવાનીમાં આવતાં પહેલાં તો એ પોતાના કાર્યમાં ટેવાઈ જઈ, આજ્ઞા-કિત બની રહ્યો હતો; કારણકે એના પૂર્વજે અમારે ત્યાં જ ઊછર્યા હોવાથી એ સંસ્કારો એનામાં જન્મથી જ આવ્યા હતા અને તેથી અમારું હૃદય વાંચવાની શક્તિ એણે કેળવી હોય એમ અમારો હુકમ થયા પહેલાં તો એ પોતાના કાર્ય ઉપર પહોંચી પણ ગયો હોય.

ગલબો ખાસ કરીને બહુ શરમાળ પ્રકૃતિનો હતો અને જ્યારે હું તેને મારી સાથે સ્ત્રીમમાં લઈ જતો ત્યારે પોતાની જિંદગીનાં સ્વપ્નાં અનુભવતો હોય અને ગૂંચવણો ઉકેલતો હોય એમ ઘણું ખરું તો એ, હું બેસતો ત્યારે મારા પગ વચ્ચે માથું ઘાલીને જ પડ્યો રહેતો અને બાજુ પોતે ખૂબ જ ગંભીર વિચારોમાં ગરકાવ થઈ ગયો હોય એમ પોતાના નખો મારા પગમાં ઘોંચતો કે એને ગળે બાંધેલો પટો હલાવતો.

એ કે ગામમાં તો બધા એને અક્ષલ વગરનો ગણતા, પણ પોતાની દૃષ્ટિએ તે, ડાઘા માણસ કરતાં પણ પોતાને વધારે બુદ્ધિશાળી લેખતો અને જ્યારે હું પાછો ઘર તરફ આવવા બેઠો ત્યારે પટો ખેંચાવાથી એ ઝબકી બેઠો; તરત જ એની આંખમાં વફાદારીનું તેજ ચમકતું અને ગંભીરતા રમનાર પત્તાં ચીપતાં ચીપતાં અમુક પાનું જલદી શોધી કાઢે છે એમ મારો વિચાર એ ઝપાટામાં સમજી જતો.

ખેતરો અને ઢોરઢાંખરના વાડાની ચોકી કરવી એ સહેલી વાત નથી. ઊંચી ઊંચી પર્વતોની હારોની ગોઠમાં આવેલા પહોળા મેદાનમાં અમારો નિવાસ હતો અને તેથી ગલબોને અમારા વાડાઓની ખૂબ જ સાવચેતીથી ચોકી કરવી પડતી હતી. તેને ખૂબ જ વિસ્તારમાં રાતભર બેચાર વખત લટાર લેવી પડતી; અને એ લાંબી રખડપટ્ટીથી એને થતું દુઃખ હું સમજતો. ઘણીયે વખત એ ધાકી જઈને લોથપોથ બની પોતાની ભૂરી આંખોમાં ભરાયેલી ઊંઘ અને આખા શરીરે લાંબા લાંબા કેશવાળી જેવા વાળના ઝુમખામાં એ થાકને સંતાડતો આવીને માણસની પેઠે ભરઊંઘમાં પડતો. એના પગનાં તળિયાં તળવાઈ ગયાં હોય, છતાંય એ સવારમાં પાછો બેઠોને વગર આનાકાનીએ કામે ચડતો અને હંમેશના જેટલો પાછો આનંદી દેખાતો, ત્યારે મને લાગતું કે ઈશ્વરે આરામને માટે ઊંઘ બનાવી ન હોત તો ?

ગલબો પોતાનું જીવન એકલવાયું ગુજારતો નહોતો. તેણે પણ પોતાની જીવનસહચરી શોધી હતી. અમારી પાડોશમાં મારો મિત્ર દેવજી રહેતો હતો. એણે પોતાના ઢોર-

હાંખરની સંભાળ લેવા એક બાવળી ફૂતરી પાળી હતી. એ બાવળી અને ગલભો એ યુગલ હતું. મારી અને દેવજીની હદ પાસે હોવાથી એ બન્નેએ સરહદ ઉપરનું ચોકીનું કામ વહેંચી લીધું હતું અને આમ તેઓ એકબીજાની ખૂબ જ નજીકમાં આવ્યાં હતાં. એ મિત્રતાના રૂપમાંથી તેઓનું યુગલ બન્યું હતું.

સાંજના વખતે આ ફૂતરાઓને મુખ્યત્વે કરીને બહુ જ ઓછું ખવડાવવામાં આવતું; કારણકે ખૂબ ખાવાથી કઢાચ છાધને ઝોકે ચડે ને ચોકી કરતાં મુશ્કેલી નડે એ ભીતિ અમને લાગતી. થોડી ખીચડી ને બટકું રોટલો એ એમને હંમેશાંને સાંજનો ખોરાક હતો, પણ મને લાગતું કે આખી રાતની રખડપટ્ટી માટે એટલો ખોરાક પૂરતો ન હતો, છતાંય વધારે આપતાં જીવ ચાલતો નહિ; પણ ગલભો કંઈ ઓછો જ ભૂખ વેઠે એવો હતો ? એ તો મને કે કમને પણ પોતાનો ખોરાક શોધવા ઊપડી જતો અને બાવળી પણ એનાં પગલાંને સગડે પાછળ ઊપડતી. દિવસે એમને ખખર પડતી કે અમુક જગ્યાએ ભરવાડનું કોઈ ઘેદું મરી ગયેલું છે, તો જેને પહેલી ખખર પડતી તે પહેલું પહોંચવા પ્રયત્ન કરતું; પણ ત્યાં જઈને જુએ તો અનેક ફૂતરાઓ વીંટળાઈ વળ્યા હોય અને એક મુઠ્ઠા ઉપર અનેક વરુઓ વળગવાથી ખેંચાખેંચ ને તાણાતાણી થાય એમ એ ફૂતરાઓમાંથી પણ કેટલાકને તો ભૂખ્યા પાછા આવવું પડતું; મહેનત નિષ્ફળ જતી ને ફાયદામાં થાક લાગતો. આવું કેટલીયે વાર બનતું, છતાંય ગલભો કે બાવળી ધીરજ રાખી

શકતાં નહિ. તેઓ આખી સીમ અને ત્યાંના રહેવાસીઓના એટલાં બધાં બાણીતાં થઈ ગયાં હતાં કે રજેરજની મહાદિતિ તેમને હતી. આમ તેઓ જંગલમાં પોતાની ક્ષુધાને વૃમ કરવા પ્રયત્ન કરતાં, પણ કઢીયે ઘરમાંથી ચોરીને કે ઝડપ મારીને લેવાની દાનત એમને થતી નહિ, એટલાં તો તેઓ એકનિષ્ઠ અને આશાંકિત હતાં.

દિવાળીના દિવસે વીત્યા હતા. કડકડતી ઠંડીના ચમકારા પડતા હતા. શિયાળાના આગમનની નિશાનીઓ સ્પષ્ટ થતી જતી હતી. એક વખત હું બેઠો બેઠો સૂર્યના તડકે ટાઢ ઉડાડતો એટલે બેસીને ફાતણ કરતો હતો: એવામાં અચાનક દેવજીને આવતો બેયો. એને ચહેરો ચિંતાતુર દેખાતો હતો અને એ હાંફલોફાંફલો બનેલો ઘેલા જેવો લાગતો હતો. એણે ફરથી મને બેયો ને હડી કાઢીને મારી પાસે આવી ‘જજબ થઈ ગયો !’ કહી બેસી ગયો.

હું ભડક્યો: ‘છે શું ?’

‘મારી બાવળી ખોવાઈ ગઈ.’

‘ખોવાઈ ગઈ ?’

‘હા, ખોવાણી. છેલ્લા ત્રણ દિવસથી એ ઘેર નથી આવી, પણ આ વાત આટલેથી અટકતી હોત તો સારું.’

‘કાં ? વળી શું છે ?’

‘ગઈ રાત્રે એ પાછી આવી લાગે છે અને બારી ઉઘાડી રહી ગઈ હતી, તેમાં થઈ ને એ ઘરમાં આવીને ઠેઠાર ઉપર ગોળની લેલી પડી હતી, તે ઉપાડી ગઈ છે, આપણાં

કૂતરાં આવું શીખે એ ઠીક નહિ. ' રડતે હૃદયે એ બાલ્યો.
મારી આંખો ચમકી.

‘મેં મારી જિંદગીમાં એને કદીયે બટકું રાટલો
ઉપાડી જતાં જાણી નથી. સામે થાળીમાં ખીચડી પડી હોય
છતાંયે હું કહું નહિ ત્યાંસુધી તો એને એ અડતી પણ નહિ. ’

હું તો વિચારમાં ડૂબી ગયો, પણ પાછું મને તરત
જ યાદ આવવાથી મેં પૂછ્યું: ‘એને વિચાજણ ક્યારે
આવવાનું હતું?’

‘તૈયારી હતી. ’

‘બસ ત્યારે. તે માતા તરીકેની ફરજો બજાવવામાં
ચપલ બની લાગે છે. આવું વારંવાર બનતું નથી, પણ
મેં અગાઉ કાંઈક એ વિષે સાંભળ્યું છે અને હું જાણી શકું
હું એટલા પૂરતું કહું છું કે, બાવળીએ પોતાનાં કુરકુરિયાં
ક્યાંક સંતાડ્યાં હશે અને જ્યાંસુધી પોતે તાંદુરસ્ત અને
મજબૂત નહિ બને ત્યાંસુધી ઘરે આવવાનો ઇરાદો નહિ
કરે. ’

મારા શબ્દોથી એના મગજમાં પણ એ વાતની પ્રેરણા
થઈ, છતાંય દેવજી અને બાવળી વચ્ચે એવો સરસ અને
હિલ્લાસાજનક સંબંધ હતો કે આવી વાતો માનવાની એની
છાતી ચાલી નહિ. બાવળી વિચારે અને તેનાં હુંદર કુર-
કુરિયાં રમાડવાની મજા આવશે, એ વિચારે બાવળી માટે
હુંદર બખોલ ગળાવીને અંદર શણિયાના ગાભા નાંખાવી
સરસ બનાવી હતી, છતાંય બાવળીને અણવિશ્વાસ લાવી
આમ ચાલ્યા જવાનું કેમ સૂઝ્યું એ કંઈકેડો અણબઝૂકલ્યો

જ રહ્યો અને રાત્રે ચોરની પેઠે આવી ગોળની લેલી કેમ ચોરી ગઈ એ વિચારે એને ગૂંગળાવી નાખ્યો.

મેં તો બાંધું ઘાલીને બોલ્યા જ કર્યું: ‘ ગમે તેમ તોય એણે જંગલનાં જીવન માણ્યાં છે, એણે પોતાની અકબી જિંદગી સીમમાં ગાળી છે, ને ઘણી ખરી કૂતરીઓ તો પહેલે વેતરે જંગલી વડુ જેવી બની જાય છે, કુરકુરિયાં પાસે કોઈને આવવા દેતી નથી. બીજે વેતરે એ કાંઈ જ બોલતી નથી. આ પહેલવહેલું હોવાથી નાનાં બચ્ચાંઓ જોઈને એનું મગજ ફરી ગયું હશે તેથી એણે આમ કર્યું હશે, પણ જ્યારે એ ઘેર પાછી આવશે ત્યારે તો એની આંખો અને ચહેરા ઉપર શરમ અને ગ્લાનિની છાપ સ્પષ્ટ દેખાતી હશે. ’

હું દેવજી કરતાં ઊંમરે મોટો છું અને તેથી સ્ત્રીઓ સંખંધી મારા જ્ઞાનમાં એણે વિશ્વાસ રાખ્યો. આખરે મને પૂછ્યું: ‘ કુરકુરિયાં ક્યાં હશે ? મારે તે જોઈએ છે. તેમનાં માખાપ જેવાં તે સુંદર થવાનાં ? ’ અને તેણે મારી પાસે મારા પગ વચ્ચે માથું ઘાલતા ગલબો તરફ દૃષ્ટિ કરી. ગલબો બાણે એકેએક શબ્દને ચીવટથી સાંભળતો હોય અને બધા શબ્દો એણે પોતાના પેટમાં ઉતાર્યા હોય એમ એ ગંભીર બનીને બધું સાંભળ્યા કરતો હતો.

‘ કુરકુરિયાં જીવશે ? જીવતાં રહ્યાં હશે ? ’ દેવજીની અધીરાઈએ હદ વાળી.

‘ કદાચ જીવતાં હશે, પણ જો હું તમારી જગ્યાએ હોઉં તો તો આટલી બધી અધીરાઈ ન બતાવું. દરરોજ

બાવળી આવે ત્યારે બારી ઉઘાડી રાખજો અને થાળીમાં જરા તેલનો શીરો બનાવી મૂકજો. એમ કરતાં જો એ શીરો ખાતાં ખાતાં હજો તો એને ધીમેથી થાળડજો. પછી તો એને બધું અતડાપણું વિસરાઈ જશે અને જ્યાં કુરકુરિયાં પડ્યાં હશે કે સંતાડ્યાં હશે ત્યાં તમને સીધી લઈ જશે; અને જ્યારે એને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ બેસશે ત્યારે એ વગર-આનાકાનીએ રાજી થઈ ને બધાં કુરકુરિયાં ઘરે ઉઘાડી લાવશે.

હું જાણું કૂતરાં વિષે ખૂબ જ જાણતો હોઉં એમ માની દેવજી સંતોષ પામીને ઘેર ગયો.

ગલબામાં જો બોલવાની શક્તિ હોત તો તો એણે બધી બાબત ચોખ્ખી કરી નાખી હોત; છતાંય એને કહાય પરમેશ્વરે એ શક્તિ આપી હોત તોપણ મનુષ્ય-મિત્રોને એણે એ વાત કહી હોત કે કેમ, એની મને ખૂબ જ શંકા છે; કારણકે આ તો તેમના જંગલી જીવનનું એક સ્ત્રી પૂરતું એક બાણુનું પ્રકરણ છે અને તેટલા માટે જ એ ખૂબ ગુપ્ત રાખવા જેવું છે.

તેમની નસોમાં હજીયે જૂનું ખમીર ગુપ્તપણે વહી રહ્યું છે. માણસોને આહવાર અને માણસોમાં કેળવાયેલા કૂતરાઓમાંથી ચોરી કરીને ખાવા કરતાં બૂખે મરી જવું બહેતર માનનારા કૂતરાઓથી આ જુદી જાતના હતા. કૂતરાઓમાં આવી બે જાત હોય છે. કેટલાક આશ્રય પામીને ને કેટલાક જ્યાં ત્યાં પડી રહીને જિંદગી ગુજારે છે; છતાંય જંગલી વરુઓ ખરેખર કદીયે ઉત્તેજન આપવા લાયક હોતાં નથી. પોતાની ગુપ્ત વાત નહિ કહેવાનું સૂચવનાર જંગલી

ઓલાદનો આ કૂતરો હતો અને તેથી ગલબોની સેંકડો પેઢીઓનો ઉતાર વરુની ઓલાદમાંથી હોવાથી પોતાની શુભ વાત એ કહી શકે એમ નહોતો.

મારી શિખામણ દેવજીને ગળે ઊતરી ગઈ હતી. તેણે બારી ઉઘાડી મૂકી અને શીરાની થાળી ભરીને તેની હંમેશની જગ્યાએ મૂકી દીધી. તે કદીયે ભરબિંધમાં પડતો નહિ કે ઘસઘસાટ ઊઘતો નહિ. તેથી બ્યાંસુધી પોતાનાથી બની શક્યું ત્યાંસુધી તો એ સૂતો જ નહિ, પણ આખી રાતમાં એકે વખત ખાવળીનાં દર્શન થયાં નહિ અને ઉપ-કાલના પનોતાં પગલાં થયે જોયું તો થાળી એમની એમ ભરચક પડી રહી હતી; એથી દેવજીએ ઊઠીને કપડાં પહેરવાં માંડ્યાં અને બારીમાં જોયું તો કૂતરાના પગની નિશાનીઓ કચરાવાળા ઉંબરા ઉપર હતી અને બાખરીઓનો ખડકલો ઠોઠારિયામાં પડ્યો હતો. તે ગૂમ થયો હતો. વળી ઠોઠારનું બારણું ઉઘાડું હતું અને ત્યાં પણ કચરાઓના ડબકા પડ્યા હતા.

દેવજી તો ગુસ્સામાં લાલચોળ બની રહ્યો હતો. ત્યારે શું ખાવળી ખરેખર ચોર બની હતી? જ્યારે સારું સારું ખાવાનું મળતું ત્યારે પોતાનો ખોરાક પણ પૂરો ખાતી નહિ ને આજે શીરો મૂક્યો, છતાંય બાખરીઓ કેમ ઉપાડી ગઈ હશે? શું ચોરીનો માલ વધારે મીઠો હશે? છતાંય દેવજી ભરમાયો હતો અને તેથી તેને ઓહું દુઃખ થયું ન હતું. ત્યાં સાબિતીઓ ચોક્કસ અને તે ભરમાય તેવી હતી, છતાંય આ કામ તેની કૂતરીનું હશે એમ તે માની શક્યો નહિ.

દેવજીએ આ વાત મને નહિ કહેવાનો ચોક્કસ ઠરાવ

કયો હતો. આમ કરવામાં તેને મગરૂરીએ ઉશ્કેર્યો હતો; કારણકે અમારી તરફના માણસો પોતાના કુટુંબ કરતાંય વધારે વફાદારી અને વધારે ગૌરવ પોતાના હૃદયના દૂકડા સ્વરૂપ પોતાના કૂતરાઓ તરફ હાખવે છે; પણ દેવજી તો હજી અવિવાહિત હતો; એટલે જ્યારે પેલો શીરો પડી રહ્યો ત્યારે પાછળથી વિચાર કરતાં તરત જ તે બાબતનો નિકાલ કરી નાખવાની દેવજીને સ્પુરણા થઈ. શીરો પડતો મૂકીને ભાખરીઓનો ખડકલો તે ઉપાડી ગઈ, ત્યારે જરૂર તેનો વિચાર આ બધું ચોરીને ભેગું કરી રાખવાનો હશે એમ એણે અટકળ ખાંધી.

પણ બાવળીને એવી સુંદર તક આપ્યા છતાંય, એ વાત સ્પષ્ટ હતી કે, તેની ઇચ્છા દેવજીની દૃષ્ટિએ પડવાની કે એનું આપેલું લેવાની ન હતી અને તે મુદ્દનો સવાલ હોવાથી મેં દેવજીના આવવાની રાહે મારો સીમમાં જવાનો વખત તે દિવસે નકામો ગુમાવ્યો.

બીજા રાત્રીએ દેવજીએ નહિ ઊંઘવાનો ઠરાવ કરીને જ્યાં હમેશાં થાળી મૂકવામાં આવતી તે જગ્યાએ માવાની પેશી મૂકી અને પોતાની પથારીમાં જાગતો બેઠો. ગઈરાત્રે કૂતરું તદ્દન ગુપચુપ હાખલ થઈ ગયું અને છતાંય તે ગુપચુપ કઈ રીતે નાસી ગયું એ ભેદ ભરેલી વાત હતી. તેથી બિલાડી જેમ ઉંદર ઉપર તાકીને બેસે એમ એને આજ રાત્રે કાટયે ડાબે બેસવાની જરૂર જણાઈ. તેણે બારણું બંધ કર્યું ને બારી બેડ કરી, કારણકે તેથી બારણું ઊઘડતાં એના આવવાની ખબર પડે, પણ પાછી ભીતિ લાગી કે બારી

ખંધ જોઈને કદાચ તે પાછી જતી રહેશે તો ? છેવટે ખારી અધખોલી કરીને ભગતા બેસી રહેવાનું નક્કી કર્યું. દીવો તદ્દન ધીમે કરી નાખ્યો અને જરા ખખડાટ થતાં દીવાની વાટ સતેજ કરી ધીમેથી ને નરમાશથી એની સંભાળ લેવાનું એણે ધાર્યું.

નિશાદેવી ધીમે ધીમે વિદાય થવા લાગ્યાં. ગગનમંડળે ગૂંથાયેલી તારલિયાની ફૂલચાદર ચીમળાવા લાગી. ઉપાદેવીના આગમન આગે સવિતાનારાયણના સ્વાગત માટે કુંકુમના સાથિયા પુરાવા લાગ્યા. તેવામાં દેવજીએ સહેજ ખખડાટ સંભળ્યો કે તરત જ ઊંઘથી ઘેરાયેલી આંખો ચાળતો એ ઊઠ્યો. ખખડાટ એટલો બધો ધીમે હતો કે જો તે ચક્રાર થઈને બેઠો ન થયો હોત તો એને ખબર જ પડત નહિ. દેવજી ઊઠીને ખારીએ આવ્યો. એણે ઘરના પડ-છાયામાં એક ઓળો જોયો. તરત જ એણે પોતાના હાથ-માંનો દીવો જાણે કયો ને અજવાળું એ ઓળા ઉપર પથરાયું. એક માથું ખારી પાસે ઊંચું થઈ રહ્યું હતું. તેની નસોમાં વહેતા વરૂની ચોલાહના લોહીના ધબકારા અને જંગલી ઝનૂનના થડકારા સંભળાતા હતા.

દેવજીએ ખારી ખંધ કરી, પણ તે પહેલાં પોતાના ઘરમાંથી ચોરી કરી જનાર પોતાની બાવળી ફૂતરી નથી એમ પોતાના આત્મસંતોષ માટે એણે ધારી ધારીને એ ઓળાને જોઈ લીધો.

સવારમાં તો એ ઠોડતો મારે ઘેર આવ્યો. ઉંબરામાં બહોળો સવારની ઠંડીમાં ધૂજતો દ્વંદ્વિયું વાળીને પડ્યો હતો,

પણ તેની આંખમાં હંમેશના જેવી ચપળતા કે આનંદ ને ખુમારી ન હતાં. બન્નેની આંખો સામસામી મળી કે તરત જ ગલબાએ પોતાની આંખો નીચી ઢાળી દીધી. એના ચહેરા ઉપર ગ્લાનિ તરવરતી હતી અને મોઢા ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા હતા. એ દેવજીની આંખોનું તેજ ઝીલી શક્યો નહિ, તેથી એણે નજર ચુકાવીને આડું જોયું.

દેવજી સાથે જેવી રીતે હું વર્તતો એવી જ રીતે ગલબો પણ એની સાથે આનંદથી ગેલ કરતો. પણ આજે આમ કેમ બન્યું? આ ફેરફાર કેમ? દેવજીની શંકાને સમજ પુરાવો મળ્યો હતો અને ગુનેગાર તરફ કરડી નજર કરી નાક ઉપર આંગળી ધરતાં એ આવેશમાં બોલી બિઠ્યો: ‘ચોર!’ અને તરત જ ગલબો બિઠ્યો, ચોરની પેઠે પાછું વાળી જોયા વગર લપાતોછપાતો નાઠો ને સંતાઈ ગયો.

મેં આવીને બારણું ઉઘાડ્યું. દેવજી અંદર આવ્યો. મેં હસતાં હસતાં કુતૂહલથી પૂછ્યું: ‘કાંઈ નવીન?’

દેવજી બિંડાણમાં માર્મિક શબ્દો બોલ્યો: ‘હા, હર-શજ મારા ઘરમાંથી ચોરી કરી જનાર મારી બાવળી નથી, પણ એ પરાક્રમે તો તમારા ગલબાનાં છે.’

મારા હૈયામાં કમકમાટી આવી ગઈ, શરીર ધ્રુજ બિઠ્યું, હૃદય ઉપર અકથ્ય બોલો પડ્યો અને મહામુસીબતે હું બોલી શક્યો: ‘મારો ગલબો?’

‘હા, હા; તમારો ગલબો.’ દેવજીએ મસ્કરીમાં ટોણા માર્યો; ને મારો ચહેરો ગુસ્સામાં સળગી બિઠ્યો. હું આવેશમાં આવીને બોલ્યો: ‘જુહું.’ પણ દેવજીના ચહેરા

ઉપરની શાન્તિએ મારા ગુસ્સાની ચિનગારીએને ઠારી નાખી. 'જૂઠું નથી.' દેવજીએ દઢતાપૂર્વક કહ્યું. 'ગઈ રાત્રે મેં મારી સગી આંખે એને જોયો છે. માવાની પેશી ઉપાડતાં મેં એને પકડ્યો અને એમ છતાંય જો ખાતરી ન હોય તો બાલાવી જો એને! મારી સાથે જે ગલમો ગેલ કરતો તે આજે આવવાની તો શું, પણ મારી સામે જોવાનીયે હામ ભીડી શકતો નથી. ખરેખર, શુનો રાંક છે. આટલી સાબિતી શું ચોછી છે?'

હું તો શરમનો માયો જિંચું જ જોઈ શક્યો નહિ. જો મેં પોતે જ ચોરી કરી હોત તો પણ મારા ચહેરા ઉપર આટલી બધી શરમ અને ફજેતીની છાપ ન દેખાત. માનભંગ થવા જેવી બીજી કોઈ વાત હવે બાકી હતી?

'દેવજી! બાદ્ય દૃષ્ટિએ આપણે જોઈએ છીએ તેના કરતાં ભીતરમાં કાંઈક બીજી વસ્તુ હોવી જોઈએ; પણ આપણે તે જોઈ શકતા નથી, એ જ દુર્ભાગ્ય છે. જો હમણા જ આપણે ચડભડી ઊડીયું તો લોકો આપણને મૂખો બનાવશે. કહેવત છે કે, માણસો પોતાની સ્ત્રી માટે લડે તેના કરતાં કૂતરા માટે લડે તે વધારે ખરાબ છે અને આવા ઝગડા પાછળથી હૃદયને એવાં વિખૂટાં પાડી દે છે કે, ફરીથી સંપ-સંપીને જોસાતું નથી અને અંધારા ઉલ્લેચવા જેવું કે અવાજે આચકાં ભરવા જેવી વાત થાય છે; પણ ચાલો, આપણે આની ભીતરે જિંડા જિતરીએ. બાવળી ક્યાં છે?'

'અરે! એ જ વાંધો છે ને! જો બાવળીનો પત્તો લાગે તો તો પછી તપાસ કરવા જેવું જ શું બાકી છે?'

પણ મેં તો એ અણસાંભળ્યું કરીને આંખ આડા કાન કર્યા અને ચલાવ્યે જ રાખ્યું: ‘મારો કૂતરો ચોરી કરવા કરતાં બૂખે મરી જવાનું વધારે પસંદ કરે છે. એના બચપણની જ એક વાત છે. તે કુરકુરિયું મટી જીવાન થતો હતો. મેં બૂલથી ખારણું બંધ કરી દીધું હતું. ભાખરીઓ બહાર પડી હતી. આખી રાત એ અંદર રહ્યો, છતાં એક બટકુંયે એણે ખાધું નહોતું, ને બૂખ્યો ને બૂખ્યો સવાર સુધી ઉંઘરામાં પડ્યો રહ્યો હતો. આવા ટેકીલા કૂતરાને એકદમ ચોરી કરવાનું સૂઝે જ કેમ?’ મેં હસીલ કરી.

દેવજીએ પોતાના ખભા વીંઝ્યા: ‘તમે ખાવળી ચોરી કરવા કેમ શીખી એ શોધી કાઢવા મથો છો અને સાથો-સાથ તમે શોધી કાઢ્યું કે ખાવળી એ સુદો મારી પાસેથી ચોરી ગઈ છે, પણ ગલખો ચોર છે એ કેમ માનતા નથી?’

‘મને એ નથી સમજાતું કે તમે ખાવળીની સાથો-સાથ ગલખાને પણ આટલો બધો નીચ બુદ્ધિવાળો ચોર કેમ માનો છો?’

પણ દેવજી બોલ્યા વગર ઊઠીને ઘેર ચાલ્યો ગયો.

તે રાત્રે દેવજીએ ખારી ઉઘાડી રાખી નહિ. તેણે ખારીની આડો પથરો મૂક્યો કે જેથી તે ઊઘડી શકે જ નહિ, પણ થોડી વારમાં તીણાં નહોરના ઉઝરડાનો અવાજ સંભળાયો ને તે જરા બેચેન બની ગયો.

અહીંયાં તે રાત્રે મેં ચોતરફ ખારીખારણાં બંધ કર્યાં અને બલખાને મારી પથારી પાસે જ બેસાડ્યો. એક ખારીને

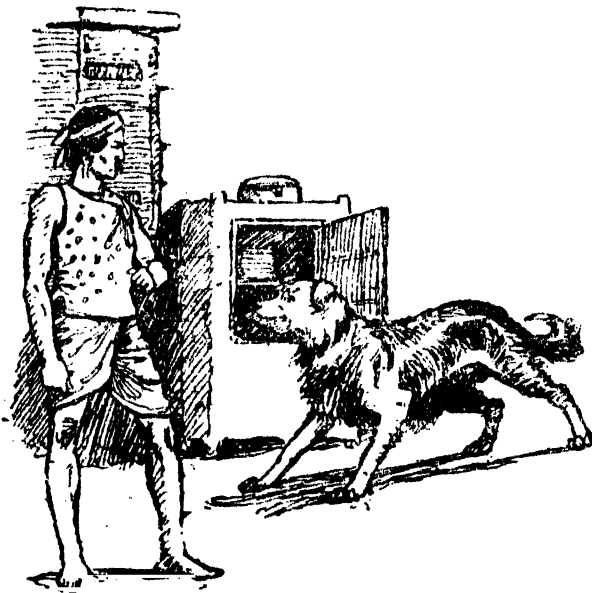
નરમાદા હતા ને તે નરમાદાવાળી બારી કેમ ઉઘાડવી તે
ગલબોને સારી પેઠે આવડતું હતું. હું બરગઢમાં પડ્યો
હતો, તેવામાં ઠંડા પવનનો એક ઝપાટો આવ્યો ને મારું
શરીર ટાઢમાં ટૂંટિયું વળી ગયું. હું બેબાકળો બિઠ્યો ને
બેઠે તો બારી ખુલ્લી હતી. ગલબો ચોરડામાં ફેબાયો નહિ.
મેં તરત જ કપડાં પહેરી લીધાં અને પથારીમાંથી બિઠીને
બિઠવાનો ડાળ કરતો હોઉં એમ આંખો બંધ કરીને ખાટલા
ઉપર લાંબો થઈને પડ્યો. સામે નાનકડો દીવો બળતો
હતો, તેની વાટ સતેજ કરી.

દરરોજની પેઠે ગલબો દેવજીની બારી પાસે ગયો,
પણ બારી બંધ હતી. બારી ઉઘાડવા તેણે બારણા ઉપર
પગના નહોર વતી પ્રયત્ન કર્યો, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ; એટલે
શરમ, થાક અને દુઃખથી ઘેરાયેલી નીચી મૂંડીએ તે
પાછો ફર્યો. ફક્ત પાંચેક મિનિટ થઈ હશે ત્યાં તો મેં
મારી પછવાડેની બારીએ ખખડાટ સાંભળ્યો. મારું હૃદય
ખળભળી બિઠ્યું, પણ આંખો બંધ કરીને બિઠવાનો ડાળ
રાખી હું શાન્ત પડ્યો રહ્યો.

ગલબો અંદર આવ્યો. બિલાડી જેટલી ચુપકીથી
અંદર ધૂસી જાય એથીયે વધારે ચુપકીથી એ પગલાં ભરતો
હતો. એ આવીને મારા પગમાં બે મિનિટ સુધી બિલો
બિલો મારી આંખો તરફ જ તાકી રહ્યો અને જંગલી ફૂતરા-
ઓની પેઠે પોતાના લાંબા કાન અને માથું નીચું રાખી
મારો હિલચાલ તપાસવા લાગ્યો. હું બિંધું છું એવી ખાતરી
કરી લઈ, સતોષનો હમ મૂકીને, એ ધીમેથી, ચુપકીથી

પાછો વળ્યો, રસોડાના અધખુલ્લા બારણાને પોતાના પંજા વડે ધકેલ્યું અને એકાદ મિનિટમાં મોઢામાં ભાખરીઓ લઈને ચુપકીથી બહાર નીકળી ગયો.

હું ગુસ્સામાં ઊછળીને બેઠો થઈ ગયો. ફતરાઓની ભતમાં જે ખૂબ જ અપકૃત્ય ગણાય છે એવી ચોરીના મુદ્દા-માલ સાથે એને જતો રોકવા માટે, એની નજરોનજર પડવા માટે ઉઘાડી બારી પાસે દોડી આવી, બારી બંધ કરીને હું રસ્તો રોકીને ઊભો. દુનિયામાં ગુનેગારો અનેક ભતના હોય છે, પણ ચોરીનો ગુનો તો ખૂન કરતાં પણ

વધારે ભયંકર ગણાય છે અને ખૂનીને જે બદ્દો લાગે છે તે ચોરીની બદનામી કરતાં કાંઈક ગર્વિષ્ટ હોય છે. હસેક સેકન્ડ સુધી અમે એકબીજાની આંખમાં આંખ પરોવીને તાકી રહ્યા.

મારી આંખમાંથી શરમની ગ્લાની ઊડી ગઈ હતી અને કોથથી અગ્નિની ચિનત્રારીઓ છૂટતી હતી. મેં આંગળી ધ્રુજાવીને એના તરફ ગુસ્સામાં પોકાર્યું: ‘ ચોર ! ’

આ અવાજ સાંભળી ગલખાની વર્તાણુંક એકદમ બદલાઈ ગઈ. એનો અહેસા ખૂબજ ભયંકર બન્યો. આ શબ્દના પડઘાએ એના શરીરમાં ઝણઝણાટી આણી. એને એનું અપમાન સાદ્યું. એણે ધૂરડીને જમીન ઉપર નહોર ઘસ્યા અને મારે ગળે બાઝવાની તૈયારીમાં તે આવી ગયો.

પણ મારી આંખમાંથી શિક્ષા કરવાની ભાવના અદૃશ્ય થતી એણે જોઈ. ગુસ્સો અને ગુનેગારી સમાઈ ગયાં અને એને બદલે પૂછપરછ, દિલાસો અને શાન્તિ એણે વાંચ્યાં. મેં ધીમેથી એને પૂછ્યું: ‘ ગલખા ! બચ્યા ! આ બધું તે શું કર્યું છે ? અત્યારે મારી દૃષ્ટિએ દેખાય છે તેમાં કાંઈક ભેદ મને લાગે છે. તારે જરૂર હતી તો મારી પાસે માગ્યું હોત તો ? ’

મેં એની પીઠ ઉપર વહાલથી હાથ ફેરવ્યો અને એણે પૂંછડી પટપટાવી. હું ખીંટી ઉપરથી એનો પટો લઈ આવ્યો અને તરત જ મેં એને કહ્યું: ‘ ચાલો, આપણે ત્યાં જઈએ. ’

મારા હાથમાં બાખરોનો ખડકલોા જોઈને એને નિરાંત વળી અને એ ગેલમાં આવી જઈ ફૂટતો ફૂટતો મને રસ્તો બતાવવા માટે આગળ ને આગળ ચાલ્યો.

આ રસ્તો ક્યાં જાય છે અથવા તો ફેરો મને ક્યાં

ખેંચી ભાય છે એની મને મુદ્દે ખખર નહોતી. એના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને હું એની પાછળ પાછળ ચાલ્યો જતો હતો:

કારણકે આ ભાખરીઓ તે ક્યાં લઈ જવા માગતો હતો તે જ ફક્ત મારે બાણુ હું અને લીતરી ઇતિહાસનો એ પ્રકાશ હતો.

ગલબો સમજી ગયો હતો કે, આજે મારા શેઠે પોતાની ગુપ્ત વાત શોધી કાઢી હતી; અથવા તો પોતે જ્યાં એ ભાખરીઓ પહોંચાડવા ઇચ્છતો હતો તે જગ્યાએ પહોંચાડવાની એને તાલાવેલી લાગી હતી. આમ એને તો પોતાના કાર્યની સિદ્ધિની જરૂર હતી.

ગમે તે હોય, પણ દોરડાંને જરાયે ઢીલું પડવા દીધા સિવાય એણે મને ટેકરીઓની વચ્ચેની કેડીએ થઈને બખોલ પાસે ઉપાડ્યો. ઉપર ઊંચી ઊંચી લેખડો વચ્ચે નાનકડી બખોલમાં ઝીણા પથરાઓની ગડગડ ઉપર બાવળી લાંબી થઈને સૂતી હતી. તેનો એક આગલો પંજો જમીન ઉપર મજબૂત ચોંટ્યો હતો અને બીજો પંજો કેટલાય મહિનાથી ઘસાયા વગરના બિલાડીના જેવા તીક્ષ્ણ નહોરવાળો ખાઉ-ધરો થઈને ભયંકર બન્યો હતો. વળી બાવળીની બાજુમાં ભાખૂરિયાં ભરાવાથી વિખરાયેલી ગડગડ ઉપર બખોલમાં ગ્રણુ સુંદર નાનાં આંધળાં ગલૂડિયાં ઝીણા અવાજે રડતાં પડ્યાં હતાં. આ ઉપરાંત આ બચ્ચાંઓ પ્રત્યેના સ્નેહના આકર્ષણ અને દુઃખથી અધમૂર્છ થયેલી બાવળી રક્ષક બનીને પડી હતી. અને તેની બાજુમાં ભાખરીઓના દુકડા અડધા ખાધેલા ચોમેર વેરાયેલા પડ્યા હતા.

દષ્ટિ પડતાં જ બધી વાત સ્પષ્ટ થઈ ગઈ અને જેવો મેં તેના કટાઈ ગયેલાં જડબાંને ખોરાક આપવા મારો પગ બખોલ પાસે મૂક્યો કે તરતજ ગલબાએ ગેલમાં આવી જઈ મારો હાથ ચાટવા માંડ્યો.

મારું અંતઃકરણ આનંદમાં ખળભળી ઊઠ્યું, આંખ-
માંથી અશ્રુઓ વહેવા માંડ્યાં અને જાણે મારા વહાલા
દીકરાઓને ખવડાવતો હોઉં એમ પાસે બેસીને મેં એ બધી
જાખરીઓ વહાલથી એમને ખવરાવી.

અને હું સમજ્યો કે જે કૂતરાઓને આપણે જંગલી,
ફુગુંણી અને ઝનૂની ગણીને અવગણીએ છીએ તેમનામાં
કાંઈક થોડી ઘણી અગમચેતી અને અઘ્ઘલ પણ હોય છે ખરાં.

શેળે।

વર્ષાઋતુએ વિદાય લીધી હતી. પાકથી લીલાં ખેતરો સર્વત્ર લચી પડતાં હતાં. વરસાદ કોઈ કોઈ વખત ઝાપડું નાખી જતો અને વાદળું વિખરાતાં લીલા મોલ ઉપર ટકી રહેલાં જળખિંદુ ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડીને રમણીય દૃશ્ય બની રહેતું. એ જળમોતી વીણવા અમે પાકમાં ચોતરફ દોડાદોડ કરી મૂકતાં. ટીપુ આવડો મોટો તો હવે લાગે છે, પણ એ વખતે તો એ નાનું કુરકુરિયું હતું. તે અમારી વચ્ચે કૂદાકૂદ કરી ખૂબ ઘેલ કરતો અને ઘડીકમાં પાકની વચ્ચે અદૃશ્ય થઈ જઈ અમારી જોડે સંતાકૂકડી રમતો.

એક દિવસ હું અને ટીપુ: બન્ને અમારાં ખેતરો વચ્ચેની તળાવડી પાસે બેઠા બેઠા ગમ્મત કરતા હતા અને કાંકરા ફેંકી પાણીમાં થતાં કુંડાળાં બેઈ અવનવા વિચારોમાં લીન થઈ ગયા હતા, એટલામાં ક્યાંક નાનું બાળક રડતું હોય એમ મને લાગ્યું. પણ સતેજ અને ચંચળ ટીપુ તો મોટી મોટી ક્ષણો ભરતો જે દિશાએથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ જીપડયો. હું પણ એની પાછળ પાછળ ગયો. ચારે તરફ જગી નીકળેલા મોટા મોટા છોડની વચ્ચે નાનકડો ટીપુ દેખાતો નહિ, એટલે ઘડીક થંભી જઈ તેનો પગસંચાર સાંભળતો હું તેની પાછળ ગયો. એવામાં અચાનક એ લાંબી ચીસ નાખી કૂદી જઈયો. મને બહુ કુતૂહલ

થયું કે એટલી વારમાં આ શું થયું ? જોઈ તો કાંટાનો એક નાનકડો ગોળો જમીન પર પડ્યો હતો અને ટીપુ ચીસો નાખતો હતો. પણ મેં તો બાળક રડતું સાંભળ્યું હતું ને આ શું ? બાળક ક્યાં ગયું ? હું જરા કમકમ્યો. પણ એટલામાં ટીપુએ ધીમે ધીમે પગ માંડી, લાંબું મોઢું કરી, એ કાંટાના ગોળા તરફ જવા માંડ્યું. હું સમજ્યો કે બાળકનું રડવું અને કૂતરાનું ભસવું તે બધું આ કાંટાના ગોળામાં સમાયેલું છે: ત્યાં તો ટીપુએ પોતાનું નાક એ ગોળા પાસે લઈ જઈ સૂંઘવા માંડ્યું. પણ કૂતરાનું નાક એટલું બધું તીવ્ર હોય છે કે ઘણે દ્રવ્યથી એ વસ્તુઓની ગંધ પારખી શકે છે. કીડી અને મંકોડા જેટલી તીવ્ર એની ગંધની શક્તિ હોય છે, પણ ટીપુને આ ગંધમાં કંઈ સમજ પડી લાગી નહિ હોય, એટલે એણે ફરી ધીમે ધીમે એ ગોળા પાસે નાક આણ્યું. તરત જ એ ગોળાના કાંટા તેના નાક ઉપર પેસી ગયા અને ફરીથી લાંબી ચીસ નાખી એકદમ કૂદીને તે દૂર નાઠો. હું તો આશ્ચર્યથી એ ગોળા તરફ જોઈ જ રહ્યો.

ત્યાં તો ટીપુની ચીસ સાંભળીને અમારી ટોળીનાં બધાં છોકરાં આવી પહોંચ્યાં. મેં મૂંગામૂંગા તેમને આંગળી વતી પેલો કાંટાનો ગોળો બતાવ્યો. એ નાનકડા ગોળાથી થયેલી મારી લયલીત દશા ને આકુળ આંખો જોઈને એ સૌ હસવા લાગ્યાં અને એક જણ બોલી ઊઠ્યો: ‘એમાં ઠરે છે શું ? એ તો શેજો છે !’ બધાં છોકરાં આવી પહોંચ્યાં એટલે ટીપુને પણ જરા ધરપત વળી અને પોતાની

પૂંછડી બે પગ વચ્ચે ઘાલીને પટપટ કરતો અમારા પગ વચ્ચે પેસવા લાગ્યો.

શેળાનું નામ સાંભળતાં મને ખૂબ આનંદ થયો. અમે તેને સાચવીને ઉપાડી લઈ, મારી થેલીમાં નાખી લીધો અને ઘેર સૌને બતાવવા લઈ ચાલ્યા, પણ ટીપુને એ ન ગમ્યું. પોતાને કાંટા મારનાર દુશ્મનને આટલું બધું મહત્ત્વ ને માન અપાતું જોઈ એને માઠું લાગ્યું ને ગુસ્સે થયો હોય એમ સૌની આગળ દોડતો દોડતો ઘેર જઈ પોતાના ખાડામાં કોથળા ઉપર બેસી ગયો.

ઘેર લાવીને મેં શેળાને ફાદમાં જમીન ઉપર મૂક્યો. છોકરાંઓને તો આવું નવતર મળે એટલે જાણે દિવાળી ! હોંશ ને આનંદનો પાર નહિ. સૌ ટોળે મળીને ગમ્મત કરવા લાગ્યાં. એક અટક્યાળો વળી પાણીનો લોટો ભરી લાવ્યો ને શેળાને બહાર ચોકમાં લાવી તેના પર પાણી રેડ્યું. પાણી પડવાથી ગભરાઈને એણે પોતાનું આખું શરીર બહાર કાઢ્યું ને પછી એકદમ નાઠો. હવે અમે એને બરાબર જોયો. નયો જાણે ઉંદર ! ઉંદર જેવું મોઢું ને નાક; પણ પાછળ પૂંછડી તફન બાંડી. રંગે પણ ઉંદર જેવો ભૂરો. લાંબો પણ એક ફૂટ કરતાં વધારે નહિ; પણ તેના શરીર ઉપર કાંટા; ઇચ્છા પ્રમાણે ગોળ દડો બની જવાની કળા અને નાનું બાળક રડતું હોય તેવો અવાજ એ એની નવીનતા.

સામાન્ય રીતે શેળો બહુ એકલવાયું જનાવર છે. એને કોઈની સોબત ગમતી જ નથી. તે હમેશાં એકલો જ ફર્યો

કરે છે અને એ હોય ત્યાં ઠાઈ અબળણું આવી ચડે કે તરત જ ગોળા દડો થઈ જાય છે. એનો રંગ જમીનની સાથે મળી જાય તેવો હોવાથી અબળણે ત્યાંથી પસાર થઈ જાય પણ શેળાની એને ખબર પડે નહિ. આવી રીતે એના જીવનનો ખચાવ કરવાનું એની પાસે મોટું સાધન તેના કાંટા અને દડો બની જવાની કળા છે. પણ આમ એકલવાયે સ્વભાવ હોવા છતાં એનામાં બીજી વિચિત્રતા એ છે કે એને એક જગ્યાએ પડી રહેવું ગમતું નથી. એ પ્રાણી બહુ રખડુ હોય છે. એવાને બેસી રહેવું કેમ પાલવે? એકાદ ભરવાડને ક્યાંક બેસાડી મૂકે કે એકાદ દરજીને ખૂબ વાર સુધી બિલો રાખે તો બંને મરવા પડે, એમ શેળાને પણ એક જગ્યાએ પુરાઈ રહેવું એ કેદ કરતાં પણ કપડું લાગે છે. એટલે તે હંમેશાં ચારેકોર ફરતો ફરે છે. પણ એ હેળવી શકાય એવો વહાલસોયો ને સંતોષી બહુ હોય છે. પેટ-પૂરતો ખોરાક મળી રહે તો તમને છોડી જવાનો નહિ.

શેળો જેવો રખડુ તેવો જ પાછો આળસુ અને બિંધ-જીવી પણ ખરો. દિવસે તો એ લગભગ બિંધતો જ હોય છે; પણ રાત પડી કે ફરવા નીકળે. ધ્રુવડ અને ચામાચિડિયાં પેઠે નહિ; દિવસેય ઠાઈ ઠાઈ વખત નીકળે ખરો, નહિ તો અમારે હાથ એ ક્યાંથી ચડત? પણ ખોરાક મેળવવાનો એનો સમય રાતનો. રાતને વખતે જીવજંતુ થાકીને જંપી ગયા હોય છે એટલે એને ખોરાક મેળવવો ઘણું સુગમ થઈ પડે છે. અળસિયાં, ગોકળગાય, ઉંદર, બીણાં જીવડાં અને રડયાખડયા પડેલા અનાજના દાણા એ

એનો મુખ્ય ખોરાક છે. એની ચક્રાર ને આતુર આંખો એટલી તીવ્ર હોય છે કે એની નજરે ચડેલું જીવડું ભાગ્યે જ બચે. એના જેટલી સ્ફૂર્તિ ને ચપલતા પણ આછાં જનાવરોમાં હોય છે; શિકાર નજરે પડ્યો કે પલવારમાં ઝડપાયો જ છે અને છત્રીસ હાંતનો ખોરાક થઈ જઠરમાં પહોંચ્યો જ છે. અમારે ત્યાં એને વળી કૌઠમાં ઘોડાની ચંદીમાંથી કે ફૂતરાના ખાવાનામાંથી પણ વધ્યુંઘટ્યું મળી રહેતું, એટલે એ કદી નાસી જવાની ઈચ્છા નો ન કરતો; પણ કોઈ કોઈ વખત પોતાના જૂના ઘર તરફ આંટો મારી આવતો હવે તો ટીપુ પણ એની સાથે એટલો બધો હળી ગયો હતો કે તે બંને સાથે જ રહેતા. રૂના દડા જેવો ટીપુ અને કાંટાનો દડો શેળો—એ બંને અમારા મંડળમાં ખૂબ પ્રિય થઈ પડ્યા હતા.

એક દિવસ અમે રમતાં હતાં, એવામાં એને પોતાનું ઘર ચાઢ આવી ગયું કે ગમે તેમ, પણ એ અચાનક દોડતો પોતાના જૂના ઘર તરફ નાઠો. અમે પણ કુતૂહલથી તેની પાછળ ગયાં. તેનું મૂળ રહેઠાણ અમારા ખેતરને શેઠ પાળી પાસેના એક મોટા ઝાડની પોલાણમાં હતું. એક નાના ખાડામાં સૂકાં ખરી પડેલાં પાંદડાં એકઠાં કરી એણે પોતાનું ઢૂંકાણું બિછાનું બનાવ્યું હતું અને તેમાં એ કોઈ કોઈ વખત બેસી આવતો. ‘ઘરતીનો છેડો ને ઘરનો નેડો’ એ કહેવત ખોટી નથી. ઘરનો પ્રેમ આવાં પ્રાણીથી પણ મૂકી શકતો નથી. પણ ત્યાં કોઈ તેનાં માબાપ કે ભાઈભાંડુ અમને જણાયાં નહિ, તેથી અમે એમની શોધમાં ચોતરફ ફરવા લાગ્યાં.

એટલામાં અમારો એક જૂનો સાથી ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે કહ્યું કે, ‘ શેળો હમેશાં એકલો જ હોય છે. શેળીને વર્ષમાં બે વખત બચ્ચાં આવે છે: વૈશાખ ઊતરતાં અને આસો તથા કારતકની વચ્ચે. કુતરાની પેઠે ચાર, પાંચ કે છ બચ્ચાંને તે જન્મ આપે છે. એ પણ કુરકુરિયાંની જેમ જન્મ વખતે બધાં આંધળાં હોય છે; પછી ધીમે ધીમે એમની આંખો ઊઘડે છે. નાનાં હોય ત્યારે તેમના શરીર ઉપરના કાંટા ઘણા જ સુંવાળા હોય છે અને બિલકુલ ઊભા થઈ શકતા નથી, તેથી બે માસ સુધી શેળી તેમનું રક્ષણ કરે છે અને તેમને ધવડાવે છે. બચ્ચાં જન્મે ત્યારે સફેદ હોય છે, પણ પાછળથી ભૂરાં થઈ જાય છે. બચ્ચાં બે મહિનાનાં થયે હરતાં ફરતાં અને ખોરાક શોધતાં થઈ જાય છે એટલે શેળી તેમને હાંકી કાઢે છે અને તે સૌ પોતાનું નવું ઘર અને ગુજરાન કરવા માટે ખોરાક શોધી લે છે. આમ દરેક ભાંડુ પોતપોતાને રસ્તે જુદાં પડી જાય છે. ’ આ હકીકત સાંભળી અમે બીજાઓની શોધ કરવાનું માંડી વાળ્યું. એ જનાવરના એકલસૂરાપણાનું કારણ હવે અમને સમજાયું. આપબળે જિંદગી જીવતું આ પ્રાણી એટલું એકલ-સૂરું બની જાય છે કે પોતાની પાસે બીજા પાડોશીને પણ રહેવા દેવા ઈચ્છતું નથી. બે પાડોશી બળવાન હોય તો પોતે ત્યાંથી ખસી જાય છે અને નબળું હોય તો તેને નસાડી મૂકે છે. આમ છતાં ટીપુ સાથે એ આટલો હજ્યો એ જોઈ અમને બહુ નવાઈ થઈ.

અંધારી રાત એવી ઘનઘોર જામેલી કે હાથે હાથ

સૂઝે નહિ. તારલાઓનો પ્રકાશ તદ્દન આછો હતો. શેળો
પોતાની પથારીમાં બેઠો હતો. થોડી જ વારમાં તે ખોરાક
મેળવવાની સફરે નીકળવાની તૈયારીમાં હતો. તેવામાં દૂરથી
ઝીણા તારલા જેવી બે આંખો તગતગતી એણે બેઠ. મેશના
ઢગલા જેવી ઠેઠ કાળી વસ્તુને બે રત્ન જડયાં હોય એમ
દૂરથી ઢેખાતું હતું. શેળો એના તરફ જરા ભય અને આતુર-
તાથી એ શું છે એ બાણવા પોતાની અપળ આંખો ફેરવવા
લાગ્યો. ત્યાં તો પગસંચારની ખબર ન પડે એમ ધીમે
ધીમે પોતાનાં પગવાળાં પગલાં પાડતાં બિલ્લીબાઈ આવી
પહોંચ્યાં. તરત શેળો તેને ઓળખી ગયો; પણ પોતાની
પીગી રેડ જેવી આંખોથી બિલ્લીબાઈ શેળાને ઓળખી શક્યાં
નહિ. એણે તો ઉંદર જ ધારેલો. એની અતુર આંખો પણ
બુલાવામાં પડી ગઈ અને એણે લાગ શોધી શેળા પર
ફૂંકેા માર્યો, પણ સાવધાન શેળો તરત જ ઢડો થઈ ગયો
અને ફની ગાદી જેવા બિલાડીના નરમ સુંવાળા પગમાં

તેના કાંટા પેસી ગયા. બિલ્લીબાઈ તો કાંટા વાગવાથી ગભ-
રાઈ જઈ ફૂંકાડા અને છીકોટા નાખીને ફૂંદ્યાં, પણ શેળો

એને શાનો ગણકારે ? બિલાડીએ પોતાના ગળામાંની લોચરો બાલાવીને શેળાને ડરાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરી બેયો; પરંતુ લુચ્ચો માણસ જરાક ભાલી પોતાના ઘરમાં પેસી જાય ને પાછળ મોટી લડાઈ સળગી બેઠે એમ શેળાભાઈ તો ગુપ-ગુપ દડો બનીને બેસી જ રહ્યા. અંતે બિલીબાઈ હારી-થાકીને પોતાને રસ્તે પડ્યાં. અને તે દહાડાના કદી એ શેળા તરફ ખાટીમીટી નજર ફેંકતા નથી.

બેતરની ચોતરફ વાડ હોય એટલે સાપનાં દર પુષ્કળ હોય. ઉંદરો પાકમાં રંજડ કરે અને પાળીઓ ઉપર મોટાં મોટાં દર પાડે, પણ ખોરાકની શોધમાં નીકળેલા સાપ એ દરમાં પેસી જઈ ઉંદરનો શિકાર કરે અને પછી એ ખાલી પડેલાં દરનો ઉપયોગ પોતે જ કરે. સાપમાં બંતે દર ખોદવાની શક્તિ જ નથી અને તેથી જ ‘ખોદે ઉંદર ને ભોગવે ભોરિંગ’ એ કહેવત પડી છે. સીમમાં તો સાપ રખડતા જ હોય; એટલે સાપથી અમારું રક્ષણ કરવાને અમે નોળિયો પાળ્યો હતો. જેમ બિલાડી ઉંદરનો કાળ, તેમ નોળિયો સાપનો કાળ; છતાં ઉંદરની પેઠે સાપ નોળિયાથી ડરીને નાસી જતો નથી. તે તેની સામે થાય છે અને બહા-દુરી સાથે મૃત્યુને ભેટે છે.

સવારનો પહોર હતો. અમે બધા લેગા થઈ ઉનાળાના ગુલાબી પ્રભાતમાં ટીપુ અને શેળા સાથે આનંદ કરતાં હતાં. તેવામાં અમારી ટોળીમાંથી એક જણે બૂમ પાડી: ‘એ....સાપ!’ અમારું ધ્યાન તે તરફ જતાં જ અમે તો બૂમાબૂમ કરી મૂકી. એક જણ જઈને નોળિયાને લઈ આવ્યો.

નોળિયાને ભેતાં જ સાપ કૂંકાડા મારી સામે થયો અને લડવા લાગ્યો. ત્યાં તો બિલ્લીબાઈ પણ પધાર્યા. નબળા ધુવડને કાગડા ઘેરી લે એમ સાપને શેળાએ, નોળિયાએ અને બિલ્લીબાઈએ ઘેરી લીધો. એ બધા એક બીજાના દુશ્મનો હતા, એટલે કોઈની છાતી હુમલો કરવા માટે ચાલતી ન હતી. નોળિયો ઝડપ મારવાની તૈયારી કરતો ત્યાં બિલાડીની આતુર આંખો જુએ ને નાસે. બિલાડી નહોર કાઢી જમીન ખોતરે એવામાં સાપ ભયે થઈ કૂંકાડો મારે ને બિલાડી પાછી પડે; પણ નોળિયા અને બિલાડી કરતાંયે સાહસમાં શેળો વધુ ગણાય છે. એ છે તો નાનું સરખું પ્રાણી, પણ પોતાના જીવની દરકાર ક્યાં વગર એ ગમે તેવા દુશ્મનની પણ સામે થઈ પ્રાણઘાતક સાહસ કરે છે. નામદની પેઠે નાસી જઈ જિંદગી બચાવવી તે કરતાં બળવાન શત્રુને અક્ષલ, ચતુરાઈ યુક્તિપ્રયુક્તિ અને હિંમતથી હંકારી નસાડવો કે મારવો તે એને વધુ ઉત્તમ લાગે છે. સાપ બિલાડી ને નોળિયા સામે લડવામાં રોકાયેલો હતો, એવામાં શેળાએ લાગ સાધીને તરત દોટ મૂકીને સાપની પૂંછડી પોતાના મોંમાં પકડી લીધી અને ગોળ દડો બની ગયો. ત્યાં તો નોળિયો તૈયાર થઈ ગયો, પણ બિલ્લીબાઈને તો સાપ કે નોળિયો એમાંથી ગમે તે એક શિકાર ભેઠતો હતો, એટલે તેણે સાપને પડતો મૂકી નોળિયા ઉપર ત્રાઈ આહરી. પરંતુ અમારો ટીપુ એના મિત્રની સહાયે તૈયાર જ હતો. એણે ચટ દઈને બિલાડી તરફ કૂદકો માર્યો, પણ ત્યાં તો નોળિયો નાસીને પોતાના દરમાં ધૂસી ગયો અને બિલ્લીબાઈ

કૂંદીને છાપરે ચડી ગયાં ને ત્યાં બેઠાં બેઠાં પગ ચાટવા લાગ્યાં.

આ તરફ શેળાના મોઢામાં પૂંછડી પકડાઈ જવાથી સાપ કોથે ભરાયો અને ભયંકર કૂંકાડા સાથે એના ઉપર પોતાની ફેણ પછાડી. પણ એને એ નાનકડા ગોળા પરના છવલેણ કાંટાનો ખ્યાલ ન આવ્યો અને ફેણ પછાડતાં જ ઊભા તીર જેવા કાંટા તેની સુવાળી ઠોમળ ફેણમાં પેસી ગયા ને લોહીનાં ટશિયાં ફૂટી આવ્યાં. એની વેદનાથી પીડાતા સર્પે એવડા કોથથી ભાન ગુમાવી, ફરી ભેરથી ફેણ પછાડી અને મૃતપ્રાયઃ થઈ પડ્યો. અમે તો બેઠાં જ રહ્યા. સૌનાં મોંમાંથી સિત્કાર નીકળી ગયો. સાપને નિશ્ચેતન થઈ ગયેલો બેઠાં શેળો તેની પૂંછડી મૂકી નાહો. સાપના મોઢામાંથી ઝેરનો સફેદ ગરળ નીકળી ગયો અને તે ઢગલો થઈ પડ્યો. અમે બધા ઘરમાંથી લૂગડું, નળિયેર અને ઘી લાવ્યા અને નાગદેવને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. નામ અને વાંદરાઓને એવી જ રીતે બાળવાનો ગામડાંઓના હિંદુઓમાં રિવાજ અને માન્યતા છે.

થોડા વખત પછી અમારા ખેતરમાં રાત્રે ઠોઈ જના-
વર પેસી જઈ ખૂબ રંજીત કરવા લાગ્યું. કુમળા મોલ તથા
કંદમૂળનો તો એ દાટ જ વાળી દેતું. અમે માળે બેસીને
મોટા જનાવરની તો ખબર રાખતા, પણ આ ચોરનો કંઈ
પત્તો લાગતો નહિ. એક દિવસ રાત્રે તો અમે બધા છૂટા-
છૂટા વહેંચાઈ જઈ બરાબર ચોકસાઈથી તપાસ કરવાને
ચોમેર લપાઈ બેઠા. એટલામાં શેળો પોતાનો ખોરાક શોધ-

વાને નીકળ્યો. અમે તેને જોયો, પણ જરા વાર નહિ થઈ હોય એટલામાં તે એ એકદમ હાંફોડાંફોડો દોડીને કોઠામાં પોતાની પથારીમાં છુપાઈ ગયો. એ જોઈને અમને બહુ નવાઈ લાગી. શેળો કોઈથી ડરે નહિ, તે આજે આમ અચાનક કેમ સંતાઈ ગયો હશે ? એવા તે ક્યા જનાવરથી બીતો હશે ? ખૂબ કાળજીથી અમે ધીમે પગલે એ દિશા તરફ ચાલ્યાં.

શેળાની જ જાતનું, શરીર ઉપર તેના જ જેવા કાંટાવાળું પણ શેળાથી મોટું એક પ્રાણી ત્યાં નજરે પડ્યું. શેળા અને એની વચ્ચે દેખાવમાં થોડો ફેર હતો. મોઢા ઉપર મોટા ખરબચડા વાળ, મોટી લાંબી મૂછો, અરધો કૂટ લાંબી પૂંછડી અને શરીર ઉપર શેળા કરતાં ઘણા જ લાંબા અને જુદી જાતના મોટા શૂળાઓવાળું તે પ્રાણી હતું અમે તે એને જોઈ જ રહ્યાં. એટલામાં અમારો ઘરડો સાથી પણ આવી પહોંચ્યો. એને પ્રાણીઓ સંબંધી ઘણું જ્ઞાન હતું. તેને આવતો જોઈ અમે હાથથી ત્યાં આવવા ઇશારત કરી. અંદ્ર વાદળાંથી ઢંકાયેલો હતો તે ચોખ્ખો થઈ ગયો અને ચોમેર ઝોકાર ચાંદની પથરાઈ ગઈ. હવે એ પ્રાણીને સ્પષ્ટ જોઈ શકાતું હતું. અમારા સાથીઓ તેને જોતાં જ અમને દૂર હડસેલી ધીમેથી કહ્યું : ‘ અરે નાસો ! એ તો શાહુડી છે. ’

શાહુડી એ પણ શેળાની જાતનું પ્રાણી છે. શેળાની જેમ એ પણ રાત્રે જ બહાર નીકળે છે અને કંદમૂળ ખાતું હોવાથી એને પાણી પીવાની બહુ જ ઓછી જરૂર રહે છે. દુશ્મનની સામે એ શેળાની જેમ દડો નહિ થઈ જતાં

પોતાનાં સિસોળિયાં (એના શરીર પરના કાંટા) ઊંચા કરીને સામે દોડે છે અથવા પાછે પગે દોડે છે, અને તીર જેવાં એ સિસોળિયાં સામા દુશ્મનના શરીરમાં પેસી જાય છે. શાહુડી તરત બીજા હુમલા માટે પાછી હટે છે અને સિસોળિયાં શાહુડીની પીઠ પરથી ઊખડી દુશ્મનના શરીરમાં પેસી જાય છે. શાહુડી તરત બીજા હુમલા માટે પાછી હટે છે અને સિસોળિયાં શાહુડીની પીઠ પરથી ઊખડી દુશ્મનના શરીરમાં જ પડેવાઈ રહે છે, કેમકે સિસોળિયાં અને શાહુડીની ચામડીને બહુ જ ઓછો મેળાપ હોય છે. એ સિસોળિયાં પેસી ગયા પછી તરત જો ખેંચી કાઢવામાં ન આવે તો માંસમાં તે બહુ જ ઊંડાં ઊતરતાં જાય છે અને ઘાયલ પ્રાણીનું મૃત્યુ થાય છે.

હવે અમે સમજ્યા કે શેજો શા માટે પહીને નાઠો, એ દડો બની જાય તો પણ સિસોળિયું લાંબું હોવાથી તેના શરીરમાં તો પેસી જ જાય ને તીરની પેઠે આરપાર નીકળી તેનો જીવ લે. આ રીતે શાહુડી શેજા કરતાં વધારે બચકર

અને જોરાવર છે.

અમે તો હજુ કુતૂહલથી ઊભા જ હતા, એવામાં અમારો સાથી એક લાંબી કડિયાળી લાકડી લઈ આવ્યો અને લપાતો લપાતો પોતાના પગના ફણા ઉપર ચાલતો ચાલતો પાસે ગયો. શાહુડીનું ધ્યાન એના તરફ નહોતું. લાગ જોઈ તેણે શાહુડીના મોઢા ઉપર લાકડી ફટકારી. થઈ રહ્યું ! મોટા વાઘ સરખાને પણ પોતાનાં સિસોળિયાંથી જેર કરનારી શાહુડીના શરીરનો નખખામાં નખજો ભાગ તેનું મોં અને માથું છે. તેનો એ બહુ ખચાવ કરે છે. અમારા સાથીએ ખરાબર મોઢા ઉપર લાકડી મારી. ઘા એટલો ભારે નહોતો, છતાં એ નીચે ઢળી પડી અને મરણ પામી. પછી અમે એની પાસે જઈ નિરાતે નીરખીને જોઈ અને અમારા સાથીએ એને વિષે ઘણી હકીકતો કહી.

શાહુડી એક સાથે ચાર ખચ્યાંને જન્મ આપે છે; પણ તે બધાં જન્મથી જ દેખતાં હોય છે: એટલો શેખા અને શાહુડી વચ્ચે ફેર છે. અમે તો અમારા સાથોની વાતો જેમ જેમ સાંભળતાં જતાં હતાં, તેમ તેમ અમારાં કુતૂહલ, સાહસ અને એવા અખતરા કરવાની હામ વધારે ને વધારે વધતાં જતાં હતાં.

ધીમે ધીમે ઉનાળો આવી પહોંચ્યો. અમે હવે તદ્દન નવરાં હતાં. પાકની મોસમ ઊતરી ગઈ હતી. હવે તો ફક્ત ઠેરીઓના રક્ષણ સિવાય બીજો ધંધો ન હતો એટલે અમે આંખા નીચે પડ્યાં રહેતાં. અમે સૌ મિત્રો ખાટલા પર એસી વાતાંઓ કહેતાં હતાં અને શેખો તથા ટીપુ આમતેમ

ફરતા હતા. શેળાનો મુખ્ય ખોરાક નાનાં જીવજંતુ, પશુ કૌઈ કૌઈ વખત એને અટક્યાળાં કરવાનું મન થઈ જાય ખરું. અમે એમાં હતાં ત્યાં એક ખિસકોલી ફરતી હતી, તેના પર શેળાએ તરાપ મારી. પરંતુ ખિસકોલી તો બહુ ચંચળ. એ તો પૂંછડી માથે અડાડીને ઢોટ મૂકી સડસડાટ ઝાડ પર ચડી ગઈ ને શેળાલાઈ પાછળ તાકતા બેસી રહ્યા; કેમકે ઝાડે ચડવાની તેનામાં શક્તિ નથી.

એવામાં એની નજર દૂર એક આંખાના ઝાડના થડ ઉપર ગઈ મોટા સમ્રાટ જેવા જનાવરને આખાં ને આખાં ગળી જાય અને પછી ઝાડના થડ સાથે વીંટળાઈ ભરડો લઈ તેના અંગ-ઉપાંગના ભૂકા કરી નાખે એવો એક અજગર ઝાડ ઉપરથી પક્ષીઓનાં ઇંડાં ચોરી ખાઈ જઈ નીચે ઊતરતો હતો. સાપ અને અજગરને ટીકા ન મૂકે એ શેળાની ઢાઢ સળવળી ને એ તો તરત ત્યાં ઢોડી પહોંચ્યો. પરંતુ અજગર અને સાપને મારવામાં બહુ ફેર હોય છે. સાપને મારવા તેની પૂંછડી મોઢામાં લઈને તે પડયો રહે છે, પણ અજગરને એમ કરતો નથી. અજગરને તે ગરદન ઉપર દાંત બેસાડી દડો થઈ જાય છે, અને ગુસ્સે થયેલો અજગર તે ઉપર પોતાનું મોઢું પછાડે છે. એમ બે ત્રણ વખત કરે એટલે અજગર શક્તિહીન થઈ જાય છે—જે કે એટલો વખત સુધી શેળાને પણ એ ભેરદાર પ્રાણીના પછાડા સહન કરવા પડે છે. અંતે અજગર મરી જાય છે. એના ઇંટાને લીધે એને ગળી જવાની અજગરની હિંમત ચાલતી નથી. અમારી નજર આગળ આ રીતે ભેતભેતામાં એણે

અજગર જેવાનો જીવ લીધો; તે જોઈ અમને એનાથી ચેતતા રહેવાની ઇચ્છા થઈ, પણ એ અમારી બૂલ હતી. માણસ પાસે એનું કશું જોર ચાલતું નહીં.

અમારા ખેતરની આસપાસ અમે કોઈ જાતની દુર્ગંધ થવા દેતાં નહિ, પણ એક દિવસ અમે બધા રખડતાં હતાં, તેવામાં પવનની ફટકી સાથે એવી દુર્ગંધ આવવા લાગી કે અમારાં માથાં ફરી ગયાં અને અમે બધા નાક આડાં લૂગડાં રાખી ચોમેર એ ગંધ ક્યાંથી આવે છે તેની ખોળમાં નીકળી પડ્યા. તરત શેજાભાઈ અમારી સોબતમાંથી જુદા પડી ગયા. એણે તો એ ગંધ ઉપરથી શું હશે તે પારખી લીધું હતું. અમે હાથમાં લાકડીઓ લઈ દોડાદોડ કરતા હતા, એવામાં દૂર એક લોંકડીને કૂદાકૂદ કરતી જોઈ એને પૂંછડે શેજો ચોંટેલો હતો અને લોંકડીનું મોં કાંટાના ઉઝરડાથી લોહીલુહાણ થઈ ગયું હતું. અમને આવતા જોઈ એ બીની અને જીવ પર આવી જઈ, એ પ્રાણીએ નાસી જવાની ઝોંટ કરી. તે પ્રયત્નમાં તેની પૂંછડી છડેથી તૂટી ગઈ અને એ જીવ લઈને નાઠી.

લોંકડીની પૂંછડી લાંબી હોય છે અને તેને છડે વાળ-નો મોટો ગોફળો હોય છે. શેજો પોતાના મોઢામાં એ લઈને દડો વળી ગયો હતો. પણ એ દુર્ગંધ શાની આવતી હતી તેની અમને ખબર ન હતી. અમે પેલા સાથી પાસે જઈને એ હકીકત પૂછી. એણે કહ્યું કે લોંકડીની પૂંછડી-માંથી એવો એક પદાર્થ ઝરે છે કે જેની દુર્ગંધ ચોમેર

ફેલાય છે. એની એ દુર્ગંધ સહન ન થવાથી મોટાં મોટાં સિંહ અને વાઘ જેવાં જનાવર પણ પોતાનો ખોરાક ખાધા વગર તણને ચાટ્યાં જાય છે, પણ શેજો એવા પ્રાણીને પણ હેરાન કરી નાખે છે અને છેવટે એ લોંકડી માથું પછાડીને મરે છે. આજે તો વળી એ નસીબદાર કે પૂંછડી તૂટી જવાથી બચી જવા પામી.

આ લડાઈમાં શેજાને બહુ શ્રમ પડ્યો હતો, એટલું જ નહિ, પણ અજગર જેવાને મારતાં જેને લોહી ન નીકળે તે આ ઝપાઝપીમાં સહેજ ઘવાયો પણ હતો.

શેજો હવે બહુ બહાર ન જતો. એને પોતાના શરીર ઉપર ખૂબ જ દુઃખ થતું હતું. એવામાં વળી એક દિવસ રાત્રે તે ફરવા નીકળ્યો. જેના માથે ખૂબ દુશ્મનો ગાજતા હોય તેણે ચેતીને ચાલવું જોઈએ એમ આપણે સહુ માની-એ છીએ; પણ શેજાને પોતાનાં બળ, બુદ્ધિ અને અંધાઈનું અભિમાન હતું, એટલે એ કદી કોઈની ગણના કરતો નહિ. એ તો પોતાની મરજી મુજબ જ ફર્યા કરતો.

તે રાત્રે એક શિયાળ તેની પાછળ પડ્યું. શ્રમથી થાકી ગયેલો શેજો પથ્થરોના ઢગલા પાસે વિશ્રાંતિ લેતો બેઠો હતો, એવામાં શિયાળે પછવાડેથી પથ્થરના ઢગલા ઉપર ચડી પથ્થર ગમડાવ્યો અને ઢોલ બની શાંત પડેલા શેજાને કચડી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો. આ અચાનક હલ્લાથી ચપળ શેજો પણ ગભરાઈ ગયો અને પોતે અસ્વસ્થ હોવાથી નાસી જવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં નાસી શક્યો નહિ. નાસ-

વાના પ્રયત્નમાં પથ્થર આવી પડવાથી તેની નીચે કચરાઈ જઈ, અમારી દોસ્તીને તિલાંજલી આપી તેણે સદાની વિદાય લીધી.

પ્રભાતમાં અમારું કચેરીમંડળ ભરાયું, પણ શેળો ન હતો. અમે ધારેલું કે એ રાતના ઉબગરાને લીધે કદાચ ઊંઘતો હશે, પણ અમારી એ માન્યતા ભૂલભરેલી હતી. થોડા વખતમાં તો અમારો ટીપુ એના પ્રિય મિત્રને ઘસડી લાવ્યો. ટીપુની આંખમાં દુઃખનાં આંસુ હતાં.

મરેલું પ્રાણી ફેંકી દેવા સિવાય બીજા શા ઉપયોગમાં આવે? પણ અમારી એ બાળકપુદ્ધિ ઉપર અમારો સાથી હત્યો. એણે કહ્યું: ‘શેળાઓ જીવતા કરતાં મરેલા વધારે ઉપયોગી છે. હાથી જેમ જીવતાં લાખનો અને મૂવે સવા લાખનો કહેવાય છે તેમ મૂએલો શેળો ફેંકી દેવો એ મૂખાઈ છે. અગાઉ જ્યારે દવાખાનાં ન હતાં ત્યારે નાનાં છોકરાંઓ ભરાઈ જાય (વરાધ થઈ હોય) ત્યારે મરેલા શેળાના થોડા કાંટા દેવતા ઉપર મૂકી તેની ધુમાડી બચ્ચાંને આપતા. આથી તે રોગમુક્ત થઈ જાય છે. હજીયે આપણું ગામડાં-ઓમાં આ ઉપાય ચાલુ છે અને દરેક ઘરમાં મરેલા શેળા-નું ચામડું લોકો સાચવી રાખે છે. વિલાયતી દવાઓને લીધે એનો ઉપયોગ હમણાં હમણાં ઓછો થયો છે.’

આવા અળખામણા દેખાતા, પરંતુ જીવતાં અને મૂઆ પછી પણ અતિ ઉપયોગી પ્રાણીની લોકો ખડુ ઓછી પરવા કરે છે, એ જાણી મને નવાઈ લાગી. અમે તો તે પછી થોડા જ દિવસમાં બીજે શેળો શોધી લાવ્યા છીએ અને એ અમારો અને ટીપુનો દોસ્ત બની ગયો છે.

નો જિયો

ગ્રીષ્મ ઋતુને વિદાય કરીને વર્ષાએ પગલાં માંડ્યાં. અને વાદળાંની જોષો ચોતરફ આકાશમાં ચડીને મોટા પર્વતની લગી પડતી જોષ ચેઠે ઝળૂંળી રહી હતી. કાંડા-પુર પાણી જેતરોમાં ભર્યા હતાં. તેવે વખતે વાદળામાં સંતાકૂકડી રમતાં ફિરણોમાં નહાતાં અમે જેતરને ફરતી વાડ કરી રહીને પાસે વહેતા નાનકડા વહેણામાં પગ ધોવા બિતર્યા. મરડિયા પથ્થરને લીધે વહેતા પાણીના ઉછાળા અને નીચે પડતો ધોધ મધુર સંગીત ગાઈ આહ્વાદક વાતાવરણ ઉપ-જાવતાં હતાં. વરસાદના પાણીથી થતા પ્રતિબિંબે આકાશમાં સુંદર મેઘધનુષ્ય બનાવ્યું હતું. અમને બે ઘડી ત્યાં બેસવાનું મન થઈ ગયું.

નીરવ શાન્તિમાં હું ચોતરફ જોતો બેઠો હતો, એવામાં લેખડના એક ખૂણે નાનકડી બખોલમાં ઉંદરના જેવું કાંઈક ડોકિયાં કરતું મને લાગ્યું. ને એ કુતૂહલ જોવા હું બિલો થયો ત્યાં તો નોજિયો બળક કરતો એ બખોલ જેવા નાન-કડા કાણામાંથી નીચે સર્યો. ‘એ સાચ !’ કહી હું ભાગવા જતો હતો ત્યાં મને મારી જોડે બિલેલા દેવજીએ કહ્યું: ‘એલા સાચ નથી, આ તો નોજિયો છે !’ ને મને નિરાંત વળી. હું પછી તો એ બધાની સાથે બિલો રહી જોવા લાગ્યો, પણ નોજિયો તો અમને ભાળીને પાછો દરમાં જતો રહ્યો.

નોજિયાને ખૂબ જ નીરખીને જોવાનું મને મન હતું એટલે અમે બન્ને છુપાઈને જોવા લાગ્યા. ઘડી એ ઘડી નહિ થઈ હોય ત્યાં તો નોજ્ય (માદા) નીચે ઊતરી અને તેની પાછળ ધીમે ધીમે એનાં બચ્ચાં પણ ઉપરાઉપરી ડોકિયાં કરવા લાગ્યાં. મારી કુતૂંહલવૃત્તિ વધતી ગઈ. ને પછી તો નોજ્યે એ બધાંને મોંમાં ઘાલી નીચે લાવવા માંડ્યાં. મેં ખિલાડીને ઉદરને પકડી જતાં જોયેલી એટલે મારાથી ભયમાં ચીસ નંખાઈ ગઈ ને હું કંપી ઊઠ્યો. પણ દેવજી તો પીઠ અને અનુભવી હતો. એ તો કહે: ‘એમાં શું? ખિલાડી બચોજિયાં ફેરવે છે એમ આ નોજ્યે પણ પોતાનાં બચ્ચાંને મોંમાં ઘાલીને ઊપાડ્યાં છે. એ કંઈ એને મારી નહિ ખાય!’ ને હું શરમાઈ ગયો.

નોજ્ય બધાંય બચ્ચાંને વારાફરતી નીચે લઈ આવી ને એમને ધવરાવવા લાગી. નવી દુનિયામાં પગ મૂક્યો હોય એમ એ બચ્ચાંઓનો આનંદ ઊભરાઈ જતો હતો. ધાવ્યા કરતાં નવું નવું જોવામાં એમને વધુ પડતો આનંદ આવતો હતો અને બાળકોને પહેલવહેલાં મેળો કે કોઈ નવીન ચીજ જોતાં આનંદ થાય છે ને ખાવાનુંય ગમતું નથી એમ એ બધાં એમરે દોડાદોડ કરવા લાગ્યાં હતાં.

નોજ્ય એ જોઈને હરખાતી હતી, એવામાં એણે ચારે પગે કૂદકો માર્યો ને લાંબે પગે છલંગો નાખતી પાસેના ખેતરમાં દોડી ગઈ. હું તો જોઈ રહ્યો. મને લાગ્યું કે અમને જોઈને એ નાસી ગઈ. હવે બચ્ચાંઓનું શું થશે? સમજી ઉપાડી જશે તો? પણ એટલામાં તો કીડી મંદોડીથીયે

વધુ તીવ્ર ઘ્રાણેન્દ્રિયવાળી નોળ્ય ઢોડતી પાછી આવી. એણે એના મોંમાં નાનકડું સસલાતું બચ્ચું ઉપાડ્યું હતું. સસલું લાવીને એણે બચ્ચાં પાસે મૂક્યું. સસલું મરી ગયું હતું. ત્યારે જ હું સમજ્યો કે બચ્ચાં અને ભક્ષને પકડવામાં અને ઊંચકવામાં બહુ ફેર છે. એના એ જ દાંત વડે બિલાડી ઉંઢરને પકડે છે અને બચોળિયાંને ઊંચકે છે, પણ ઉંઢર મરી જાય છે ને બચોળિયું કિલ્લોલતું હોય છે. પોતાનાં ને પારકાંમાં આટલો ફેર !

આ રૂના દડા જેવાં સફેદ નાનકડાં સસલાને જોઈને બચ્ચાં તો આનંદથી ફૂદાફૂદ કરવા લાગ્યાં. માતાએ સસલાને ફાડી નાંખ્યું અને અન્નપ્રાસન વિધિ કરાવ્યો. બચ્ચાંઓ તો ખાવા કરતાં ફૂદવામાં વધુ મજા માણતાં. ત્યાં તો અમને હાક મારી કેાઈ બોલાવતું હોય એમ અમને લાગ્યું ને અમે ઘર તરફ વળ્યા, પણ મારું મન તો હજુ એ જોવા તલસતું હતું, એટલે મેં દેવજીને પૂછી પૂછીને એનો હમ કાઢી નાખ્યો.

દેવજીને તો જાણે બધું જ્ઞાન હોય એમ એણે ધીમે ધીમે મને કહેવા માંડ્યું : ‘ નોળ્ય વરસમાં ચાર ચાર વખત વિચાય છે અને કુતરીનાં કુરકુરિયાં જેમ નવ દિવસ આંધળાં રહે છે તેમ આ બચ્ચાં એક મહિનો આંધળાં હોય છે. ત્યાંસુધી નોળ્ય એમને ધવસાવે છે અને મહિનાક દિવસ પછી જ્યારે તેઓ દેખવા માંડે છે કે તરતજ નવી દુનિયાના તેજમાં નવું નવું જોવા તેઓ ગાંડાતુર બની જઈ બખોલના મોઢે ડાકિયાં કરવા માંડે છે, એટલે પોતાનું દર

બીજું કેઈ જોઈ ન જાય એ બીકે બચ્ચાંઓને એ નીચે ઉતારી પોતાની જોડે જ ફેરવવા માંડે છે. આજે એ રીતે જ એણે એમને નીચે ઉતારી ખવડાવ્યું અને હવે તો એ હંમેશાં એમને પોતાની સાથે જ ફેરવવાની. ’

મને તો નવાઈનો પાર ન રહ્યો. પછી તો હું હંમેશાં ઘરકામથી પરવારું કે તરત જ એ વહેજાંને કાંટે જઈને બેસતો. નોખ્ય પોતાના પરિવારને લઈને એટલામાં ફરતી જ હોય. નાનાં છવડાં, દેડકાં, માછલાં કે પક્ષીઓનાં ઈંડાં લાવી લાવીને તે બચ્ચાં પાસે ધરતી હોય ને ખાવાને હેવાયાં કરતી હોય. એક અઠવાડિયામાં તો મને તે દિવસે જોયેલાં બચ્ચાં આ નહિ જ હોય એમ લાગ્યું. તે દિવસે તો એ નયાં ઉંદર જેવાં લાગતાં, પણ અત્યારે તો એને રુંવાટી આવી હતી અને આછો કાળો રંગ ઘેરાશ પકડતો થયો હતો. પેટાણ તો ખાસ્સુ મજાનું રૂના દડા જેવું સફેદ હતું.

બીજું અઠવાડિયું વીત્યું ને પછી તો એ બચ્ચાં એકલાં રખડવાં લાગ્યાં, પણ નોખિયો કે નોખ્ય બેમાંથી એકેય સાથે ન મળે. આટલાં દોઢ મહિનાનાં બચ્ચાં પોતાનો શિકાર પોતાની મેળે જ શોધી લેતાં હતાં અને દોડાદોડી કરી મૂકીને પોતાના પગને મજબૂત બનાવતાં હતાં. આ બચ્ચાંઓને દોડાદોડ કરતાં જોઈ મનેય આનંદ અને નવાઈ લાગતી હતી.

બચ્ચાં અઢીક મહિનાનાં થયાં ને એમના સ્વભાવમાં પણ ફેર પડવા લાગ્યો. શરૂઆતમાં બચ્ચાં પોતાની કુધા-તૃપ્તિ કરવા માટે જ શિકાર કરતાં, પણ હવે તો તેઓ

પોતાની કળા ઉપર કાબૂ મેળવવા માટે, પોતાના જોર અને બળ ઉપર મદાર આંધવા માટે, પોતાની ઘ્રાણેન્દ્રિયની પરીક્ષા માટે અને બીજાઓ કરતાં પોતાની સરસાઈ બતાવવા માટે શિકારનો સોથ વાળી નાખતા. આ ઉપરથી મને લાગતું કે, અઢી મહિનાનું બચ્ચું પોતાનો ખોરાક મેળવવા સ્વતંત્ર અને આપણે અઢાર વરસના યુવાન હજી મામાપ ઉપર આધાર રાખીને કાં બેસી રહેતા હઈશું ?

ત્રણેક મહિના તો જોતજોતામાં વીતી ગયા. એક દિવસ સાંજે હું હંમેશના નિયમ મુજબ ગયો પણ આજે તો કોઈ બચ્ચું ત્યાં દેખાયું જ નહિ. હું તો મોડી રાત સુધી બેઠો પણ કોઈ ફરકયું જ નહિ. હું હતાશ બની ગયો ને આવીને દેવજીને બધી વાત કહી.

દેવજી તો એ સાંભળીને હસે જ ને ! એ તો કહે : ‘ત્રણ મહિનાનો નોળિયો હવે તો મામાપને આશરે રહેવા હકદાર નથી. છ મહિનાનો શેજો જેમ પોતાનું ઘર શોધી લે એમ ત્રણ મહિનાનો નોળિયોય પોતાની જાતે સ્વતંત્ર ઘર કરવાનો. નોળ્ય હવે બીજી વખત બચ્ચાંને જન્મ આપશે. જો ત્રણ મહિને રજા ન આપે તો દર વખતે ચાર પાંચ બચ્ચાંને જન્મ આપતી નોળ્ય બાર મહિનામાં કેટલાંક બચ્ચાંની સંભાળ રાખે ? અને એ બધાંને રહેવા જેવડી બખોલ પણ ક્યાંથી હોય ? વળી મોટાં બચ્ચાં વારંવાર દરમાં આવે ને કોઈ દર જોઈ જાય તો દરમાં પડેલાં મહિનાથી નાનાં આંધળાં બચ્ચાંની શી વહે થાય ? એટલે ત્રણ મહિનાનાં થતાં તો મામાપ એમને રસ્તે જ પાડી દે છે.

એનાં માખાપને એમની સાથે રહેવું ગમતું નથી અને એ રીતે શેજો જેમ બીજાની હાજરી સહન કરી શકતો નથી એમ નોંજિયો પણ પોતાની સાથે પોતાનાં ભાઈભાંડુઓનો સહવાસ ભોગવી શકતો નથી.’

અને મને એ અનુભવ લેવાનું મન થઈ આવ્યું. બીજે દિવસે હું વહેલો ઊડીને વહેળાને કાંઠે ફરવા ગયો. ત્યાં ઘણે છોટે એ નોંજિયાનાં બચ્ચાંનું લંગર દોડાદોડ કરતું મેં જોયું. હું તો રાજીનો રેડ થઈ ગયો. બધાંય બચ્ચાંને મેં ઉપાડીને ટોપલીમાં નાખ્યાં, ને ઘેર ઉપાડી લાવ્યો.

ખેતરની વાડમાં ઉંઢરોનું બહુ જોર હતું ને મોલ ધીમે ધીમે ઊગતો જતો હતો. લીલીછમ ચાદર ખેતરમાં પથરાઈ ગઈ હતી, એટલે આ બચ્ચાં તો એની વચ્ચે લપાતાંછુપાતાં. ઉંઢરનો શિકાર કરતાં અને કોઈ કોઈ વખત નાનકડાં સફેદ સસલાં ધરે ખાવા આવ્યાં હોય એને પાછળથી જઈને બચકું ભરીને મારી નાખતાં. ઝાઝા હાથ રળિયામણા, એ મુજબ પહેલાં તો તેઓ એકબીજાની મદદથી શિકાર કરતાં, પણ પછી તો ઝાઝા મેં અદીઠ થઈ પડ્યાં. ઝાઝો ખોરાક અને થોડી મહેનત માટે કુદરતી રીતે બને છે તેમ અંઢરોઅંઢર કંકાસ વધ્યો ને પોતાના બળની અજમાયશ તેમણે પોતાના કુટુંબમાં જ શરૂ કરી. એ જણે ત્રણને મારી નાખ્યાં ને એ બાકી રહેલાં બેય એકબીજા તરફ અણુવિશ્વાસની નજરે જોવા લાગ્યાં. આમ દરિયામાં રહેવું અને જળચર સાથે વેર કેમ પાલવે? બન્નેએ પોતપોતાનું ફેાડી લેવાનો ઇરાદો કર્યો ને બન્ને જુદા પડી ગયાં. આમ બધાંની ઢૂંઢૂંમાં પોતાના

બળને કેળવી રહેલો નોળિયો એકલો અટૂલો થઈ ગયો; પણ એમની જાતિની પરંપરા મુજબ એને કાંઈ અણુગમે આવ્યો નહિ અને ધીમે ધીમે એ ટેવાઈ ગયો.

પછી તો એ યુવાવસ્થાના ઠેકમાં આવી ગયો. માથું, ગરદન, પૂંછડી ને આખું શરીર ભૂખરા રંગનું દેખાવા લાગ્યું—મોઢું ને પેટાળ ઘોળા ઘોળા શંખલા જેવાં. રૂના પેલ જેવો સુંદર લાગતો દથ ઈંચ લાંબાઈનો નોળિયો એની નવ ઈંચની બહેન કરતાં ઈંચેક વધારે લાંબો હતો; પણ દેખાવે મોટો અને બહાદુર દેખાતો. બાપદાદાની બહાદુરીનો વારસો લઈને અત્યંત હોય એમ એ બાપ કરતાં સવાયો. પરાક્રમી નીવડ્યો. એણે નાક અને આંખની મદદથી શિકાર શોધવાની અને મેળવવાની યુક્તિઓ લડાવવા માંડી હતી એમ ન હતું, પણ ગમે તેવા જાંડા પાણીમાં પણ એ એક સુંદર તારાની પેઠે તરતો ને રૂબડીઓ ખાઈને પણ ત્યાંથી એ શિકારને કાંઠે ખેંચી લાવતો.

એની કળામાં એ પાવરધો થતો જતો હતો. ચાસ અને તેની અંદરનાં દરોનો એ ભોમિયો થઈ ગયો હતો. નાસી છૂટતાં સસલાની પૂંઠ એ ભાગ્યે જ ચૂકતો. શરૂઆતની જિંદગીમાં પોતાના બળ ઉપર મદાર ખાંધી જીવન જીવવા તૈયાર થયેલા નોળિયાને આત્મબળના વિશ્વાસે જીવન વિકાસ કરતાં વાર લાગી નહિ. અત્યારે તો એ તદ્દન બદલાઈ ગયો હતો. પહેલાંના અજ્ઞાનને બદલે એ પાવરધો, અશક્તિને બદલે કૌવતવાળાં ભરાઉ માંસલ અંગો અને રૂપરંગે સાવ બદલાઈ ગયેલો નોળિયો એના રહેઠાણેથી પણ

ફરી ગયો હતો. એના અંગો વિકસ્યાં એ સાથે એની આખી જિંદગી અને જીવન ફરી ગયાં હતાં.

વસંત ઋતુના ઠંડા ચમકારા પડતા હતા અને સૂર્યના ઊગતાં કિરણો ગલીપચી કરી ટાઢને ઉડાડવા મથતાં હતાં. નોળિયો પણ ઠંડી ઉડાડવા ઊગતા સૂર્યનાં કિરણોમાં ડૂંકાળો બનવા ચોમેર ધૂમતો હતો. લોહી પીવા માટે એ અકરાં-તિયો નહોતો બનતો, પણ બિલાડી જેમ ઉંદર મારતા પહેલાં એની સાથે ગેલ કરે છે તેમ આને પણ ગોળ ગોળ ફરી, ફૂલી, ફોડીને શિકારને અધમૂયું કર્યા પછી જ એનો ભક્ષ કરવાનું ગમતું. જીભી માછલી જેમ હરિયામાં ગોળ ગોળ ફૂદડી ફરીને ચક્કરડી ભમરડી રમે એમ એ પોતાની પૂંછડી સાથે ગેલ કરતો. ગોળ હડા પેઠે રમતો થાકી જતો ત્યારે થોડી વખત વિસામે લેતો; વળી આગલા પગ પછાડતો, પાછલા પગ ઊછળતો અને આખો દેહ જમીન ઉપર પટકી પટકીને જીભી જીભી ચીસો નાખી જીવન કંટાળી ગયું હોય એમ એ બેહોશ બની જતો. બીજાં પ્રાણીઓ એની યુક્તિ સમજતાં નહિ, પણ આ બધા ઢાંગ હતા એમ આપણને તરત જ ખ્યાલ આવી જતો.

અચાનક એક છલંગ મારીને એ ફૂલી પડ્યો અને દરદરથી પવનની લહરી સાથે કાંઈક ગંધ આવી હોય એમ લાગ્યું. એ ઠંકડા મારતો ને ઊછળતો પૂરપાટ ધસી ગયો. મૃગજળ દેખી તૃષાતુર હરણાં ફાળ મેઢે જાય અને ખારો-પાટ દેખી હતાશ બની જાય એમ નોળિયો માર્ગ બૂલ્યો. ગંધની બાજુ બદલાઈ અને એ સજ્જ થઈ ગયો. એ ચોમેર

ટાળા ધુમાવવા લાગ્યો. એનામાંથી રમતિયાળપણું જતું રહ્યું અને ભુખાળવા વાદ્ય જેવો એ વિકરાળ બની ગયો. ત્યાં તો તેણે લક્ષને ભાળ્યું ને છલંગ મોઢે હડી કાઢી. એણે વાડની ઓથે લપાયેલા સસલાની ગરદન પકડી, ને નસ

ખેંચીને એક હાડુડી ભરાવતાં ચસ ચસ લોહી પીવા લાગ્યો. એ ઘૂંટડા પીધા ન પીધા ને પાછો ખસી ગયો. એક જ ઘૂંટડામાં સસલાતું આખું જીવન પૂરું થઈ ગયું. નાનાના ભોગે મોટાઓનાં જીવન વિકસતાં હોય એમ નથી દેખાતું ?

આખાથે દિવસમાં નોળિયો આવા કેટલાયે શિકાર કરે છે, પણ ખાવાનું તો એક જ લક્ષ; બાકીનો શિકાર એ એને મન ગમતનો વિષય બની ગયો હોય છે. શિકારની ગંધે ભિપટે, શિકાર એને દેખે ને એના પગ ભાંગી બાય;

બાળે હરીફાઈ રમાતી હોય એમ પૂરપાટ દોડી જાય—એક જીવવા: બોલે મારવા. છેવટે શિકારી શિકારને આંખી જાય, ઉપર છલાંગો મારે, ગેલ કરે, ખેલે, ને કાન પછવાડે બચકું ભરી નસ તેડી નાખે. આ એનો કાર્યક્રમ. આગસ ઠે થાકે તો તેને દેખાય જ નહિ.

સાંજના નમતા પહોરે એક વખત એ પોતાની પ્રિય-તમાને રીઝવતો ચાલ્યો આવતો હતો. નવયુગલનું એ પહેલું સંવનન હતું. અચાનક ચેતુકાળ નોળિયો થંભ્યો ને ધીરે રહીને પડખેતા ઝાડની બખોલમાં સરી ગયો. નોજ્ય એને અનુસરે તે પહેલાં તો ઘડ અવાજ થયો. કોઈ શિકારીની બંદૂકમાંથી છૂટેલી ગોળીએ નોજ્યના દેહને ઉછાળ્યો ને સુંદર અને નમણી દેખાતી નોજ્ય તરફડીને ઠરી ગઈ. શિકારોની નેમ તો એક સુંદર હરણ ઉપર હતી, પણ હરણ છટકી ગયું. ગોળી નોજ્યનો પ્રાણ લઈને ઝાડના થડમાં પેસી ગઈ; પણ શિકારીને એની બખર પડી નહિ, ને એ તો હરણને છટકી ગયેલું જોઈ ચાલ્યો ગયો. જીવનના હોંસીલા નોળિયાએ જીવ બચાવવા નાસતી વખતે નોજ્યની દરકાર ન કરી, પણ લપાઈને જોયા કર્યું. શિકારીને અદૃશ્ય થયેલો જોયો એટલે તે લપાતોછપાતો બહાર આવ્યો અને પોતાના દર પાસે જ આ બન્યું હોવાથી એને ચિંતા થઈ. ડાશી મરી જાય એનો ભય ન હતો, પણ જમ ઘર દેખી જાય એનો એને ઊંડો વસવસો હતો. એણે ધીમે ધીમે ડગલાં ભર્યાં ને એની માથે એને બખોલમાંથી નીચે ઉતાર્યો હતો એ સ્થિતિ યાદ આવી. એણે નોજ્ય પાસે જઈ એને સૂંધી ને

પછી તરત જ બિલાડી બચોળિયાંને ઊંચકીને બાગે એમ એણે નોખ્યને પોતાના મજબૂત જડખામાં ઊંચકી લીધી, ને હડી કાઢીને એ નાઠો. દૂર દૂર સસલાંની બખોલમાં તેને મૂકી પડખે ધૂળનો ટીંખો હતો. તેના વડે દર પૂરી દીધું. નોખ્યને એના જીવન-સોબતીએ દફન કરી ને બે દિવસ એ પોતાનું ઘર છાંડી ગયો—એની નજીક પણ ટૂંકચો નહિ: રખેને પેલો શિકારી આવી ચડે તો !

એનાં પરાક્રમ તો ઉંદરોને પકડી પાડવા કે નદીકાંઠે માછલાં મારવા, કે બગલગત બની ખેઠેલાં ટીડોડા ઉપર છલંગ મારી એમનાં લોહી પીવામાં પૂરાં થતાં નહિ, પણ ઘણી વખત એ પોતાના કરતાં વધારે બળવાન પક્ષીઓ ઉપર પણ લપાતોછપાતો ધસી જઈ તેનું ગળું તોડી નાખતો —લોહીનો ઘૂંટડો ઉતારી દઈ માથું ઠોલી ખાતો. આમ ઘણીએ વખત આવાં સાહસો ખેડતાં એને વધુ સાવધ અને ચપલ રહેવું પડતું. બૂલેચૂકે બાજની નજરે ન ચઢાય એ એની તકેદારી હતી. ફૂતરું કે બિલાડી જુએ તો લપાઈ જવામાં એ ચેતુકાળ હતો અને ઊંઘ આવતી ત્યારે ઘણી વખત જમીનમાં કે ભીંતમાં બાકું શોધી કાઢતો અને ગૂંચળું વળીને સૂતો. બૂલેચૂકે કોઈ રખડતો સ્ટોટ (Sloat) આવી ચઢતો તો તેને પોતાના સગા ભાઈ જેટલા હેતથી પડખે સુત્રાડતો અને બન્ને એકબીજાની ટૂંકમાં માથા ઉપર માથું નાખીને પડ્યા રહેતા. બન્ને દેખાવે સરખા લાગતા પ્રાણી-ઓ નથી મિત્રો થઈ શકતા, કે નથી દુશ્મનાવટ ખેડી શકતા—એકબીજાના બળથી માહિતગાર હોય એમ બન્ને

એકબીજા સાથે આંખ આડા કાન કર્યે જ ભય છે.

સવારમાં હું બેઠો બેઠો દાતણ કરતો હતો. મારું ધ્યાન સામે રમતા ફૂકડા તરફ હતું. ત્યાં તો દેવજીએ બૂમ પાડી: 'વેલો નોળિયો ચડે!' ને મેં જોયું તો નોળિયો થડ ઉપર સડેકાટ ચડી ગયો. અને જોતજોતામાં ઝાડની ઘટામાં આછા આછા દેખાતા માળા પાસે પહોંચ્યો. ચીસો નાખતાં પંખી ઊડી ગયાં ને મળના એક ઇંડાને એણે ઉપાડ્યું. પોતાની હડપચી નીચે ઇંડાને દાખીને પાછો પગે એ નીચે ઊતર્યો ને ઇંડું લઈ નાસી ગયો. દેવજી કહે કે બાપદાદાના વાર-સામાં આ ગુણુ એને ગળથીયુમાં પાચેો હોય છે.

અમારા વાડામાં નોળવેલનો વેલો હતો એને અમૃત જેવાં ફળ બેઠાં હતાં. નોળિયાનું એ પ્રિય સ્થાન હતું. ત્યાં એ હંમેશાં પડયો ને પાથર્યો જ રહેતો. સાંજે દેવજી નોળિયાને ત્યાંથી ઉપાડી લાવ્યો એટલે એ મારા ખાટલાની આસપાસ ફરવા લાગ્યો અને પછી શાંત થઈને બેઠો.

અચાનક ખાટલા તળે લપાઈ ને બેઠેલો નોળિયો ઊંચું માથું લઈને લાગ્યો તે અમે જોઈએ તો કોઠના ખૂણામાં ફેણ માંડીને લડતા સાપ સામે એ પગ પછાડતો હતો. નોળિયે હલો કર્યો, ને સાપે ફેણ પછાડી કે તરત જ ઠેકડો મારીને નોળિયે માથામાં નહોર ભરાવ્યા ને ખંપાળી ઉઝરડી નાખે એમ લોહીનાં ટશિયાં આવ્યાં. સાપે ફેણ પછાડવા માંડી ને નોળિયે ઢોડી જઈ ગળું છૂંદી નાખ્યું. સાપ એહોશ થઈને પડ્યો. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ઝેરી સર્પનો એણે અંત આણ્યો.

નોળિયાને હવે તો ખૂબ મજા પડતી. બાજ કે ધુવડ સિવાય એને કોઈની બીક લાગતી નહિ. બાજના પંખમાંથી બચવું એ તો સાક્ષાત્ ચમરાજની આંખમાં ધૂળ નાખવા જેવું હતું; એટલે એ ભાઈસાહેબ કઢીએ એવા કપરા સંજોગોમાં મુકાવા તૈયાર ન હતા.

પોતે ખેડૂતને રાહત આપે છે એમ એ માનતો. અમને લાગતું કે એ જેટલું પાકતું રક્ષણ કરે છે એથીયે વધુ તો પ્રાણીઓનો શિકાર કરીને અમારી લાગણી દુઃખવે છે. મારા કેટલાય પાડોશી મિત્રો એનો અંત લાવવા મથતા ને ઘણી વખત નોળિયો તોફાની મટી જઈ આશિયાળો બની લપાઈ રહેતો. માણસની આંખ ઓળખવામાં એ ખંધો હોય છે, પણ વય વધતાં એનામાં બડાઈ ખોરપાણું આવે છે કે એનો કાળ એને ગર્વિષ્ઠ બનાવે છે તે કોણ જાણે, પણ એ જિંદગીને વિષે બેપરવા તો જરૂર બની જાય છે.

સૂર્ય ભગવાન આખા દિવસના થાકીને ભાંગલ પગલે ઘર તરફ વળ્યા ને ઉઝરડાઈ ગયેલા પગમાંથી લોહીનાં ટશિયાં દેખાય એમ દૂખતાં દૂખતાં એમનાં અંગમાંથી લોહીના છાટા ઊડ્યા હોય એમ નલમાં લાલાશનાં તલકાં દેખાયાં. અર્ધજિંદમાં પડેલા નોળિયાના કાને અવાજ આવ્યો ને એણે જિંચું જોયું. સામેની ભેખડ ઉપર જિલો રહી હાથમાં જંતરડો ફેરવતો વાઘરી એણે જાણ્યો ને બમ્બમ્ કરતો છૂટેલો પથ્થર ઉપરની ઝાડની ડાળ સાથે ભટકાણો. ત્યાં તો ઉપર બેઠેલું પારેવું તરફડતું નીચે પડ્યું ને એને ઉપાડી ભુખાળવો નોળિયો દર તરફ ભાગ્યો, પણ આજે એના

કાળનાં એને નોતરાં હતાં. વાઘરીનો જતરટો છૂટયો ને ગોળી જેવો પથર એના મૂંડામાં અથડાયો, અને તીણી ચીસ નાખતો એ ઢળી પડ્યો. ચારે પગ ઊંચા થઈ ગયા ને રૂના પોદ જેવો દડો લાંબો થઈ પડ્યો હોય એમ એ ધરણીને ખોળે ઢળી પડ્યો.

બસૂસ પેઠે લપાઈને જોવાની ટેવવાળો નોળિયો કાળના આકર્ષણે મૃત્યુના મુખમાં ઢોડી ગયો. કાળ કોઈને મૂકતો નથી એમ માની, નોળિયાને અમે કાળના પંજમાં ઝડપાઈ ગયેલો જોઈને આંસુ સાર્યા.

સ સ લું

લીલાછમ જેવા ખેતરમાં પવનમાં લહેરા ખાતા ઘાસની વચ્ચે શાંતિથી કાંઈક ધીમે ધીમે આગળ ચાલ્યું આવતું હતું. ઘાસમાં સળવળાટને લીધે ખખડાટ થતો ન હોત તો અંદર કશુંક છે એમ કોઈએ કહી શકત નહિ. સાંજના વખતે નમતા સૂર્યની આતાપનામાં એક નાનકડું, પલાંડી વાળીને, ખૂંધ કાઢેલું, પરવાળાના મણકા જેવી આંખો ફેરવતું ભૂરા રંગનું સસલું વાડની અંદર ઢંકાયેલા કોઈ લપાતાછપાતા હુશ્મનના હલ્લાથી પોતાની ભતનો ખચાવ પૂરેપૂરો થઈ શકે એટલે છેટે ખેતરમાં વીશેક વાર ફર બેઠું હતું. કોઈ પણ ભતનું હલનચલન ક્યાં વગર બણે પ્રતિભા બેડી હોય એમ અર્ધા કલાકથી તે બેઠું હતું. આ સસલાં તરફ લીલા લાંબા ઘાસમાં છુપાયેલું બીજું પ્રાણી ધીમે ધીમે અવાજ ક્યાં વગર લપાતુંછપાતું આગળ ધસ્યે આવતું હતું.

ઘાસમાં થતો સળવળાટ થોડા વખતમાં ખંધ પડી ગયો. નીરવ શાંતિ ફેલાઈ ગઈ. લપાતું પ્રાણી લગભગ બે વારને છેટે આવી પહોંચ્યું હતું અને હલ્લો કરવાની તૈયારીમાં હતું. હવે આગળ ઘાસ ન હતું તેથી એ લપાતા-છપાતા પ્રાણીને આગળ વધવાનું સાધન ન હોવાથી, તેને હલ્લો ક્યાં વગર છૂટકો જ ન હતો.

પણ સસલું અચાનક ફરી બેઠું. તે એટલી સફાઈથી અને ઝડપથી ફર્યું કે કોઈને ભાગ્યે જ ખબર પડે. તે આધુંપાછું ફર્યું ન હતું; પણ પોતાના મોઢાંની જમણી

બાજુએ પડખું ફર્યું હતું, છતાં જાણે ફર્યું જ ન હોય એમ પલાંઠી વાળીને તે પહેલાંની પેઠે જ બેઠું હતું. તેની ભયભીત થયેલી આંખો ચકળવકળ ફરતી હતી. તેનામાં ચપળતા આવી ગઈ હતી. તેની મૂછોના વાળ ફરકતા હતા અને ચોતરફથી આવતા ભયના ભણકારા તેના કાનમાં સંભળાયે જતા હતા.

અસહ્ય ગંધને લીધે આવતા ભયની એને જાણ થઈ ગઈ હતી. આ ગંધ એ ભયંકરતાની નિશાની હતી. દુશ્મને પવનની ઉપરવાસ દેખાવામાં ભયંકર ભૂલ કરી હતી અને તેથી સસલાંએ પોતાની પૂંઠ આવતા પવન તરફ કરી હતી; કારણકે એની ગંધ ઉપરથી દુશ્મન કેટલે છેટે છે એની એને ખબર પડતી, તેની આંખો બાજુએ જ વધારે જોઈ

શકે છે અને તેનું ધ્યાન પછવાડેથી આવતી ગંધ પારખવામાં ચપલ હોય છે છે, એટલે આગળથી થતા હુલામણી એને બિલકુલ ખબર પડતી નથી. કોઈ પણ શિકારી પ્રાણી શિકારની ઉપરવાસના પવને દેખાવા જેવી ભૂલ કરે જ નહિ, પણ આને છુપાવાને બીજી જગ્યા ન હોવાથી એમ કયાં સિવાય છૂટકો જ ન હતો. સસલું પણ સાવધાન બની બેઠું અને આવતી ગંધ એને દરેક હિલચાલની આગાહી આપતી હતી.

શિકારીને હવે પ્રચ્છાદનની જરૂર જ નહોતી. એની પરવાણાં જેવી આંખો ફેરવતું નોંખિયાની જાતનું એ પ્રાણી હતું. એ દેખાવે સુંદર અને મજબૂત હતું. ચોખ્ખાઈ અને શોખ ઉપરથી તે ફાંકડું લાગતું, છતાંય પોતાના શિકારના ધંધામાં ખૂબ જ પાવરધું હોય એમ દેખાઈ આવતું. પોતાનું માથું ઊંચું કરીને તેણે ડોક લંબાવી અને પળવાર સસલાં તરફ તાકીને બેસી રહ્યું. સસલાંએ સમયસૂચક બનીને પોતાનું મોહું ફેરવ્યું અને શિકારીને ધારી ધારીને બેચું. બેમાંથી એકકેએ લય, ઉશ્કેરાટ કે તોફાનનાં ચિહ્નો બતાવ્યાં નહિ. છેવટે દુશ્મને દોડીને ધસારો કર્યો; પણ એ ધસારો ખરાબર ગુસ્સાનો ન હતો. જેમણે કુસ્તીબાએ પહેલી વખત આનંદથી મળવા હાથ મિલાવે એ રીતે તદ્દન ધીમે અને કોઈ આનંદની ધ્રુજારી અનુભવે એવો બાજુનો ધસારો હતો. આવા ધસારા બાળવાનું કોઈ નેય મુશ્કેલ પડે નહિ.

આપણે ઘણી વખત સાંઝળીએ છીએ કે જ્યારે નોંખિયાઓ સસલાં ઉપર હુલ્લો કરે ત્યારે લયને લીધે સસલાંનાં બધાં અવયવો ખોટાં પડી જાય છે અને દોડવાની શક્તિ

તેનામાં રહેતી નથી; એ રીતે સસલાનું પણ પોતાનું આખું અંગ ખોદું પડી ગયું હોય તેમ હાલ્યાચાલ્યા વગર જડ જેવું બની બેસી રહ્યું.

દુશ્મન છ ઇંચ દૂર જેટલે લગોલગ આવી પહોંચ્યો અને પછી તો બંને પસ્તાયો હોય તેમ ઠરી ગયો; પરંતુ આ તેની ચાલખાજી હતી. તે તરત જ પૂંઠ તરફ મરડાયો અને પાછળથી હલ્લો કર્યો. પહેલાંના શાંત બેઠેલા સસલાએ તેને પાટુઓ મારી; પરંતુ ભયભીત સસલું હાલીચાલી શકે નહિ એમ એને ભયભીત બનાવી તેની ગરદન ઉપર બચકું ભરવાને નોંજીયો લલચાયો.

નોંજિયાની જાતનાં બધાંય પ્રાણીઓ આવી જ રીતે પાછળથી આવીને માથાના ઉપલા ભાગમાં ગરદન ઉપર બચકું ભરે છે. આ બચકું એવું તો ભયંકર હોય છે કે ગમે તેવા નાના કે મોટા, નબળા કે મજબૂત પ્રાણીને ભરાયું હોય તો તેને આ સંસારમાં રહેવાની બહુ ઓછી આશા રાખવી. તે જવલ્લે જ બચે. આ બચકું એટલું બધું પ્રાણધાતક હોય છે કે વીજળી જેઠે પળવારમાં આખા શરીરને જડ જેવું કરી નાખે છે. જીવ હોય છતાંય હાલવાની શક્તિ રહેવા દેતું નથી અને જો દંશ ઊંટો ન હોય તો આબુખાબુ થોડો વખત દોડવાની શક્તિ રહે છે, પણ જેવી એ ઝેરની અસર મગજમાં પહોંચે છે કે તરત જ રામ રમી જાય છે. આ વૈજ્ઞાનિક અને ચમત્કારિક દંશ છે. નોંજિયાને આ ઝેર એના બળના પ્રમાણમાં પૂરું હોય છે અને સ્ટોટ (stout) ને તેના શરીરના બંધારણ સુખખ ઉશ્કેરાટવાળું હોય છે.

જેવો જ એ બચકું ભરવા સસલાંની ઉપર તલપ્યો
કે તરત જ સસલું ચારે પગે ફૂટ્યું. પાછલા લાંબા પગની

પાટુ તેના પેટમાં મારીને એને દૂર ઉછાળી મૂક્યો. અને
જાણે કાંઈ બન્યું જ ન હોય એમ તેની તરફ મોહું કરીને
શાંતિથી પહેલાંની પેઠે બેઠું. કદીયે ન સાંભળ્યો કે ન જોયો
હોય તેવો આ અણુધાર્યો અને આશ્ચર્યકારક પરાજય હતો.

સસલાંના પાછલા પગો લાંબા અને ઘણા મજબૂત
હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ કાંગારુની પેઠે એ એમનું
સુંદરમાં સુંદર હથિયાર છે, પણ તેમના દુશ્મનોના સદ્ભાગ્યે
ઘણાંખરાં સસલાંઓને એમના આ હથિયારની કલ્પના
આવતી નથી. આ સસલાંએ ઉપયોગ કર્યો એવો ઉપયોગ
કાંઈ સસલાંએ કર્યો હોય એવું હજી સુધી તો જાણવામાં
આવ્યું નથી, છતાંય આ સસલાંને જે હથિયાર હાથ આવ્યું
તેનો ઉપયોગ તે હવે જરૂર કરવાનું જ; અને તેથી દુશ્મનોના

હલ્લા વખતે લયભીત નહિ બની જતાં અણીને વખતે એ જરૂર બચાવ શોધવાનું.

આખી જિંદગીમાં પોતાને કોઈએ આમ હરાવીને દૂર ફેંડી લીધો હોય એવું બન્યું ન હતું. થોડીવારમાં કળ ઊતરી ત્યારે તે સસલાં તરફ ટીકી ટીકીને જોઈ રહ્યો. બીજી પળે નામોશીભરેલું મોઢું તે બતાવી શક્યો નહિ અને લાંબી ફાળો ભરતો બીજી દિશામાં ઊપડી ગયો. જો કે તે પૂરે-પૂરો મરદ હતો, છતાંય અત્યારે તે બૂખ્યો હતો; તેને ખોરાકની જરૂર હતી; એટલે લાંબી તકલીફમાં ઊતર્યો વિના બીજી જગ્યાએથી ખોરાક શોધી લેવા એ ઊપડી ગયો. પોતાનાથી ઓછાં બળવાળાં પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓના શિકાર શિકારી પ્રાણીઓ કેમ કરે છે, એ કોયડો સહેજે ઉપરની વાતથી ઉઠેલાઈ જાય છે.

જેરાવર માણસ પહેલી પળે જ જો શરતચૂકથી પટ-કઈ પડે તો એ ગમગીન બની જાય છે ને ફરી લડવાની હિંમત ઓસરી જાય છે. એ રીતે પણ દુશ્મન નાસી ગયો હોય તો નવાઈ નહિ. સસહુ થોડો વખત તડકાની રહાણું બેસી રહ્યું. તે ઠંડી ઉડાડવા આવ્યું હતું કે બીજા કોઈ કામે આવ્યું હતું તે કોઈ કહી શકે નહિ; પરંતુ થોડીવાર આરામ લઈને એણે પોતાનું નાક ધૂળમાં ઘસ્યું અને પછી ફૂંદવા માંડ્યું. સસલાઓ હમેશાં ફૂંદે જ છે; તેઓ ચાલી શકતાં જ નથી; કારણ કે તેમના આગલા પગ ટૂંકા હોય છે અને પાછલા પગો પ્રમાણમાં લાંબા હોય છે. આમ બન્ને પગો વચ્ચેના તફાવતને લીધે તેઓ ચાલવા માટેનું સમ-

તોલપણું જાળવી શકતાં નથી અને તેથી લાંબી ફાળો ભરીને ફૂંકા માર્યા વગર એમને છૂટકો હોતો જ નથી.

સસલાંઓની ઘ્રાણેન્દ્રિય બહુ તીવ્ર હોય છે. વાસ ઉપરથી કોઈ વસ્તુની શોધમાં હોય એમ એના વર્તન ઉપરથી જણાય છે. પંદરેક મિનિટ એણે આમ તેમ ફરીને સૂંઘ્યા કયું અને છેવટે ઘણે દૂર કોઈ વસ્તુની ગંધ એણે મહામુસીબતે શોધી કાઢી. આનાંદમાં આવી જઈ એણે એ તરફ મોટી મોટી ડાંફો ભરવા માંડી. રસ્તામાં એ વાસની દિશા બદલાઈ જાય અથવા તો સહેજ ખખડાટ થાય તો તે તદ્દન શાંત બની જતું, કારણકે સસલાંઓની આ રીત તો જન્મસિદ્ધ હક્ક જેવી હોય છે.

છેવટે એ પોતાનાં રહેઠાણ ઉપર પહોંચ્યું. એક ઝાડની ખાજુમાં નાનકડું દર હતું. આ દર સસલાંનું હોય એમ ચોખ્ખું જણાય નહિ; કેમકે સસલાંઓના દરથી આ જુદી જાતનું હતું—ધૂળને બદલે ઘાસથી ઢાંકેલું હતું, પણ અંદરથી કાઢેલી ધૂળ બહાર પડી હતી; એટલે સસલાંના દરની આગાહી જરૂર થાય. આ દરને એક જ ખારણું હતું. નોળિયાને આવાં ખુલ્લાં દર ગમતાં નથી, એટલે આવાં દરમાં રહેવાની ઇચ્છા કરતાં નથી અને તેથી સસલાંનું એ દર સહીસલામત હતું. વળી આવી ખુલ્લી જગ્યામાં દર હોય એમ કોઈ માને પણ નહિ. પણ આ સસલાં એનો ભોમિયો હતો અને પોતાની પ્રિયતમા સસલીનું જ એ દર હતું. અંદર પોતાનાં બચ્ચાં હતાં અને તે બધાં અત્યારે અંદર હોય એમ લાગતું હતું; કારણકે દર અંદરથી ઠાંસી ઠાંસીને

ભર્યું હોય એવું દેખાતું હતું.

સસલાંના વર્તન સંબંધી અનેક વિચિત્ર વાતો છે : તે અહીં ચોરી કરવાના ઈરાદે આવ્યો હતો. તેણે દરની અંદર પોતાનું નાક ઝોસ્તું અને ધ્યાનથી ગંધ ઉપરથી પારખ્યું કે સસલી અંદર ન હતી, પણ આ ધારણામાં એ ભૂલ્યો હતો. સસલીની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ ખૂન કરવા એ ઉક્કેરાયો હતો. દરમાં જઈને કંઈ પણ તકલીફ વિના પોતાનાં ખચ્યાંઓને છાનાંમાનાં મારી નાખવાં એ એની પ્રિય ગમ્મત હતી. સસલો આમ કેમ કરતો હશે, એમ આપણને સહેજે પ્રશ્ન થાય, પરંતુ દરેક સસલાંની લગભગ આવી જ રીત હોય છે.

સસલાંએ ધીમેથી ઘાસ ખાજીએ ખસેડ્યું અને અંદર પેઠો. હજી તો માથું જ અંદર નાખ્યું ત્યાં તો અંદરથી ધીમે તીક્ષ્ણ છુરછુર અવાજ સંભળાયો અને ધૂળ ઊડવા લાગી. અવાજ ધીમે ધીમે વધતો ગયો અને છેવટે કટોકટીનો સમય આવી પહોંચ્યો. સસલો ઝનૂની બની અને બટકાં ભર્યાં, ઉઝરડા કર્યા, છૂંધો, પાટુઓ મારી તેને ધકેલ્યો અને બચકાં, ધક્કા તથા ગુંગળાટથી તે અધમૂઓ બની ગયો. પોતે ક્યાં છે તેનું જ્ઞાન પણ ભૂલી ગયો; અને કોઈ તોફાનમાં પોતે સપડાઈ ગયો હોય એમ બેશુદ્ધ બની ગયો. પોતાની સસલી સાથે જ આ યુદ્ધ થતું હતું એમ એને કલ્પના આવી અને તેથી જ આ માર તેણે મૂંઝે મોઢે સહન કરવા માંડ્યો. માતા તરીકે સસલી પોતાનાં ખચ્યાંનું રક્ષણ કરવા માટે પતિનું માન અને તાબેદારી ગણતી નથી, પરંતુ

ઊલટી તિરસ્કારે છે.

મહાસુસીખતે થાક અને દુઃખથી અધમૂઝો થયેલ સસલો પોતાના દર તરફ ઢીલે પગે ઊપડ્યો. આવતી વખતનો એનો આનંદ એના ચહેરા ઉપર રહ્યો ન હતો. આવ્યો ત્યારે એના પગ જોરમાં ઊપડતા હતા; જતી વખતે એનામાંથી જોર ઊડી ગયું હતું. એ ખૂબ જ થાકી ગયો હતો અને તેથી બીજા દિવસની સાંજ સુધી પાછો દરની બહાર નીકળ્યો પણ નહિ, એટલી એને શરમ લાગી હતી.

સૂર્યનારાયણ આથમવાની તૈયારીમાં હતા, તે વખતે એ પોતાના દરમાંથી બહાર નીકળ્યો અને આમતેમ રખડ્યો. ચંદ્ર ધીમે ધીમે જાંચે ચઢવા લાગ્યો. ચાંદનીમાં અમૃત ઝરતું હતું અને લીલું સુંદર હરિયાળું ખેતર ઊલકિલ હસીને તે ઝીલતું હતું. તે જોવામાં તદ્દલીન બનેલો સસલો મોડી રાત સુધી બહાર ફર્યો અને ચંદ્રના ફેરે ફિરણોમાં નાહ્યો. પછી ખેડૂતનાં આંગણામાં આંટો માર્યો. થોડું ખાધું અને વહેતા ધોરિયામાંથી પાણી પીને પોતાના દર તરફ ફાળો ભરવા માંડી. એને એવી નવી સસલી યાદ આવી, પણ દરમાં આવીને જુએ તો દર ખાલી હતું. એણે પોતાના નાકનો ઉપયોગ કર્યો, ગંધ વડે એ ક્યાં હતી એ પારખ્યું ને એ ગંધના અણુસારે તે તરફ ઊપડ્યો.

ધીમે ધીમે લપાતાં ઉપાદેવીએ દૂર દૂર ક્ષિતિજમાં ડાકિયું કર્યું અને આ સસલાતું યુગલ પોતાના દર તરફ પાછું ફર્યું. ઝાડના ગૂંચવાઈ ગયેલાં મૂળિયાંની નીચે લગભગ

અધીક કલાક તેઓ ઊંઘ્યાં હશે, ત્યાં તો કોઈકે આવીને ખખડાટ કર્યો. ધીમે અવાજ કર્યો; તેનો પડથો પોલાણ-વાળા દરમાં પડ્યો. બધાં જંગલી પ્રાણીઓની પેઠે કામ-નિદ્રામાં પડેલાં બન્ને સસલાં સફાળાં બગી ઊડ્યાં અને આવતા ભયની સામે થવા તૈયાર થઈને બેઠાં જ્યાંસુધી અવાજ સંભળાયા કર્યો ત્યાંસુધી તેઓએ બધુંય ધ્યાનથી સાંભળ્યું. પછી સસલાએ પોતાના એક પાછલા પગથી લાંબો કાન ખણ્યો, મોઢે પાંજે ફેરવ્યો ને ફૂંકે માર્યો. માદા ફૂંકમાં ટૂંટિયું વાળીને નીચે સૂતી અને ઊંઘવા માંડ્યું. ઉપરથી આવતો અવાજ કોઈ બીજાં સસલાંનો હતો અને એમાં ધનારી લડાઈ પોતાના માટે હતી એમ એ સમજી ગઈ હતી અને તેથી એને મનમાં શાંતિ હતી.

સસલો કાંઈ પણ ઉતાવળ કર્યા વિના ઠડે કલેજે દરના બારણામાં આવ્યો, બહાર ડોકિયું કર્યું અને તેણે એક યુવાન સસલાને પોતાના દરની આગળ બેઠેલો જોયો એ પોતાના પાંજા વડે અવાજ કરતો હતો અને પોતે એના કરતાં જોરા-વર છે એવો એનો સૂચક ધ્વનિ હતો. જેવો આ સસલો નજરે પડ્યો કે તરત જ પેલો ત્યાંથી ખસી બીજા દરે ગયો અને ત્યાં પણ એવો જ અવાજ કર્યો. આમ દરેક દરને બારણે એ ફરી આવ્યો અને પાછો આ સસલાની સામે જ આવી છાતી કાઢીને બેઠો.

જે જે દરમાં સસલાંનાં બેઠાં રહેતાં હોય તે દરેક દરે જઈને આ મુજબ અવાજ કરવાની રીત દરેક સસલો બાણે છે, કારણ કે આવી રીતે દરેક સાથે લડ્યા પછી એને

હરાવીને તેની સસલી પોતાને લઈ જવાની હોય છે. આ અવાજ દરેક મરદને બહાર આવી પોતાની સાથે લડી લેવાના ખુદ્દા પડકારરૂપ હોય છે.

સસલાંઓ પોતાના આગલા પગે વડે બાથબાથા આવવા સિવાય લડવાની બીજી કોઈ રીત જાણતાં નથી. શરૂઆતમાં સસલાંએ ખૂબ પાડીને ઘસારો કર્યો, (કારણકે સસલું ગુસ્સે થાય છે ત્યારે રાડો પાડવા માંડે છે) હવામાં ફૂંકેા માયો, લાતો મારી અને આગંતુકને ઉપર નીચે ખૂબ જ ગબડાવ્યો, ત્યારે પેલો એવો તો દંગ થઈ ગયો કે ઘડીભર હાડીચાલી પણ શક્યો નહિ.

પણ બીજી જ પગે દૂર દૂર શેઠા ઉપર હાથમાં બંદૂક લઈને આવતા શિકારીને તેમણે જોયો કે તરત જ હુશમનાવટ ભૂંડી જઈ જાણે બન્ને દિલોઝન મિત્ર હોય એમ પેલા દરમાં પોતાનો જીવ બચાવવા ઝડપથી ફૂટીને પેસી ગયા. એકદમ તેઓ સસલી સૂતી હતી તેની બાજુમાં આવી ગોદમાં લપાઈને બેસી ગયા. દરમાં શાંતિનો સન્નાટો વ્યાપી ગયો. તરત જ દરના બારણે કોઈના બેડાના ધબકારા સંભળાવા લાગ્યા. સસલાં પોતાનો શ્વાસ બંધ કરીને એ અવાજ દૂર જાય એમ ઈચ્છી રહ્યાં હતાં, પણ અવાજ તો ત્યાં આવીને અટકી ગયો. પોતાનું આવી બન્યું, એમ તેઓ તરત જાણી ગયાં.

ઉપર બંદૂકના અવાજ થવા લાગ્યા. શિકારીની ભીતિએ લાગેલું એક સસલું અરધા ગાંડા જેવું અંદર દરમાં ઘૂસી આવ્યું અને બિજવાટમાં અંદરનાં બધાંને પંબ વડે ચીરી

નાખવા મંડ્યું. એમણે તેને દૂર હડસેલ્યું, એટલામાં દરને બીજે બારણેથી વાંદરાના લંગર પેઠે સસલાંઓની હાર ને હાર પોલાણ વાટે થઈને બાબુમાંથી પસાર થઈ ગઈ.

ખંદ્રકના જીવલેણ ભડાકા થયે જ જતા હતા. અવાજ થતાં તેમનો જીવ ઊડી જતો હતો અને અંગ-ઉપાંગ ખોટાં પડી જતાં હતાં. તેઓ મૃત્યુના મોંમાં બેઠાં હતાં. એવામાં કાંઈક અધૂરું હશે તે દરને બીજે બારણેથી ભૂરિયા રંગના ચકચકિત આંખોવાળા ચોતરફ તાકતા નોળિયાને ઢોડી આવતો તેમણે જોયો. ચમકેલા ઘોડા પેઠે ભયભિત થયેલી સસલી આડુંઅવળું જોયા વગર ભયભીત થઈને દરને બારણે નાઠી. ઉપર થતા અવાજથી તે બાન બૂલીને બેશુદ્ધ બની ગઈ અને ઉપર જતાં જતાં હવાના દબાણના ભેરે જ કહાચ પોતે મરી જશે એમ એને લાગ્યું. ત્યાં તો ધડાકો થયો અને સસત્રી પોતાના પગ ઊંધા રાખીને પીઠના ભેરે ઢસડાતી આવીને સસલાના પગમાં પડી. અંદર આવતાં આવતાં તો તે લોહીમાં તરબોળ થઈ ગઈ અને ઠરી ગઈ. તેનામાં જીવ રહ્યો ન હતો ! તે મરી ગઈ હતી !

સસલાંઓનાં દર હમેશાં દરમાંથી માટી ખોદી કાઢી હોય તેવી ઝીણી ધૂળની ગડગડવાળાં હોય છે અને જો એ ધૂળ ઉપર આપણો પગ પડે નો આપણે લસર્યા વગર પણ રહીએ નહિ. સસલાંઓને એ કુદરતી બક્ષિસ હોય છે અને તેથી તેઓ એ પ્રમાણે પહેલેથી જ બનાવી રાખે છે. જો તેઓ કોઈ શિકારીના પંજમાં સપડાઈ ગયાં હોય અને લેઓ ભાગતાં ભાગતાં કહાચ દર પાસે આવી પહોંચે, પગમાં ભેર રહ્યું ન હોય, અવયવો ભયથી ખોટાં પડી ગયાં હોય

અને બિલકુલ હિંમત હોય નહિ તોપણ એ માટીના ઢોળા-
વને લીધે કાંઈ પણ ભેર વગર ઝપાટાખંધ ઘસડાઈને દડા
પેઠે લસરતાં દરમાં નીચે પોલાણમાં વહ્યાં બંધ છે અને
તેમનો જીવ અનાયાસે ખચી બંધ છે. આ ગોઠવણને લીધે
જ દરને મોઢે જતાં ગોળીને ઝપાટે ચડીને મરતાં મરતાં
ખસરતી સસલી નીચે આવીને પડી.

સસલીને સસલે બેઠું, પણ તેના આવા ભયંકર મૃત્યુની
જરાય અસર કે લાગણી તેના ચહેરા ઉપર દેખાઈ નહિ.
એને તો એના જીવની પડી હતી અને પોતાના આત્મ-
રક્ષણના સ્વાર્થી વિચારમાં એને બીજાનો ભાગ્યે જ ખ્યાલ
આવતો. નોળિયે પણ આ મુઠ્ઠાંની દરકાર કરી નહિ. સસલું
દરની અંદરના પોલાણના એક ભાગમાં લપાઈને બેસી ગયું
હતું અને નોળિયાને જોયા પછી તો એનું લોહી પણ ઠરી
ગયું હતું, તેથી તે જરાય ચૂં કે ચાં કરી શકતું ન હતું.
એ દુશ્મનો વચ્ચેથી જીવ બચાવીને કેમ નાસી છૂટવું એ જ
એને મન એક મૂંઝવણનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો. સહ-
ભાગ્યે આ જગ્યાએ દરેક દરનાં પોલાણ એકઠાં થતાં હતાં,
તેથી ગમે તે એક રસ્તે થઈને બહાર નાસી જવાય એમ
હતું; પણ નોળિયો એ બધાં દરોના બારણાંઓની વચ્ચે-
વચ્ચે બેઠો હતો અને તેથી એકે તરફ જવાનું એને માટે
સહેલું નહોતું.

તેવામાં નોળિયો ચોતરફ ફરવા લાગ્યો. સસલાંની
ગંધે એને બહાવરો બનાવ્યો અને ફરતો ફરતો સસલાંની
અડોઅડ આવી પહોંચ્યો. જેમ જેમ નોળિયો નજીક આવતો
ગયો તેમ તેમ સસલે પોતાના અંગો સંકેતવા માંડ્યા;

પણ નોજિયે એને જોઈને હર્ષની ક્રિડિયારી પાડી. ઉપરના બચને ભૂલી જઈ એણે સસલાંના માથા ઉપર બચકું ભરવાની તૈયારી કરી; ત્યાં તે સસલાંના રામ રમી જવા માંડ્યા. એટલામાં ઉપરથી દરને કોઈએ પાટુ મારી ને નોજિયો અસ્વસ્થ થઈ એ તરફ તાકી રહ્યો. એ તકનો લાભ લઈ ખૂંધા બનીને ખેઠેલા સસલાએ પોતાના પાછલા પગની પાટુ નોજિયાનો છાતીમાં મારી અને પોતાના જીવનો બચાવ કરવા ફાળો ભરતો નાસી છૂટ્યો.

પણ જેવો તે બીજે રસ્તે થઈને દરની બહાર નીકળવા જતો હતો તેવામાં તેણે પાછું ત્યાં પણ મોતને પોતાની સામે જ આવીને ઊભેલું જોયું. દરના નાકમાં લપાઈને ખેઠેલા મોટા જળરદસ્ત નોજિયાએ છીંક ખાધી ને સસલો હેબતાઈ ગયો. નોજિયાને સસલાના આવવાની અગાઉ ખબર ન હતી, તેથી કંઈ પણ તૈયારી વગર એણે ધીમેથી ધસારો કર્યો; પણ સવચેત સસલો હવામાં ઊંચે ઊડ્યો; એ મોટા નોજિયાને પણ ભાન આવે તે પહેલાં પાટું મારીને પછવાડે ધકેલી દીધો અને બહાર ખુશનુમા તડકાનો લકાવો લેવા ખેતરમાં દોડતો દોડતો કડબના ઓઘામાં પેસી ગયો.

બન્ને નોજિયાઓ પોતાનાં શરમ ભરેલાં મોઢાં સંતાડતા, લપાતાછપાતા નાસી છૂટ્યા.

મોગશર મહિને અધુવાયો હતો. ઠંડીના ચમકારા ગળજના હતા. તેમાંય લાઠો અને લાલ તો ઠંડીનાં ઘર. ચોમાસામાં પાણી ભર્યું રહેતું એટલે જમીન બધી ઠરીને હિમ થયેલી; પણ લાલમાં વાળ ઊગે નહિ, એમ લાલમાં ઝાડપાન પણ મળે નહિ. ઉનાળે તો નર્યું રણ હોય એવું જ લાગે. કામકાજને લીધે અમે બહાર ગામ ગયેલા ત્યાંથી સવારે તડકો ચડ્યે ઘોડાં પલાણ્યાં અને જલદી ઘેર પહોંચી જવા ઘોડાને પૂરપાટ હાંકે રાખ્યાં; પણ રસ્તો ખૂટે જ નહિ. વાતોનાં ગર્યાં મારતા અમે ઘોડાને ઘડી ઘડી એડી મારીને કે ચોકડાં ડાંચીને ઉતાવળે ઊપડવા સૂચના કર્યાં કરીએ, પણ પાણીપંથા ઘોડાં હોવા છતાં ચાળીસ માઈલનો પંથ એમનાથી ખૂટતો ન હતો. જમીન સાવ પોચી ને ડાબલા જમીનમાં ખૂતી બાય એટલે પગ ઊપડતો જ નહિ છેવટે સૂર્ય ભગવાને ઉતાવળે ઊતરવા માંડ્યું. બપોર પછી તો બાણે તેણે દડવા માંડ્યું હોય એમ ઝપાટાલેર પશ્ચિમમાં લળવા માંડ્યું, ને દી ઝડવઝડ રહ્યા ત્યાં સામે ગામ દેખાયું. પણ એ તો રણનો રસ્તો. સામે દેખાતું ગામ પાંચેક માઈલ તો હતું જ. અમે ઘોડાની લગામ ખેંચીને એડી મારી. ઘોડી અને સૂર્યે હરીફાઈ આઢરી હોય એમ બન્નેએ પોતપોતાની ઝડપ વધારી ને બન્ને ઘેર પહોંચવા તલપાપડ બની રહ્યા હોય એમ પાછળ ઊડતી ડમરી કે આકાશે

લીંપાતી લાલ રંગી વાદળીઓ પાછળ ઠેઠનું ધ્યાન ન હતું.

અચાનક વેગે ચડેલી ઘોડીઓ થંભી. નાકનાં નસકેરાં પુલાવ્યાં ને પાછા પગે ભાગવા માંડ્યું. છટું મૂકેલું શરીર ઊથલી પડે તે પહેલાં સમતોલપણું જળવી લઈ મેં જૂમ મારી: ‘દેવજી ! ઘોડીને શું થયું ?’

‘કાંઈ જનવર તો નથી ને ? જરા આજુબાજુ જુઓ જોઈએ.’ પાછળ આવતા દેવજીએ કહ્યું. પાણીના રેલા જેવો સાપ અચાનક દરમાંથી નીકળી આવ્યો. જતો હોય ને ઘોડાના પગમાં આવી જાય અથવા એનો કુંકાટો સાંભળે તો ઘોડી ભડકે એવી માન્યતાએ દેવજીએ મને જનવરની સૂચના કરેલી; પણ એટલામાં ક્યાંય સાપ કે સાપનો લીસોટો નજરે પડ્યો નહિ. દેવજીની ઘોડી પણ પગ પછાડવા મંડી, એટલે દેવજીએ દમ ખેંચ્યો. ઊડી ઊંડો એને કાંઈ વાસ આવતી હોય એમ લાગ્યું, એટલે એણે ધીમેથી મને કહ્યું: ‘ભડકશે નહિ. આટલામાં ક્યાંક નાર હશે.’

મેં કદીયે નાર જોયેલ નહિ. વરુ કૂતરા જેવું હોય એવું સાંભળેલું. વરુ એ જ નાર એમ દેવજીએ મને કહેલું, એટલે નારથી બીવા જેવું કાંઈ મને લાગ્યું નહિ. પણ ઘોડાં હાથ રહે નહિ ને વાસની ઉગ્રતા વધી; એટલામાં થોડે જ છોટે જાળાંની ઓથે એક મોટો કૂતરો દેખાયો. દેવજી કહે કે, ‘નારડી આવી. જરા ઘોડીને સંભાળજો.’

લાલ લૂગડાં દેખી નાર બીકનો માર્યો નાસી જાય છે એવી માન્યતા છે, એથી દેવજીએ તરત જ પોતાના ગજવામાંથી લાલ રૂમાલ કાઢીને ફરકાવ્યો. જાળાંની ઓથમાંથી

ખહાર નીકળીને કૂતરા પેઠે ઊભડક પગે એઠેડી નારડી મેં ફાડીને તાકી રહી હતી ને ઝીણું ઝીણું ધૂરકતી હતી. લાલ લૂંગડું જોઈ ને તે ઊભી થઈ અને જાળાની ઓઘે ભરાણી.

દેવજીએ તે તકનો લાભ લઈ ઘોડીઓને હાંટી મૂકવાની મને સૂચના કરી, પણ ઘોડીનાં ગૂડા ગળી ગયા હોય એમ એમણે આગળ ડગ ભરવાની ના કહી. એમણે તો ભુરાટાં થઈ આમતેમ આડાઅવળા ધૂમવા માંડયું; ને પણ નીચેની જમીન ખાળું બની રહી. દેવજીને પૂરો ભય હતો કે નારડી એકલી નહિ હોય, એના સગાંવહાલાં આટલામાં હોવાનાં જ; કેમકે નાર હંમેશાં ટોળાખંધી રહીને જ શિકાર ઉપર તૂટી પડે છે કે આવતા જતા મુસાફરો ઉપર હુમલો કરે છે.

નારડી જાળામાંથી ખસી નહિ, એટલે દેવજીએ દીવા-સળી સળગાવીને જાળામાં નાખી. અગ્નિ ભાળીને નાર નાસી છૂટે છે, છતાં પણ નારડી ત્યાંથી ખસી નહિ. એવામાં રામો ભરવાડ ખલે ડાંગ ને હાથમાં જોડા લઈ પૂરપાટ ધસ્યો આવતો હતો તે અમને આંખી ગયો. એ પણ સમજી ગયો હતો કે નાર હશે એટલે ઘોડાં તોફાન કરતાં હશે. એણે જોડા પહેરી ડાંગ હાથમાં લીધી ને જાળાં તરફ ડગ ભર્યા. વાઘરીની ગંધે શિકાર ભાગી છૂટે એમ ભરવાડની ગંધે નાર ભાગી છૂટે છે; કેમકે નારને ભરવાડ તો ચમત્કૃત જેવા દેખાય છે. પણ નારડી તો જરા જઈને પાછી ઊભી રહી. આમથી તેમ આંટા માર્યા; પણ ભાગી નહિ. દિવસ પણ મેર બેસવાની તૈયારીમાં હતો, ને અમારે જલદી ઘેર પહોંચવાની

ઉતાવળ હતી, પણ ભરવાડ તો અજડ ભત. લીધી લત છોટે જ નહિ. એણે નારડી પછવાડે હડી કાઢી અને ખિજવાયેલી નારડી પણ ઝનૂની બની એની સામે ડાચિયાં કરી રહી. ભરવાડ નજીક ગયો એટલે એણે કૂદીને એના પગમાં બચકું લઈને ભરવાડે ડાંગ એના માથામાં મારી. શ્રીકૃષ્ણ વધેરે ને પાણી જીડે એમ લોહીના પુવારા ઊડ્યા ને નારડી ઢળી ગઈ. છેવટના ડાઉ ડાઉના લંબાણુ લઈ અરાજ ને જમીન ઉપર ધોડા તરફડાટને લીધે ઊડતી ધૂળ એને અંતિમ પળે દિવારો આપી રહ્યાં.

પણ કુદરતની ગતિ બહુ ન્યારી છે. નવ દિવસની ઉંમરનાં આરેક નાર-બચ્ચાં એની માના દશ આંચળે ધાવીને માંડ માંડ આજે નવી દુનિયાનું અજવાળું જોવા પામ્યાં હતાં; પણ એમની માનું અમૃત સરળું પચપાન એમના નમ્રીમમાં ન હતું, એટલે શિકારની શોધમાં જવાની તૈયારી કરીને નીકળેલી નારડી અમને શિકારીઓ સમજી ખસી કે નાસી જઈ શકી ન હતી. બાળબચ્ચાં માટે જીવન આપી દેવાની દરેક પ્રાણીમાં ખાસિયત હોય છે; એમ આ ભરવાડને હાથે મરવામાં નાર-માતાની બચ્ચાં પ્રત્યેની મમતા મુખ્ય હતી, નહિ તો એ વેગવંતી નારડી ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં છટકી ગઈ હોત જ.

પાસે જ લોરણ હતું. જરા સીધું, પાછું જરા ઊંચું ને વળી નીચું; વળી ત્વાંધી વળાંક લઈને ઊંડું જતું લોરણ દશ બાર હાથ ઊંડું હતું. સસલાં જેમ દરને પોતું બનાવી નાસી જવા માટે અનેક રસ્તાઓ રાખે છે એમ વરુનાં

લોરણ પણ પોલાં હોય છે ને અનેક રસ્તાઓ. એક મુખ્ય રથજે આવીને મળતા હોય છે. નારનાં લોરણ એવાં વિચિત્ર હોય છે કે અંદર બીજાથી પેસાય જ નહિ, પણ માતાની પાછળ ધાવવાની લાલચે દોડી આવેલાં બચ્ચાં છેક લોરણના મોઢા આગળ રમતાં હતાં. ભરવાડને મન નાર એટલે કૂતરા જેવું પ્રાણી. એનાં લોરણમાં પથરા નાખી એમને બહાર તગડવાં ને મારવાં એ એને મન રમત. એટલે પાસે દેખાતા લોરણમાં એણે જોયું ને બચ્ચાં જોઈ એને મારવા ડાંગ ઊંચકી; પણ દેવજીની સમયસૂચકતાને લીધે ડાંગ પડતી અટકી ગઈ ને બચ્ચાં મરતાં બચ્ચાં. દેવજીએ ચારે બચ્ચાં ભરવાડની પછેડીમાં લેવરાવી અમારી વાડીએ પહોંચડાવ્યાં.

વાડીનું રખેવાળું કરવા કૂતરાનું જૂથ પાળવામાં આવતું. તરતની વીંચાયેલી કૂતરીનાં પાંચે ગલૂડિયાં મરી ગયાં હતાં એથી બે દિવસથી એ અણોસરી થઈ ને ફરતી. ઘડીઘડીમાં રઘવાઈ થઈ ને ચારે શેઠે એ હડી કાઢતી ને પાસેની વાડીનાં કૂતરાંઓ સાથે લડાઈ કરી આવતી. રામા પટેલનો જીવાન-જોધ દીકરો કૂતરીની આ પીડાથી આલો બની, એને ઘડી ઘડી રોટલો નાખી પંપાળતો, પણ વાત્સલ્યથી નીતરતી કૂતરી કુરકુરિયાંને વણે સહન કરી શકતી નહિ. એને જંપ વળતો નહિ. અચાનક ભરવાડે ફાંટમાંથી બચ્ચાં નીચે નાખ્યાં ને કૂતરી દોડી આવી. નર્યાં ગલૂડિયાં જેવાં આ નારનાં બચ્ચાં કૂતરીને ધાવવા લાગી ગયાં. પહેલાં તો કૂતરીએ ઠેકડા માર્યા, કેમકે મા એનાં બચ્ચાંને તરત ઓળખી જાય છે, પણ ઊભરાતા દૂધની પીડા માતા સહન કરી શકતી

નથી ત્યારે બીજનાં બાળકો ધવરાવે છે, એમ એણે પણ, થોડી વાર રામા પટેલે એને પંપાળી એટલે, ધાવવા દીધાં ને પછી તો જાણે એ એના પોતાનાં જ બચ્ચાં હોય એમ ધવરાવવા માંડ્યાં.

એકાદ મહિનો વીત્યો ત્યાં તો આ કૂતરાની ઓલા-હનાં જ ને કૂતરીનું ધાવણ ધાવેલાં પણ જન્મસંસ્કારે નાર-બચ્ચાં પોતાની જાતીય ખાસિયત ઉપર જવા માંડ્યાં. શરૂમાં કૂતરીને ધાવતાં ધાવતાં બચ્ચાં ભરવા માંડ્યાં એટલે કૂતરી ઠેકીને લાગી જવા લાગી. પછી ખોરાક કરતાં શિકાર તરફ આકર્ષાતાં આ ચારે બચ્ચાં વાડમાં આવી ભરાતાં નાનાં સસલાં પછવાડે દોડવા માંડ્યાં ને લોગજોગે સપડાઈ જતાં સસલાંને ચૂંચી નાખવા માટે એમની આખા દિવસની દોડા-દોડી થઈ પડી.

ઉનાળાની શરૂઆત થઈ ને ખેતરમાંથી પાક બધો લેવાઈ ગયો એટલે ભરવાડો પોતાના બકરાનાં વાઘ લાવીને ખેતરમાં બેસારવા લાગ્યા. નાનાં લાવરાં ને મેંઢા આખી રાત ચારે બાજુ રમતાં કૂદતાં. નાનાં નાર-બચ્ચાંઓએ એની ગંધે પોતાના જાતિસ્વભાવ ઉપર જઈ રાતનાં એ વાઘમાં ધૂસી જઈ, બે ઊંઘતા કૂતરાની નજર ચુકાવી, એકાદ લાવરું ખેંચી લાવવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ લાવરાનાં બેબાટાથી કૂતરો દોડી આવ્યો. ભરવાડનો કૂતરો વાઘરિયા કૂતરા કરતાં પણ વધારે જોરાવર હોય છે. એણે એક જ ઝપાટે બેને ચૂંચી નાખ્યાં ને ત્રીજાને ભરવાડે ડાંગ વતી ખૂરો કર્યો, પણ નારડો વધારે ચેતુકાળ ને ચપળ હતો; તે આ ધમાધમનો

લાલ લઈ લાવરું ઢસરડીને વાડની ઓથે ખેંચી ગયો.

કૂતરો એ વફાદાર પ્રાણી છે એથીયે વધારે એ ચતુર ને આજ્ઞાકિત પ્રાણી છે, પણ એની જ જાતનું ગણાતું વરુ-નાર તદ્દન અછલહીન ને નવાતિયું કૂર પ્રાણી છે. પોતાના ત્રણે ભાંડરું એક જ હલ્લામાં ખલાસ થઈ ગયાં એ એણે નમ્મરોનમ્મર જોયું, છતાં એનાથી બીજી રાત્રે લાવરું ઉપાડવાની જિજ્ઞાસા દાબી શકાઈ નહિ. રાત પડતાં એ લપાતું-છુપાતું વાઘમાં પેસી જઈને સંચળ ન થાય એની સાવચેતી રાખી લાવરું ઉપાડી લાવ્યું. આમ એક બે વખત એ રીતે એ ફાવ્યું પણ ખરું.

હવે એના પગમાં જોર આવવા માંડ્યું. સુકલકડી પગમાં નહોર બનતા જતા નળા પણ મજબૂત બનતા જતા હતા. પૂંછડીને વાળનો ગુચ્છો જામતો હતો ને તેના નાનકડા કાન કૂતરા કરતાં સડેજ નાનાં બની રહ્યાં. એના પગના નહોર બરાબર મજબૂત ને અણીદાર થઈ રહ્યા. લાંબી ડાફે ભરવાની શક્તિનું માપ પણ એણે આખા દિવસની રખડપટ્ટીને લીધે નાણી જોયું, ને પછી એક રાત્રે વાડીમાંથી તે ગયું તે ગયું.

આઠ દશ મહિનામાં એણે બચપણ વળોટ્યું. એના શરીર ઉપર ભૂખરો રંજ જરા ગાઢો બન્યો ને લાંબતોતડું મોં ને નાનકડું માથું એને ઘેટાળા બનાવી રહ્યું. પોતે સ્વતંત્ર જીવનની મોજ માણતો હોય એમ નાનાં સસલાં, શેઠા ઉપર રખડતાં ઉંદરડાં કે નાનાં પક્ષીઓ ઉપર અચાનક છુપાઈને હુમલા કરી પોતાનું પેટ ભરતો—તે હવે હરણાં

પાછળ લાંબી લાંબી ડાંફા ભરવા મંડયો; પણ એને હજી અનુભવી નારની તાલીમનો લાભ મળ્યો ન હતો.

દોઢેક વર્ષનો થયો એટલે પેટનાં હાડકાં દેખાય એવો સુકલડી શરીરનો ત્રણેક ફીટ લાંબો ખાસો મજનો વાલ-રિયો કૂતરો હોય એવો એ દેખાવા લાગ્યો. એની દોઢેક ફીટ લાંબી ગુરછાદાર પૂંછડી એની આવતી યુવાનીની એંધાણી રૂપ હતી. રાતના પોતે રાત્રી હોય, એની યુવાની થનગની રહેતી હોય, ઊછળતું લોહી એને ચટકા ભરતું હોય એમ ઘણી વાર એ ભાઠામાં ઊભો રહી પગ પછાડતો ને પછી લાંબી લાંબી ડાંફા ભરતો ચિકારે ઊપડતો. એમ ભાઠામાં રખડતાં રખડતાં એક દિવસ દડમાં પાણી પીવા જતાં નારના ટોળાને ઘોડે દર બેટેલું જોયું. એ ધીમે પગલે ત્યાં ગયો ને ઘોડા સંકેત, કાંઈક ફોલ અને ઓછી બીક સાથે એ ટોળામાં સ્થાન મેળવવા એણે પ્રયત્ન કરી જોયો ને પછી ધીમે ધીમે એમાં ભળી પણ ગયો.

નાર હમેશાં ટોળામાં રહીને શિકાર કરે છે. દરેક ટોળામાં નર અને માદાઓ મળીને સાત આઠ નાર હોય છે. ટોળું મોટું હોય એમ શિકાર કરવામાં સરળતા પડે એવું સમજી નાર બીજાઓને પોતાના ટોળામાં આવવા દે છે; પણ મોટે ભાગે માદાઓને તેઓ વધુ આવકારે છે; કેમકે માદા નર કરતાં વધારે ઝનૂની હોય છે. બળવાન નાર પોતાના યૌવન કાળમાં પોતાના ભેરાવરીના બળે ટોળી જમાવી એનો રક્ષક અને મોંઘડી બની શિકાર ખેલે છે. આ ટોળાનો મોંઘડી આ નવા નાર તરફ ઈર્ષા અને દ્રેષણી બુદ્ધિ એવી એની યુવાની દેખાય તે પહેલાં તો તે એક હલ્લામાં ભર-

વાડને હાથે મરણ પામ્યો, એટલે હતક લેનાર મળી આવે ને અઠળક સંપત્તિ સાંપડે એમ આ લાગ્યશાળીને સહચરી અને આગેવાની અચાનક ચાંદલો કરી ગઈ.

અઢી ત્રણ વર્ષની ઉંમરે તો એ ખારસો નાનકડા વાછડા જેવો ઊંચો દેખાવા લાગ્યો. એનો બેડાળ ને બિહા-મણો ચહેરો એની ઝનૂની આંખો વડે વધુ ભયંકર બની રહ્યો. એની લોહી તરસી રાક્ષીઓ એક કૂદકે જોરાવર શિકારની ગરદન તોડી નાખતી અને એ રીતે જીવલેણ હુમલાઓમાં કદાવર શિકારને પણ તોડી પાડવામાં ચતુરાઈ, ખંત અને બળ દાખવી, માદાઓને રીઝવી, એણે પોતાની સહચરીઓની પ્રશંસા મેળવી લીધી.

ઉનાળામાં ચૈત્ર વૈશાખનો તાપ પડવા માંડ્યો. એટલે આખો દિવસ ભોરણમાં ઊઠે ઊઠે ઠંડી માટીમાં લાંબા

થઈને પડી રહેવા સિવાય એને બીજું કંઈ કરવાનું ગમતું નહિ. છેક સાંજે સૂચીસ્ત પછી એ દડમાં જઈ પાણી પીતો ને પછી આખી રાત અમકતી ચાંદની કે અમૃતતા તારલિયાના માંડવાની ચાદર નીચે પોતાનું જોર અજમાવતો ને પોતાનાં ટોળાંઓને પોષતો.

એક દિવસ આખી રાતના રખડપાટ પછી જોરાક મળ્યો નહિ. ઘાસચારાની તંગીને લીધે ભરવાડો પોતાનાં ઢોર ભાડામાં હાંકી લાવ્યા હતા ને દડને કાંઠે નેસડા જેવું વસાવી પડ્યા હતા. મૂખ્યો નાર ભયને ગળ્યું કરતો નથી. ભૂખ એનાથી જરાય વેડાતી નથી. એણે એક તરફ ડગ ભર્યો. એમણે અજાણતાં તાપણું ને ચોક્કી કરતા કૂતરાની બીક આજે એણે ગળ્યું કરી નહિ; છતાં એના યુક્તિગાજ મગજમાં ન્દતિકળા રમતી હતી. નટવો જેમ પોતાનો ખેત્ર કરતી વખતે રમતને ધીમે ધીમે ખીલવે છે તેમ તેણે ધીમે ધીમે આગળ વધવા માંડ્યું. વાઘ કે સિંહની પેઠે એ કદી સ્ત્રીધો હુમલો કરતો નથી. એ ધીમે પગલે આગળ વધે, પાછા નીચે બેસી જાય, ને વળી પાછો પવનની હેડવાશે આગળ વધે, એમ છેક નજીક જઈ સ્ત્રીધો એક વાછડી ઉપર તૂટી પડ્યો ને પોતાનાં જડગાં અનુભવી શિકારીની પેઠે એની ગરદનમાં બેસાડી એને બોચીએથી પકડ્યું, એક જ અટકે એનું આખું શરીર પોતાની પીડ ઉપર લઈ લીધું અને કાંઈ પણ સંચળ થાય તે પહેલાં તે નાસી નૂટ્યો.

પણ આ પ્રાણી વાળો કરવામાં ખૂબ પાવરધું હોય છે. ચોર લોકો જેમ પોતાના કંધેવારિયા શેરીઓને નાકે જોડવીને પછી ઘરમાં ખાતર પાડવા જેસે છે એમ આ નાર

હંમેશાં મોટા પ્રાણીનો શિકાર તેને કનડીને-હેરાન કરીને ગભરાવી મૂક્યા પછી જ કરતું હોવાથી થોડે થોડે અંતરે પોતાના સોબતી ગોઠવીને પછી એને તગડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ચોમાસાનો દિવસ હતો. લીલું મળતુ ઘાસ ચરીને એક વોડકી ગદામદા થયેલી ને પોતાની યુવાનીની મસ્તાની ઉપર મુસ્તાક બની વહેલી ઝોકમાં વળવાને બહલે જરા અંધારું થતાં સુધી બીડમાં હરિયાળું ઘાસ ચરવા રોકાઈ ગઈ. પાછા વળતાં એણે નારને જોયો. એ થંભી ગઈ ને પછી પોતાના જોર ઉપર મદાર બાંધી માથા ઉપરની નાનકડી શીંગડીઓ વીંઝતી એણે નાર તરફ હડી કાઢીને રંખાડો લીધો. ચેતુકાળ નાર દોડીને દૂર જઈ બેઠો ને એવો ધૂનવાટ

કયો કે બાજુમાંથી બીજા એ નારમાદાઓ આવી, ત્રણેએ પછી તેના ઉપર નજીક આવી હુમલો કર્યો. ઊગતી વાછ-

હીએ માથું વીંઝી પોતાના શીંગડા વડે એમને દૂરનાં દૂર રાખ્યાં ને ગભરાટમાં આંધળુકિયાં કરી ગમે તે માર્ગે ઢોડવા માંડ્યું; પણ આ ત્રણે શિકારીઓએ એની પાછળ ધૂરફીને બચકા ભરવા માંડ્યાં અને પોતાના સોબતીઓને થોડે થોડે અંતરે ગોઠવ્યાં હતાં તે રસ્તે એને તગડી ગયાં. બચકાંના ત્રાસથી ત્રાસી ગયેલ ગાવડી ભયને લીધે ભાત બૂલી હતી; ત્યાં અચાનક જાગ્યાં પછવાડેથી ધસી આવતો ચોથો નાર એણે જોયો ને એટલામાં બીજા બે ચાર આવી પહોંચ્યાં. પછી તો મૃત્યુના મુખમાં સપડાયેલ ગાવડી બેફામ બની ચારેકોર ફંખાડા લેવા લાગી. એની જીવાનીનું બળ થાક અને ભયને લીધે ઓસરતું ગયું ને અચાનક પેલો મોવડી નાર છલંગ મારી એની પીઠ ઉપર તૂટી પડ્યો. એક બચકું ભરી એની બોચી તોડી નાખી ને બીજાં નારોએ એને નિર્બળ કરી નાખીને પાડી દીધો. એનું ગરમ લોહી ખીને એનો મોડિયો માત્ર રહેવા કંઈ બાકીનું બધું આ સાત નારનું ટોળું સ્વાડા કરી ગયું, અને છેક સવારની વહેલી પરાંટે પોતાના ભોરણમાં પેસી જઈ તેઓ નિરાંત પામ્યાં.

ઝડપથી ઢોડી શકે એવાં પ્રાણીઓ, હરણાં ને સસલાંને શિકાર સિંક કે વાઘની પેઠે નાર પોતાનો જાતે જ કરીને ખાય એવું હોતું નથી. જૂંઝૂંથી કે તરસથી પડીને મરી ગયેલ ઢોર મળે તો તેઓ નવો શિકાર કરવાની તસ્તી લેતાં જ નથી, પણ જ્યારે કંઈ જ રીતે હુધા શાંત કરવાનું સાધન મળતું નથી, થોડા સાહસે શિકાર મળતો નથી ત્યારે જમે તેવા ભયંકર પ્રાણી ઉપર હુમલો કરવાનું સાહસ કરતાં એ કરતાં નથી. એક વખત એક એરાવર પાડા ઉપર આ

રીતે હુમલો કરતાં પાડાનાં શીંગડાથી પોતાનો એક સોજતી ચિરાકને મરી ગયો તે જોયા પછી એવાં પ્રાણીઓ ઉપર ખસારો કરવાનું સાહસ કરતાં એના દિવસમાં થોડો ડર રહ્યા કરતો હતો.

એક વખત નમતા સૂર્યમાં છેક સંધ્યાકાળ પહેલાં હોરણુને બારણે આવી સોજતીઓની રાહ જોતાં જોતો હતો, એવામાં એણે એકાકી મુસાફરને જોતો જોયો ને એનો દાઢ ડગડો. એણે ધીમે પગલે પોતાની બતને એની પાછળ વહેતી કરી. પગને સંચળ સાંભળી માણસે પાછું વાળી જોયું, એટલે એ નીચે જોસી ગયો. એથી મુસાફર આગળ વધ્યો, એટલે વળી નાર ચોરીછૂપીથી આડકેટો ધર્મને આગળ નીકળી રસ્તે જોસી ગયો. માર્ગ આંતરીને ગેઠલા નારને જોઈ મુસાફરે બંધાયું કે પાછળ તો એક નાર આવે છે તેમાં આ વળી બીજો મળ્યો; એટલે એ જરા ગમરાયો. એનો લાલ લઈ એ તદ્દન નજીક આવ્યો, એટલે મુસાફર થંભી જઈ આમતેમ મદદ માટે તાકવા મંડ્યો. મુસાફરની બીક એ તત્કાળ સમજી ગયો ને એના ગભરાટનો લાલ લેવા તે ઉત્સુક બન્યો; પણ પોતે તરાપ મારે એ પહેલાં મુસાફરે કેડ ગાંધીને હાથમાંની ડાંગ ડાંચી કરી; એટલે પોતે જરા દૂર ખસી પગ પછાડવા, ધુરરાટ કયો, ફીણ ઉડાડ્યું ને પૂછડી પછાડી ધૂળની આંધ્રી ચઢાવી. પણ મુસાફર ગાંજ્યો બંધ એમ ન હતો. એણે હડી કાઢીને ડાંગ વીંઝી. ચેતુકાળ નાર પાછો ખસી ગયો ને જરા દૂર જઈ બેઠો. આ તો એની કળા હતી. માણસોને કેમ હેરાન કરવા ને પછી એની ગફલતનો લાલ લઈને કેમ એને ચૂંથી નાખવો.

એ એને મોટાં પશુઓ ઉપરના હુમલાથી સાધ્ય બની ગયું હતું. પણ આ માણસને મુશીબતોનો સામનો કરવાનું સૂઝી આવ્યું. એણે ડાંગને ગોળ ફેરવવા માંડી ને આગળ વધવા માંડ્યું. પાછળ નાર અળૂબવા લાગ્યો. એમ એકબીજાને હંકારતા તેઓ આગળ વધી રહ્યા હતા, એવામાં અચાનક વાડીને શેઠે રાતવાસો રહેલ રખેરાળ નીકળ્યો, ને એણે આ મુસાફર ઉપર અળૂબતા નારને જોયો, એટલે હાકલો કર્યો. એકનું આસડ બે સમજી નાર પણ પોતાની ગણતરી ઊંધી વળેલી જોઈ શક્યો ને નિષ્કળ પ્રયત્નને શ્રાપ આપતો મોટી મોટી ડાંકો ભરતો નાસી છૂટ્યો. આમ એ ઘણી વખત પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્કળ જતો, છતાં કોઈ દિવસ હિંમત હારતો નહિ ને એવાં સાહસો ખેડતાં ડરતો પણ નહિ.

વર્ષાઋતુમાં પુષ્કળ શિકાર મળતો એટલે થોડી મહેનત ને પૌષ્ટિક ખોરાકને લીધે એનામાં બળ વધ્યું હતું. યુવાનીનું જોમ ખીલી ઊઠ્યું હતું. એનામાં ચટકા ભરતાં લોહી ધબકતા દિલમાં મોજ ને ચંચળતાં ઊભરાયાં. એણે બળાંઓની ઓથે નાર-માદાઓ સાથે વિલાસ માણ્યો ને પછી શિયાળો ખેસતાં માદાઓ ધીમે ધીમે શિકારે આવતી બંધ પડી. એમને માટે શિકાર લાવવાનું પણ એને માથે પડ્યું. પણ થોડા દિવસ પછી એણે જોયું તો ભારણમાં નાનાં નાનાં બચ્ચાંઓનો તીણો અવાજ એને સંભળાયો. કુરકુરિયાંને જન્મ આપ્યા પછી ફતરી અનૂની બની જાય છે ને ફૂતરાને પણ નજીક ઢૂંકવા દેતી નથી એમ નારને પણ દૂર રહેવું પડે છે. વીંચાજણ પતી જાય છે કે તરત જ

નાર-માદા શિકારે જાય છે, પણ એતું ચિત્ત તો હમેશાં એ લોરણમાં જ હોય છે; એટલે આજીઆજીમાં મળતાં સસલાં કે નાનાં જીવજંતુઓ મેળવીને એ સંતોષ માને છે. પણ નાર એને માટે શિકાર લાવવાનું ચૂકતો નહિ, ને એ રીતે સુખદુઃખના સાથી જેવાં એકબીજાને તેઓ હૂંફરૂપ રહેતાં.

થોડા મહિના પછી નાનાં ખચ્યાંઓ પોતાની જાતે નાના નાના શિકાર કરતાં શીખી ગયાં હતાં, એટલે તેઓ પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવા ખસી ગયાં હતાં, અને કુરકુરિયાં જેમ મોટાં થતાં માથાપને તજી દઈ ને બીજા ટોળામાં ચાલ્યા જાય છે એમ આ ખચ્યાં પણ બીજા ટોળામાં ભળી ગયાં.

ઉનાળો આવ્યો તે પહેલાં ઠંડીના ચમકારા ઓછા થયા હતા. હરણાં નિરાંતે ચરતાં ને કાળિયાર મોટી મોટી છલંગો મારી આમતેમ ધૂમી લીલી ધરો ખાતા ફરતાં હતાં ત્યાં અચાનક એના નાકમાં દુર્ગંધ આવી. કાળને જોઈ માણસના પગ લાંગી જાય એમ એનું ચપળ ને સ્ફૂર્તિવાળું શરીર થરથરી ગયું. નારની મુઠ્ઠાલ માંસ જેવી ગંધ હરણાંને લયલીત બનાવી નાસી જવાની પ્રેરણા આપી રહી. છલંગો મારતાં તેઓ જીવ લઈને નાઠાં, પણ વાળો કરવામાં ચતુર નારે ચારે બાજુ બીજા સોબતી ગોઠવી રાખ્યા હતા; એટલે એની જાળમાં આજુ ટોળું સપડાઈ ગયું ને એ રીતે તેમણે ઓછી મહેનતે મિજબાની માણી લીધા પછી હડમાં પાણી પીવા ગયાં; પણ આગેવાન નારની વિચિક્ષણ કળાઓ લલભલાને લુલાવે એવી હતી. એણે નાનું મેંદું બાંધરતું હોય એવો અવાજ કર્યો ને પાસેની ઝોઠમાંથી

ઘેટી પોતાના બચ્ચાંને લેવા દોડી આવી. પોતાની કળાનો વિજય પામી એ મલકાયો ને દિવસના નાસ્તા માટે એને ઉપાડીને ભોરણુ તરફ ચાલતો થયો.

“આમ એના જીવનની અનેક દિશાઓમાં વિજયી નીવડેલા આ નાર જિંદગીના દિવસો પોતાના આલિશાન ઝોરડા ને દરવાજાવાળા ભોરણુમાં ગાળતો હતો. એણે પોતાનું ટોણું પણ વધાર્યું હતું. રાજા પોતાના લાવલશ્કરને લીધે મોટો ગણાય, ધનવાન પોતાના ધનની ગણતરીએ શાહુકાર લેખાય, એમ પોતાની મંડળીના જોરે બળવાન લેખાતો નાર પોતાની જાતે પણ એટલો જ નીડર ને અભિમાની બન્યો હતો.

સાંજ પડે એટલે પોતાના ટોળાંની આગળ એ નીડર સેનાપતિની ઢાંચે ચાલતો, પગ પછાડતો ને બગાસું ખાઈ બધાની ઉપર પોતે સત્તા ચલાવતો હોય એમ ગર્વ ભરી નજર નાખી આગળ ડગ ભરતો; પણ હમણાં હમણાં એનું શરીર સુકાયું હતું. ઉનાળાનો તાપ અસહ્ય હતો એટલે શિકાર પણ એણે થઈ ગયો હતો. આખી રાતના રખડપાટને અંતે માંડમાંડ પેટ ભરવા જેટલું પામી એ વહેલી પડેલે પાછો વળી નીકળતો.

પોતાના બળ ઉપર મદાર બાંધી મહાંધ બનેલ આ નાર હવે તો જ્યાં ત્યાં નીડર બનીને નઘાતિયાં પેઠે તૂટી પડતો. એક સાંજે તેણે ભરવાડની ઝોકમાં પેસી એક વાછડાની ઝોક ઉપર તરાપ મારી અને તેની ગરદનમાં ઊંડા દાંત બેસાડી પોતાના બળ વડે એક જ ઝોંટે તેનું શરીર પોતાની પીઠ ઉપર ઉપાડી છલંગ મારતો નાસી છૂટ્યો;

પણ ભરવાડની ઝોકના ચોકીદાર વાઘરિયા ફૂતરા જેવા ચપળ અને બળવાન બાબરિયા હાથા પાછળ પડ્યા. આ શિકાર એને ભારે પડ્યો. પાછળ ધસ્યા આવતા હાથિયા ફૂતરાથી બચવા અને શિકારને પોતાની પીઠ ઉપર બાળવીને ઉપાડી જવાની તાલાવેલીથી એણે આંખો બંધ કરી નાસવા માંડ્યું. તીર પેઠે છૂટેલા હાથિયા ફૂતરા એની લગોલગ આવી ગયા ને કોઈ રીતે સહીસલામત છટકી જવાની તક રહી નહિ, એટલે એણે શિકારને પાસેની ખાડમાં ધકકેલી

હીધો ને જીવ ઉપર આવી એણે પાછળ ધસ્યા આવતા કૂતરાના ટોળાં સામે ધૂરકાટ કરી એમને ડારતો ચોદ્યા પેઠે ઊભો રહ્યો.

પણ આ બાબતિયા કૂતરા એમ ડરી બચ એમ ન હતા. તેમની વચ્ચે થોડો ભસભસાટ, થોડા પગ પછાડવાની ક્રિયા થઈ ને છેવટે તેઓ ડાચિયાં કરતાં એકબીજા ઉપર તૂટી પડ્યાં. એકલો નાર આ કૂતરાઓ સામે થોડી વાર તો ટક્કર ઝીલી રહ્યો, પણ પછી તો કપાડપીમાં ઊતરેલ નાર ઘડીમાં નીચે પડે ને ઘડીમાં ઉપર આવે. એમ ગદોટિયાં ખાતે નાર સામટા હજી સામે ટકી શક્યો નહિ. કૂતરાઓના ખચકાંથી એ લોહીકુકાણુ બની રહ્યો અને જીવ ઉપર આવી એણે છેલ્લો પ્રયત્ન કરી જોયો. એક જ તરાપે એણે બાજુના કૂતરાને યાડી દઈ એના પેટમાં પોતાના અણીદાર નહોર ભરાવી એને ચીરી નાખ્યો ને પોતે લાંબી ડાંફા ભરતો નાસી છૂટ્યો.

પોતાના માથીને લોહી નીતરતો અને છેલ્લી પળની કાળચીસો નાખતો સાંભળી એ નાસી છૂટતા નારની પાછળ બીજા કૂતરાઓ લાંબા રાગે રડતા ઊભા રહી જોઈ રહ્યા ને કાઠી પેઠે મારીને નાસી જતો નાર પાછું વાળીને જોયા સિવાય અદૃશ્ય થઈ ગયો.

જોરાવર ગાય, લેંસ કે પાકાનો શિકારી; હરણાં ને સસલાંગી સાથે દોડમાં હરીફાઈ કરી શકે એવો ચપળ; અને લોંકડી કે શિયાળથી ખંધાઈમાં ચારચંદરવા ચઢે એવો આ નાર તડકાનું તદ્દન રાંક પ્રાણી છે. જોરાકની તંગીને લીધે એનું શરીર નંખાઈ ગયું હતું, રખડપાટના થાકને લીધે

એનાં હાડકાં ભાંગી ગયાં હતાં ને લોહી સુકાતાં નિર્બળ માનવી હતાશ બની જાય એમ એના જીવનમાંથી ઉદ્ધાસ ને જોમ અદૃશ્ય થતાં જતાં હતાં તાપ પણ માથું ફાડી જાય એવો પડતો હતો. જીભને લગડતી મૂકી એ દ્વારા પરસેવો નીતરતો રાખી એ ભોરણમાં ઊઠે ઊઠે હાંફતો પડ્યો રહેતો. એવામાં અચાનક હાકલા પડકાર થયા; બંદ્રકની ગોળીઓ ધાણી કૂટતી હોય એમ ફડાફડ કૂટવા લાગી ને એની ઊંઘ ઊડો ગઈ. પોતાના સોબતીઓનાં કરુણ મૃત્યુની એને કલ્પના આવી. ભાંગ્યું તોય ભરુચ, એ કંઈવત મુજબ થાક્યો હાર્યો પણ નીડર સેનાપતિના અભિમાને ઉશ્કેરાયેલો એ પણ પછાડતો, કરાંઝતો, શીથળા ફેલા ઉડાડતો પૂંછડી પછાડીને ધૂળના ગોટા ઉડાડી ભોરણમાંથી બહાર ધસી આવ્યો; પણ આજીમાજી કેઈને જોયું નહિ, તાપની ગરમી ને ઊની લૂ વડે એ શેકાઈ જવા લાગ્યો; પણ ભોરણમાં પેસી જવાની ભીરુ વૃત્તિ એને પાછા પગ ભરાવે તે પહેલાં એના આત્મ-અભિમાને એને દોર્યો. એનો કાળ એને ખેંચી ગયો ને એણે અવાજ આવતો હતો એ તરફ ડાંફી ભરવા માંડી.

પણ પહાડ જેવા હાથીને નાનકડું મચ્છર જીવલેણ શત્રુ છે, એમ નારને ઉનાળાની અસહ્ય ગરમી ઘાતક નીવડે છે. ક્રોધના આવેશમાં એ થોડે દૂર ગયો નહિ હોય એટલામાં એને ચકરી આવી ને ચારે પગે ઉછળેલો એ પોતાની છલંગ પૂરી થાય તે પહેલાં તમ્મર ખાઈને પડ્યો અને થોડો તરફડાટ અને ગળામાંથી એની કરાંઝવાની મૃત્યુ-ચીસો પછી એના પહોળાં થઈ રહેલાં જડખાં નાનાં પક્ષીઓની ચાંચોના ઝોલા ખાવાં ફાટ્યાં રહ્યાં.

વનરાજ-કેસરી

અંધારી રાતના પાછલા ષોષડિયે ગીરથી એક ડુંગરગાળીના કોતરની લેખડમાં નાનકડી બોડની અંદર એક સિંહણ લાંબી થઈને પડી હતી. તેની બાજુમાં ત્રણ બચ્ચાં પડ્યાં પડ્યાં ચસ ચસ ધાવતાં હતાં. તેમની ઝીણી આંખો હળુ સૂર્યના અજવાળાં ભેઈ શકી ન હતી. બંધ આંખો, ખીળા પટ્ટા ને નાનકડું શરીર લઈને અવતરેલ આ બચ્ચાં બે દિવસમાં તો અંધારે પણ એળખી શકે એટલી શક્તિ મેળવી શક્યાં હતાં. સિંહણમાતાનું ધાવણુ તેમને પૂરતું પોષણ આપતું અને સિંહણનું દૂધ સોનાનું વાસણ કે તેના બચ્ચાં સિવાય કોઈ જીવી શકે નહિ એવું શક્તિભર્યું પયપાન તેમના જીવનને તાજગી આપી રહેતું. હાથોહાથ સૂઝે નહિ એવું ઘેર અંધારું ને બંધ આંખો છતાંય માતાનાં સ્તન પોતાના નાકની ગરમાઈ એ તેઓ શોધી લેતાં.

એક નાના બચ્ચાંને નાક વડે પોતાની બાજુમાં જ પોતાના જેવાં જ બીજાં જે શરીર રવડતાં લાગ્યાં. એ તેની જે નાની બહેનો હતી. તેઓ પણ ભૂખી થતાં ઘુઘવાટ કરતી, પોતાના ખોરાકમાં ભાગ પડાવતી અને પચપાનમાં હરકત કરતી. આ જે બહેનોને તે પોતાના માથા અને પંજા વડે દૂર ધકેલી મૂકતો અને કોઈ વખત ઘૂરકીને બટકાં પણ ભરી લેતો. એક વખત તો પોતાના પાછલા પગ ઉપર ઊભો થઈ જતાં ગલોટિયું ખાઈ ગયો અને બાજુ પોતે કાંઈ વસ્તુ સાથે અથડાયો હોય એમ તેને લાગ્યું. મનુષ્ય-બાળ જેમ પોતાની આંખ અને જીભ વડે દરેક વસ્તુ સમજી શકે છે તેમ સિંહબાળ પોતાની આંખ કરતાં નાક વડે વધુ સમજી શકે છે. તેની સુગંધે તે આકર્ષાયો. માંસ તો તેણે કદી ચાખ્યું ન હતું, પણ ત્યાં પડેલા હાડકાંને તેણે ચાટી લેયાં.

આ નવી વસ્તુનો સ્વાદ તેને આકર્ષી રહ્યો અને અડધો ભયમાં ને અડધો આશ્ચર્યમાં તે પોતાના પગ ઉપર ઊભો થઈ ગયો. એટલામાં સિંહજી ગુફામાં આવી પહોંચી. તેણે પોતાના જડામાં પકડી આણેલા ખોરાક પડતો મૂંડી ઘુઘવાટ કર્યો ને બચ્ચાંને ગરહનથી પોતાના મોંમાં પકડી બોડતા ખૂણામાં જ્યાં તેની નાની જે બહેનો પડી હતી ત્યાં મૂક્યું, અને ત્રણે ભૂખ્યાં બચ્ચાંઓને ધવરાવવા તે લાંબી થઇને સૂતી, પણ તેની જે પીળી માંજરી આંખો તો બોડતા મોં સામે ચોકી કરતી હતી.

આખા દિવસના કામથી થાકેલી મા રાત્રે જિંઘ ત્યજીને પણ બાળકની પૂરતી કાળજી લે છે, તેમ આખી રાત શિકા-

રની શોધમાં રખડીને આવેલી સિંહણે, પોતે થાકી ગઈ હતી છતાં બચ્ચાંઓને ધવરાવ્યાં. પછી પોતાની ખરબચડી જીભ વડે ચાટીને સાફ કર્યાં. બચ્ચાંઓએ ધરાઈને સંતોષનેા ધુરરાટ કર્યો ને પછી ઢડા જેવાં બની એક બીજાની ડૂંકમાં ત્રણે લપાઈને સૂતાં. એટલામાં સિંહણ એકદમ છલંગ મારીને કૂદી અને એવી ધૂરી વાઈને તેણે પંજે ઉપાડયો કે બચ્ચાંઓનેા આપ શાફ્ત પિતૃવાત્સલ્યથી બચ્ચાંને જેલ કરાવવા આવેલો તે જીવ લઈ ને નાસી છૂટયો.

કૂતરી જેમ ઘણી વખત બૂખી હોય છે ત્યારે પોતાનાં નાનાં કુરકુરિયાંને મારી ખાઈ જાય છે, વાંદરો જેમ પોતાનાં નાનાં બચ્ચાંને મારી નાખે છે, તેમ સિંહ પણ પોતાનાં નાનાં બચ્ચાંને મારી નાખતાં અચકતો નથી, એ સિંહણ જાણતી હોવાથી સિંહને કૂદી પોતાના નાનાં બચ્ચાંઓ પાસે ઢૂંકવા દેતી નથી. જ્યારે બચ્ચાં જોરાવર થાય ને મા સાથે ચિકાર કરવા પહેલવહેલાં બહાર નીકળે ત્યારે જ આપ તેમને જોઈ શકે છે.

શાફ્તની આ પ્રદેશમાં હાક વાગતી. તેના જેવો શિકારી સિંહ ભાગ્યે જ બીજો કોઈ ત્યાં વિચરી શકતો, પણ સિંહણ પાસે તે લાચાર બની ગયો. પોતાની બૂલ તેને સમજઈ કે તરતની વિચાએલ સિંહણ જીવલેણ અનૂત દાખવે છે; એટલે તે ગુપચુપ ખસી ગયો અને ત્યાંથી અર્ધાં માઈલ ઉપર પાણીના ધરાને કાંઠે ગીચ ગાડી હતી ત્યાં આવીને સૂતો.

નવમે દિવસે કેસરી અને તેની બેઠ બહેનોની આંખો

ઊઘડી અને સૃષ્ટિની લીલા નીરખીને તે ફૂદાફૂદ કરવા લાગ્યાં. તે પછી સિંહણ પોતાના શિકારેથી દી ઊગ્યા પહેલાં બોડમાં આવી પહોંચવાની તકેદારી રાખતી. શિકાર મળે કે ન મળે, તોય ભૂખી ભૂખી એ પોતાનાં નાનાં બચ્ચાં-ઓની ચિંતાએ ઘેરાઈને જરાય મોડું ન કરતી. તેને બીતિ હતી કે, દેખતાં થયેલાં બચ્ચાં રખેને દોડતાં દોડતાં બોડમાંથી બહાર નીકળી આવે ને ફૂતરા કે માણસની નજરે પડે તો તેમનું આવી બને; એ બીતિ તેના કાળજમાં ઊંડી ઊંડી બેસી ગઈ હતી.

બે મહિનામાં તો બચ્ચાં ખૂબ મોટાં થઈ ગયાં. સિંહણ જ્યારે શિકારેથી પાછી ફરતી ત્યારે તેમને બોડની બહાર તેની રાહ બેતાં ઊભેલાં બેતી. પોતે તેમના માટે હાડકાં ને માંસના ટુકડા ગુફામાં રાખી મૂકતી તેને બચ્ચાં ચાટતાં ને એક બીજા બેઠે ધુવ્વવાટ, ગેલ અને મજા કરતાં થાકી જતાં ત્યારે ઊઘમાં પડતાં. ઊંઘ દરેક નાનાં બચ્ચાંઓને ઉછેરે છે અને શક્તિ આપે છે, તેમ આ નાનાં બચ્ચાં શરીર અને બળમાં વૃદ્ધિ પામતાં હતાં.

એક સવારે સિંહણ કાંઈ શિકાર સાથે લાભ્યા સિવાય વહેલી પરાઈમાં બોડ તરફ પાછી ફરી, ને અંદર પ્રવેશ્યા સિવાય બહાર લાંબી થઈને સૂતી. નાનાં બચ્ચાં દોડીને તેને ધાવવા વળગ્યાં તેવી જ તે ફૂંદીને ઊભી થઈ ગઈ અને આગળ ચાલવા લાગી. બચ્ચાં પણ તેની પાછળ ઊપડ્યાં. ખસેંક વાર દૂર જઈ ને તે બેસી ગઈ. બચ્ચાંઓ ખૂબ મુખ્યાં થયાં હતાં, તેથી સિંહણને બેઠેલી બેઠ આનંદમાં આવીને

ધાવવા માટે તલખ્યાં, પણ એટલામાં તો સિંહણ ફરી ઊભી થઇને આગળ ચાલવા લાગી. બચ્ચાંઓ પણ માનો સંકેત સમજી ગયાં હોય તેમ તેની પાછળ પાછળ ઊપડ્યાં. આ રીતે સિંહણ પોતાનાં બચ્ચાંઓને સ્થળાંતર કરાવવાના ઇરાદે પાંચેક માઇલ દૂર ઘાટી ઝાડીમાં અંધારું ખૂબ હતું ને છોડવા છતાં ઝાડોની મોટી વાડ હતી તેવી સુરક્ષિત હરિયાળી ભૂમિમાં, શાફ્ફલ ભૂખ્યે પેટે લાંબો થઇને પડ્યો હતો ત્યાં દોરી લાવી.

બચ્ચાંઓને જોતાં જ શાફ્ફલ આનંદમાં આવી ગયો અને ઊભો થઈ પૂંછડું પછાડી ફાળ ભરતો દોડી આવ્યો. સિંહણ બચ્ચાંને કાંઈ થાય તો શાફ્ફલ ઉપર તૂટી પડવા પોતાના નહોર તૈયાર કરી ઊભી રહી, પણ શાફ્ફલ તો પોતાનાં બચ્ચાંને નાચતાં જોઈ ખુશી થતાં તરત જ ચાલ્યો ગયો અને આ રીતે સિંહણે પોતાનાં બચ્ચાંઓને તેમનાં પિતાના દર્શન કરાવી, જે ભીતિ હતી તે ટાળી. પછી તો બચ્ચાં સિંહની ઉપર પણ કૂદાકૂદ કરીને રમતાં અને એ રીતે કુટુંબ મોજમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યું.

ઉનાળાની ધખધખતી રેતી તેમના કુમળા પંખ શેકી નાખતી ને ઉચ્ચ તડકાની તવ તેમની આંખો ઝીલી શકતી નહિ, તેથી શીઘ્રે છાંયડે પડ્યા રહેવા સિવાય દિવસમાં તો આ બચ્ચાં કાંઈ જ કરતાં નહિ. સિંહ તડકાનું રાંક પ્રાણી છે, એટલે સાંજ પડતાં શાફ્ફલ શિકારની શોધમાં જવા ઊઠ્યો. સિંહણ તરફ તેણે ઘુઘવાટ કર્યો, એટલે સિંહણ પણ શિકારે જવાનો વખત થયો સમજીને ઊભી થઈ, પણ બચ્ચાંઓને

આવે સ્થળે રેઠાં મૂકીને જતાં તેનો જીવ ચાલ્યો નહિ, તેથી થોડે દૂર જઈ તે ઊભી રહી. બચ્ચાંઓ પણ માની ગેરહાજરી વેઠવા તૈયાર ન હોય તેમ તેની પાછળ ઊપડ્યાં ને જરા જરા ગરમ ધૂળથી દઝાતું હોવા છતાં તેની હરકાર કરી નહિ.

શરૂઆતમાં એ કલાક તો તેઓ છાંયડાવાળી ઠંડી જગ્યામાં ઘણી ચૂપકીથી સામે પવને રખડ્યાં, એટલે પવન તેમને શિકારની ગંધ લાવી આપે. ફરતાં ફરતાં તેઓ દસેક માઈલ નીકળી ગયાં. સિંહ એટલી ચૂપકીથી ને ત્વરાથી ચાલે છે કે માઈલોના માઈલોની મુસાફરીનો તેમને ખ્યાલ આવતો નથી.

એ બહેનો થાકી જવાથી લાંબી થઈ ને પડી અને નાનો કેસરી પણ એટલો થાકી ગયો હતો કે તેને પણ વિરામ લેવાની ઇચ્છા થઈ.

તેના પગ લાંબી મુસાફરી માટે ટેવાયેલા ન હોવાથી તેનામાં તાકાત રહી ન હતી. સિંહણ પોતાના બચ્ચાંને બેસી ગયેલાં જોઈ નજીક આવીને નિરુપાયે લાંબી થઈ ને પડી, એટલે કેસરી પોતાના પંજા ઉપર પોતાનું માથું ટેકવી કાન અને નાકને સરવા કરી, રમતનું ચિહ્ન કે અવાજ જાણવા તત્પર બની રહ્યો. તેઓ એકાદ કલાક ત્યાં રોકાયાં એટલામાં સિંહણે તેમને ધવરાવ્યાં. તાજા ખોરાકથી સ્ફૂર્તિ અનુભવી તેઓ થાકને વીસરી ગયાં ને મસ્તીમાં ચડ્યાં; એટલે શાફ્ફલ અને સિંહણે આગળ મુસાફરી કરવાની ઇચ્છાએ ચાલવા માંડ્યું ને બચ્ચાંઓ પણ તેમના ડગલે ડગલું મૂકી પાછળ ઊપડ્યાં.

કલાકેક પછી તેઓ એક માઈલેક લાંબા ડોતરમાં આવી પહોંચ્યાં. ઠેર ઠેર પાણીના ખાડા ભર્યા હતા. સિંહણ પોતાનાં બચ્ચાંઓને આરામ આપવા ત્યાં રોકાઈ, એટલામાં શાદ્દંલ કલાકની ફેરી મારી આવ્યો ને જમીન સરસો લાંબો થઈને સૂતો. ઘડી પહેલાં જે વિકરાળ અને શક્તિશાળી દેખાતો તે રૂતું ગાદલું હોય તેમ તદ્દન નરમથંસ જેવો થઈને જમીન સરસો પડ્યો હતો.

પાસે જ સિંહણ તેની લગોલગ સૂતી હતી અને તેની અપળ આંખો ખીણને નાકે તાકી રહી હતી, એટલામાં તેને કોઈ નવી જ ગંધ આવી. ઘડીકમાં તે ગંધ બંધ પડી ને પાછી એકદમ બેરથી ચોમેરથી આવતી હોય તેમ તેને લાગ્યું. સિંહણ બચ્ચાંઓ માટે જે જોરાક લાવતી તેના જેવી જ આ ગંધ કેસરીને લાગી; પણ આ ગંધ તેથી જરા વધુ સતેજ હોય એવું કંઈક તેને લાગ્યું અને તેના નાનકડા શરીરમાં ભયની એક ધ્રુજારી આવી ગઈ.

આ જોરાક સજીવ હોઈ તેના શરીરમાં ઉખાલયું હોહી વહેતું હોય એવી એ ગંધ તેને અગાઉ કદી આવી ન હતી, અને એ ગંધ ઉપરથી જોરાકને કદી જોયો પણ ન હોય છતાં તેના નાનકડા મગજને બાણે ભયના ભણકારા વાગતા હોય એમ તેણે માતાના પડખાનું શરણુ શોધ્યું ને લપાઈને માથું નીચું કરી જમીન સરસો થઈને ગુપચુપ બેસી તેના માખાપ પેઠે તે શાંત થઈ ગયો; કારણકે સિંહ અનુભવ કરતાં પ્રસંગો ઉપરથી જ શિકાર કરવાનું વધુ રીખે છે. આજના પ્રસંગે તો બચ્ચાંઓને માખાપ-બન્ને શિક્ષકો

સાંપડ્યાં હતાં.

થોડી પળ પછી શાર્દૂલ ઊઠ્યો અને પોતે જે રસ્તે આવ્યો હતો તે રસ્તે પાછો ગયો, પણ સિંહણ તો ચુપચુપ શાંત ચિત્તે ત્યાં પડી રહી. નાનાં બચ્ચાંઓએ પણ માનું અનુકરણ કર્યું. અઘાં કલાક પછી લેખડ ઉપર થઈને તે ગંધ પસાર થતી હોય એમ લાગ્યું, કારણકે શિકારીઓની એક ટોળી શાર્દૂલની ગંધે એ તરફ ઊતરી આવીને પસાર થતી હોય એમ સ્પષ્ટ અનુમાન થતું હતું.

શાર્દૂલ લેખડની બીજી બાજુએ ઉપરવાસ પોતાનું કાર્ય પતાવતો હતો, પણ શિકારીઓને એ ત્યાં હોવાની ખાતરી ન હતી. તેઓ અઘોંક માઈલ શોધમાં આગળ ગયા અને ચોમર તાકી રહ્યા. પવન ઉપરવાસનો હોવાથી સિંહણની ગંધ તેમને પહોંચી ન હતી, પણ તેમની ગંધ હેઠવાસે ખીણમાં પડેલી સિંહણને જલદી પહોંચી ગઈ. પ્રવાસની તૈયારી કરતી સિંહણ અને બચ્ચાં આ સખત આવતી ગંધથી ફરી પાછાં ચૂપ બનીને ઘેરી ગયાં. એટલામાં જંગલ ગાળી ઊઠ્યાં; વૃક્ષો ખખડી ઊઠ્યાં ને જળ ખળભળી ગયું એવી લયંકર ત્રાક સાંભળાઈ અને ધરતી ધણેણી ઊડી હોય એમ લાગ્યું. જંગલના જનાવરો લયલીત બની નાસભાગ કરવા લાગ્યાં અને એટલા અંધારામાં એવા નાઠેલા ટોળાંઓની ખરીઓના પડછંદા તેમની નજીક આવતા સંભળાયા. સિંહણ એક જ પળમાં ઊઠી, ઊભી થઈ, સહેજ નીચી નમી ને બચ્ચાંઓ કાંઈ સગજે તે પહેલાં તો હવામાં ઊછળી ને એક આછા દેખાતા ઓળા ઉપર તૂટી પડી. ઓળાના

પગની લાતો સિંહણને વાગે તેટલામાં તો સિંહણે તેના માથા ઉપર પંજે મારી તેની ગરદનમાં તેના તીક્ષ્ણ દાંત ભાંગા બેસારી દીધા હતા.

બચ્ચાંઓના ઉત્સુક લેલમાં ઝનૂન ઊભરાયું ને તેઓએ દોડીને મૃત આખલાના ભાગોની ખેંચતાણુ કરવા માંડી. તીક્ષ્ણ દાંતો મજબૂત ચામડું કાપી શકે નહિ, તેથી સિંહણે કૂચો ભાગ બચ્ચાંઓને કાઢી આપ્યો, એટલામાં શાદ્રુંલ આવી પહોંચ્યો.

પોતાનો ખોરાક ખાઈને બચ્ચાંઓ ધરાઈ રહ્યા હોય એમ લાગ્યું એટલે શાદ્રુંલ તેમને તે કાતરમાંથી બહાર દોરી ગયો અને સંતોષની ધીમી ધુધવાટીના પડછંદા ખીણોમાં ચોમેર પથરાઈ રહ્યા, કારણકે સિંહ શિકારની વખતે જર્જના કરતો નથી. તે વખતે તો તેનું લક્ષ શિકાર ઉપર જ હોય છે; પણ ધરાઈને મારણ ક્યાં પછી જ તે સંતોષાઈને જર્જનાઓ કરે છે. રસ્તે આવતા ધરામાંથી શાદ્રુંલે અને સિંહણે પાણી પીધું તે જોઈ બચ્ચાંઓએ પાણીમાં જીલ બોળીને થોડા લખલખાટ કર્યો, કેમકે ખોરાકમાં આવેલ ખારાશ ને લોહીને લીધે તેમને પણ તરસ લાગી હતી. પાણી પીતાં શીખ્યાને હજી આ તેમને બીજો જ મહિનો હતો; તે પહેલાં તો તેઓ ધાવતાં હતાં.

પો કાટતાં પહેલાં તેઓ ઝાડીમાં પહોંચી ગયાં ને આખો દિવસ આરામ લેવા ત્યાં છુપાઈને સૂઈ રહેવાય એવી વગ હોવાથી જઈને પડ્યાં.

આ તે રીતે રાતોની રાતો ફરીને તેમણે માખાપ સાથે

શિકાર ખેડ્યા. કોઈ કોઈ વખત પચાસ પચાસ માઈલોના ફાગટ ફેરા પણ પડતા ને તે વખતે પાણી અને ગોરાકના પણ સાંસા પડતા. આ રીતે બે મહિના બરાબર શિકારમાં સાથે ફર્યા પછી જો બન્નેઓ ધાવવા માટે નજીક આવતાં તો સિંહણ તેમને પંજો બતાવી દૂર રાખતી અને બીજા બે મહિના પછી-તેઓ છ મહિનાનાં થયાં ત્યારે તો તેમને સૂવા માટે પણ નજીક આવવા દેતી નહિ, ને એ રીતે ધીમે ધીમે પોતાની બાતની સંભાળ લેવાની તેમને ફરજ પાડી. આથી બે મહિના પછી જ્યારે ઓચિંતી આફત આવી પડી ત્યારે તેમને જરાય વસમું લાગ્યું નહિ.

એક બન્ધુ' કે, એક વખત ખૂબ રખડવા છતાં શિકાર મળ્યો નહિ, એટલે સંધીનું એક બાળધું પડ્યું હતું તેના સુવાડા તરફ તેમણે નજર નાખી. સાર્દલ મહુને ત્યાં દોરી લાવ્યો. પોતાની કુનેહ મુજબ સિંહણ અને બન્નેઓને પવનની હેઠવાસ રાખી શાર્દલ ઉપરવાસ તરફ ઉપડ્યો. સિંહણ બન્નેમાં સાથે લપાઈને બેસી ગઈ. સિંહની ગંધ આવતાં જ બાળધું બળભળી ઊઠ્યું. વાછડા ભયભીત બની ચારે પાંચે ઊછળ્યા ને જીવ બચાવવા પવનની દિશામાં નાસી છૂટ્યા. લાગ જોઈને બેઠેલી સિંહણે એક આખલો ઝડપી લીધો ને ફસરી તથા તેની બહેને એક વાછડો પાડ્યો. સિંહે પણ પોતાનો ભક્ષ મેળવી લીધો. અંધારી રાત હતી એટલે કોઈ પાછળ નહિ આવે એમ તેમણે માનેલું; પણ ફેસરીએ પોતાની પાછળ થતા હાકોટા સાંભળ્યા અને ઠોરની વાસ સાથે બીજા વિચિત્ર વાસ ભળેલી તેને જણાઈ, એટલે તેઓ

ત્યાંથી જોરાકને ખાંધોલે ચઢાવી નાસી છૂટ્યા અને દૂર જઈ મારણ કર્યું. પાંચેક માઈલ રખડી તેઓ ઝાડીમાં પહોંચ્યાં. ત્રણેક કલાક દિવસ ચઢ્યો હશે તે વખતે સિંહણે ઓચિંતી ત્રાડ નાળી, તે સાંભળી બચ્ચાં ઝબકી ઊઠ્યાં, અને શાર્દૂલ પોતાનું વિકરાળ માથું ઊંચું કરી સામા પવને નસકોરા કુલાવી ગંધ પારખવા લાગ્યો. કેસરીને શિકાર કરતી વખતે જે ગંધ આવેલી તેવી જ પણ વધુ નજીક એ ગંધ આવતી હોય એમ લાગ્યું. માંસ, વગડાડે જનાવર કે કૃતરાઓની ગંધ તો તેને સુસાધ્ય હતી, પણ આ તો ભયંકર વાસ હતી અને તે વાસને લીધે તેના મગજમાં ભયની આગાહી આવી ગઈ. આવી ગંધ સામે પડકાર કરતો તે વારંવાર ઈત્સુક બની સામા ડગ ભરતો, પણ આજે તેણે શુપચુપ નાસી જવામાં ડહાપણ માન્યું, ને કેતરોની વચ્ચે ઊંચું ઘાસ હતું તેમાં સરી જવા પગલાં ભર્યાં. સિંહણ અને બચ્ચાં પાછળ દોડ્યાં. તેઓ ઝાડીમાંથી બહાર નીકળ્યાં કે તરતજ ભેખડ ઉપરથી માણસોના ગોફીરો, રીડ અને ચાહકા સંભળાયા; અને ધડ ધડ એ અવાજ દૂર અને નજીક સંભળાયા. તેમના માથા ઉપર થઈને મધમાખીઓના ટોળા જેવું ગણગણતું કાંઈક સરી જતું તેમને લાગ્યું. એક ગોળી શાર્દૂલની આમડીને ઘસાઈને સરકી ગઈ, પણ બીજી ગોળી સિંહણના ખભામાં પેસી ગઈ. આથી તે એકદમ છંછેદાઈ ગઈ અને જીવ ઉપર આવી જઈ નવાતિયા કરી સામી છાતીએ હલ્લો ખાળવા ઊભેલા નરવીર પેઠે દુશ્મનો સામે ત્રાડતી ઊભી રહી; ને મોં આડે પંજે ધર્યો. ભયંકર ત્રાડ

નાખતા શાફ્ફે પચાસેક વાર દૂર ઊભેલા ઘાસમાં પોતાના પરિવાર સાથે ઘૂસી જવાનું યોગ્ય માન્યું. સિંહણ ભારેવાઈ (સગભાં) હતી તેથી પોતાને થયેલ ઘાને લીધે ઉતાવળી ચાલી શકી નહિ. વળી ઘાસ દશેક ફૂટ દૂર હતું, એટલામાં બીજી ગોળી આવીને તેના ગળા સોંસરવી ચાલી ગઈ, છતાં અપટ કરીને ઘાસમાં વીશેક ફૂટ દૂર બીજાઓ હતાં ત્યાં તે પહોંચી ગઈ અને કાન ઊંચા કરી, હોઠ પીસીને કેસરીએ કદી નહિ જોઈ હોય એવી આગ ઝરતી વિકાળ આંખો વડે ડારતી તે લાંબી થઈને જમીન સરસી એસી ગઈ.

ખુદ્ધા મેદાનમાં થઈને એક શિકારી દશેક વાઘરી સાથે આવતો દેખાયો. શિકારી ઘાસને શેઠે આવી પહોંચી અંદર પેસવા ગયો તેવી જ સિંહણ તેની તરફ ધીમે ધીમે ઢસડાઈને આગળ વધી. દશેક વાર એ રીતે આગળ વધ્યા પછી શિકારીઓ તેને જોઈ રહ્યા છે એમ માની તે નિશ્ચેતન જેવી બની રહી. એટલામાં શિકારી અને વાઘરીઓ તેની છેક નજીક આવી પહોંચ્યાં.

તેઓ આઠેક ડગલાં દૂર રહ્યા ત્યાં તેા સિંહણ ઓચિંતી છલંગ મારીને તેમના ઉપર તૂટી પડી. દશ નહોરના પંજાની થપાટે શિકારી તૂટીને ઢગલો થઈ ગયો અને તેનું ગળું ચિરાઈ ને છૂંદો થઈ ગયું. સિંહણ ઝનૂની બની તેના ઉપર ચારે પગે ઊભી રહી ને તીક્ષ્ણ દાંતો વડે તેનું આખું શરીર પીંખી નાખ્યું. એટલામાં ગોળીનું ઝેર વ્યાપી જતાં તે નિર્જીવ બની તેના ઉપર પડી. વાઘરીઓ તેા જીવ લઈને નાસી છૂટ્યા. શાફ્ફે ત્રાડ મારી, તે

સાંભળતાં વાઘરીઓના પગ ભાંગી ગયા, છતાં જીવ બચાવવા તેઓ નાસી છૂટ્યા. એકે જતાં જતાં ખંદૂકનો અવાજ પણ કર્યો.

ખંદૂકના અવાજથી શાહૂંલ પાછો વળી ગયો ને સિંહણ અને શિકારી પડ્યા હતા ત્યાં આવી સિંહણને મરેલી જોતાં નિરાશામાં ડોકું ધુણાવ્યું ને ભારે હૈયે ગાઠ જંગલ તરફ ચાલવા માંડ્યું. કોઈ સ્થળે પોતાના અંગના માણસનું મૃત્યું થાય એ સ્થળ જેમ અગામીમાં થઈ પડે તેમ તેને આ સ્થળ જલદી તજી દેવાનું યોગ્ય લાગ્યું. કદાચ ભયની લાગણી પણ હોય ! બચ્યાં પણ તેનો પાછળ ઊપડ્યાં. છેવટે ધરતી ખદખદી ઊઠે એવા બળતા બપોરે પંખ શેકાઈ જતા હતા ત્યારે એક કોતરમાં આવી તેઓ લપાઈ ગયાં.

આ રાત્રે શાહૂંલ શિકારે ગયો નહિ, પણ તેણે ચાખી રાત બચ્યાંઓને લઈને મુસાફરી ચાલુ રાખી, આઠેક માર્ગ દૂરના ડુંગરાળ પ્રદેશમાં સ્થળાંતર કર્યું; કારણકે બપોરે તેઓ પડ્યાં હતાં ત્યાં માનવી અને ઢોરની મિશ્ર ગંધ આવતી હતી અને એવા સ્થળે બચ્યાંઓને રાખવામાં તેને સલામતી લાગી નહિ. જોખમ ખેડીને એવા શિકાર કરવા કરતાં દૂર દૂર ચાલ્યા જવામાં તેને ડહાપણ દેખાયું.

ખીજે દિવસે તેઓ ધુધાતુર બની ગયાં હતાં. સૂર્યાસ્તને એ કલાકની વાર હતી એવામાં એક બાળધું આવીને નદીને કાંઠે પડ્યું. શિકાર માટે દૂર દૂર ભટકવા કરતાં ઓછી મહેનતે જો શિકાર અહીં જ મળી જતો હોય તો થોડો વધુ વખત બૂખ વેડી લેવાને ઇરાદે તે એક હેઠવાસ આવેલા

કેાતરમાં લપાઈ ને બેઠો. રાત ઠરી એટલે બાળધું કાંઠે ચરવા માંડ્યું, એટલે તેમણે ધીમે પગલે સામે પવને આગળ વધવાનું શરૂ કર્યું. છેક નજીક તેઓ આવ્યાં, એટલામાં ગંધથી ભડકી ઊઠેલા વાછરડા ને બળદો પોતાનાં મોં જિયાં કરી બેબાકળા બની ચોમેર તાકી રહ્યા ને માથે પૂંછડું લઈ નાસી છૂટે તે પહેલાં તેા શાદૂંલે છલાંગ મારીને શિકાર પાડ્યો. કેસરી અને તેની બહેને પણ એક વાછડો પોતાના બેર ઉપર તેની માની શિખવણી મુજબ હલ્લો કરીને ઢાળી દીધો હતો.

બચ્ચાંઓએ પોતાનો શિકાર પોતાની બંતે કર્યો હતો એટલે લાગ્યશાળી હતાં, નહિ તેા આજ તેમને જૂખ્યા રહેવું પડત; કેમકે શાદૂંલે તેના ઝોરાકમાંથી કેસરીએ બટકું ભયું ત્યારે એવી ઘૂરી વાઈ કે કેસરીને ખસી જવું પડ્યું હતું. આજના શિકાર ઉપરથી તેને શીખવાનું મળ્યું કે માના શિકારમાંથી પોતાને લાવતું ખાવાનું મળતું તેમ હવે બાપ આપે તેમ ન હતું, અને શિકાર કરતી વખતે ખૂબ સાવચેતી અને શક્તિ બળવવાનો પાઠ તેને ભવિષ્ય માટે ઉપયોગી થઈ પડ્યો. આ પછી તેમણે શાદૂંલની દેખરેખ તળે શિકાર કર્યો ત્યારે પોતાનો શિકાર પોતે બંતે જ મેળવી લેવા માંડ્યો.

ચારેક મહિના પછી બચ્ચાં વરસેક દિવસનાં થયાં, એટલામાં એક વખત તેમણે એ નદીના સંગમ ઉપર— દોઆબમાં એક શિકાર કર્યો. ભરખ ઘણો થયો હતો. પરોઢ થવાની તૈયારી હતી, એટલામાં એકાદ માર્છલ દ્વરથી

એક ખીજા સિંહની ગર્જના સાંભળાઈ અને તે પછી થોડી વારે ભય, દુઃખ ને દર્દના આજ્ઞાવલયો ખીજા સિંહનો ધુધવાટ સાંભળાયો.

શાર્દૂલ એકદમ થંભી ગયો. તેની કેશવાળી અણુઅણી ઊડી. તેણે એ આજ્ઞાવલરી ધૂમ સાંભળી. પડછંદા પડયા ને ફરી અવાજ આવ્યો. તેના જવાબમાં કેસરીએ કઠી સાંભળી ન હતી એવી અનૂન અને શૌર્ય ઊભરાતી ત્રાડ શાર્દૂલે નાખી. પોતાની મા જીતતી હતી ત્યારે કેસરીએ શાર્દૂલને ત્રાડ નાખતાં સાંભળેલો, પણ પછી તરત જ તે ઊંઘવા માટે ઝડપીમાં ચાલ્યા જતાં; પણ અત્યારે તેનું રૂપ ફરી ગયું હતું. તેણે ઊંઘવા જવાને બદલે ખીજે માર્ગ લીધો. તેની કેશવાળી ઊભી થઈ ગઈ અને માથું ઉછાળતો તે અવાજની દિશામાં છલંગો મારતો ઊપડ્યો. તે સમજી ગયો હતો કે પહેલી ગર્જના તે પોતાની સહચરી મેળવવા માટે કરેલી જીતની હતી અને ખીજો ધુધવાટ હારેલા સિંહનો દુઃખ-દર્દ લયો હતો.

શાર્દૂલને પણ એકલવાયું જીવન ગમતું નહિ. અને સહચરીની અંખના તેને થયા કરતી. તેમાં તેને તક સાંપડી. તેણે વિજેતા સિંહને લડાઈનું આહવાન આપ્યું. તેની ત્રાડ થડકતા કાળજા સોંસરવી નીકળી હતી. મોં બિલકુલ અંધ હતું, છતાં ત્રાડ ભયંકર હતી; ને ઊંડી હૃદયવેદનાભરી ત્રાડમાં અનૂન હતું.

ખચ્યાંઓ પણ સિંહની પાછળ ગયાં. થોડે દૂર એક ઝાડ તળે સિંહણ તેમની તરફ તાકીને બેઠી હતી ને તેની

બાળુમાં કાળી કેશવાળીવાળો સિંહ શાફલનું આહ્વાન
 ઝીલી મગફરીથી તેના તરફ જોઈ તૈયાર બની ઊભો હતો.
 શાફલે તેને જોતાં જ ફરી ત્રાડ નાખી. તેની કેશવાળી ઊભી
 થતાં ડાલામથા કેસરીનો સ્ત્રીનો ફરી ગયો. પ્રીણ ઉડાડતો
 તે એકદમ ધસી ગયો. બન્ને લગોલગ થઈ ગયા. દશેક
 ડગલાનું અંતર હતું. બન્ને ધૂરકતા ને છલંગો મારવા તલપી
 રહ્યા હતા. પૂંછડું પછાડી ધૂળના ગોટા ઉડાડતા બન્ને એક
 બીજાને દાબી દેવા તલપી રહ્યા હતા. કેસરી અને તેની
 બહેન દર ઊભાં રહી તાડી રહ્યાં હતાં. એવામાં બન્ને કૂદા
 અને એક બીજાને ચોંટી પડી અફળાતા, અટવાતા, દડતા,
 પડતાઆખડતા દેખાયા. ફીણ ઊડતું હતું, ધૂળના ગોટા જામ્યા
 હતા ને ભયંકર વાતાવરણ જામ્યું હતું. એવામાં ઘેરેયા પેઠે
 આખા શરીરે રંગાઈ ગયેલા શાફલે ઊભા થઈ પોતાની વિજય-
 ગર્જના કરી. ધીમે ઘુઘવાટો કરતો હુશ્મન ભય, ત્રાસ
 અને દર્દથી અધમૂઆ જેવો પગ ઘસડતો પડ્યો રહ્યો. તેના
 ગળામાંથી લોહીના પ્રવારો ઊડતા હતા. શાફલે તેનું કાળજી
 ચીરી નાખ્યું હતું. શાફલ પણ આખા શરીરે ઉઝરડાઈ
 ગયો હતો, છતાં વિજયના મદમાં તેને એ ધાનું દર્દ
 સાવ્યું નહિ. તેણે ત્યાંથી ખસીને ફરી ગર્જના કરી ને સિંહણ
 તરફ જોયું ન જોયું કર્યું; એટલામાં સિંહણ ઉડીને ધીમે પગલે
 શાફલ પાસે આવી, તેને સૂંઘીને તેના શરીર સાથે પોતાનું
 શરીર લગોલગ અડાડી ઊભી રહી. શાફલે પોતાનો પ્રેમ
 વ્યક્ત કરવા તેનું માથું જીભ વડે ચાટ્યું. તેણે આગળ
 ડગ ભર્યાં ને સિંહણ તરફ પાછું વાળી જોઈને ચાલવા

માંડયું. સિંહણુ તેની પાછળ ચાલી નીકળી. શૌચંથી મોહીને પોતાના પાછળ સ્ત્રી ચાલી નીકળે એમાં શૂરવીરની મહત્તા લેખાય; એમ વિજય પામેલો શાર્દૂલ ગૌરવપૂર્વક સિંહણુને દોરી ગયો. ઘવાઈને પડેલો સિંહ જીવન-મૃત્યુ વચ્ચે ઝાલાં ખાતો પોતાના નસીબને આધારે ત્યાં પડ્યો રહ્યો. તેની કોઈ એ દરકાર પણ કરી નહિ.

શાર્દૂલને હવે ઘા ઠયો ને દર્દ વધ્યું. તે એક ઝાડીના છાંયડે આવીને બેઠો. સિંહણુ પાસે બેસી તેના ઘા ચાટવા માંડયા. કેસરી અને તેની બહેન હંમેશ મુજબ શાર્દૂલની સોડમાં લપાવા ગયાં ત્યાં તો શાર્દૂલે ધૂરકીને તેમને દર ધકકેલી મૂક્યાં.

કેસરીને ખ્યાલ આવ્યો કે હવે બાપ અને સાવધી મા સાથે રહીને શિકાર ખેલી શકાયે નહિ. તેથી નવી સોબત જમાવી તેને પોતાનું જૂથ કરવાનું મન થયું. તેણે દર જઈ માખાપની રબ લેતો હોય તેમ વિહાય-ગર્જના કરી અને પોતાની બહેનો સાથે ત્યાંથી પાંચેક માઈલ દર જઈ જીવનમાં પહેલી જ વખત પગલર થવાની શરૂઆત કરી હોય તેમ પડાવ નાખ્યો.

એકાદ અઠવાડિયામાં તો તેને ત્રણ બાળ સિંહોની સોબત મળી ગઈ. તે બે કુટુંબનો વસ્તાર હતો. તેઓ બારેક મહિનાનાં હોય એવડાં દેખાતાં હતાં. થોડા જ વખત ઉપર તેમને તેમના માખાપોએ હાંકી કાઢ્યાં હતાં, કેમકે સિંહણુ દર વર્ષે વિચાય છે, એટલે સિંહ અને સિંહણુ પોતાના આગલાં બચ્ચાંઓને હાંકી જ કાઢે છે. બે કેસરીની મા મરી ગઈ

ન હોત તોપણ તેમને કાયમને માટે કાઢ્યાં ન હોત, તો છેવટે થોડા વખતને માટે તો રખડતાં મૂક્યાં જ હોત.

આ રીતે આઠેક સોબતીનું ટોળું જમાવી કેસરી ટોળાના બળ ઉપર મદાર બાંધી શિકાર ખેલવા લાગ્યો. દરેક ટોળામાં એકાદ મોવડી આગેવાન તો જોઈએ, એટલે કેસરીએ એ ટોળાના મોવડીપદ માટે પોતાની જાતને યોગ્ય માનીને આગળ કરી.

તે રાત્રે તેમણે ચારેક હરણાં માર્યાં. ટોળામાંના એક બાળસિંહે પોતાના બાગમાં એક હરણ ઉપાડ્યું, ને બીજાં-ઓએ ભેગો ભક્ષ કર્યો. થોડી વારે કેસરીએ પેલા એકલા ભાગીદારના શિકારમાંથી બચકું લયું, એટલામાં તેણે ગુસ્સે થઈને ધૂરકી ખાધી અને તેને પંજે માર્યો. કેસરીએ બાળુએ ખસી જઈ તેનો ઘા ચુકાવ્યો અને પછી ત્રાડ મારીને એવી થપાટ મારી કે પેલો ગલોટિયું ખાઈ ગયો. પોતાના આ વિજયના ગૌરવમાં તેણે પેલાનો ખોરાક ખેંચી લઈને ખાવા માંડ્યો. તેમાં કોઈએ વાંધો ઉઠાવ્યો નહિ. પેલો સિંહ તો જોઈ જ રહ્યો. આ રીતે તે ટોળાનો નાયક બની ગયો અને તેના વિજયથી આકર્ષાઈ એ ટોળામાંની એક સિંહણ તેની સહચરી હોય એમ તેની સાથે વર્તવા લાગી. તે શિકાર કરે ત્યારે તેની પડખે રહે, ને સૂવે ત્યારે તેની સોડમાં લપાય.

એક વખત કેસરીને પગમાં વાગેલું ત્યારે શિકાર કરી લાવીને તેને તે ખવરાવતી. આ રીતે બીજાંજોને નાયકીપદ અને સહચરી માટે બખ્ખે લડાઈઓ લડવી પડતી ત્યારે

કેસરીને થોડી મહેનતમાં બન્ને વરતુઓ એકી સાથે સાંપડી-
એટલો એ ભાગ્યશાળી !

વરસેક દિવસ સુધી તો તેમની ટોળીએ સાથે રહીને શિકાર કર્યો, પણ પછી બીજા સિંહો વચ્ચે હંમેશાં ઝગડા ને લડાઈઓ થયા કરતી અને સિંહણો પણ યૌવનમાં પ્રવેશીને પોતાનો તરવરાટ દાખવતી. છેવટે કેસરીની એક બહેન ટોળામાંના એક સિંહ સાથે શિકાર કરવા ગઈ તે ગઈ. ફરી તેઓ ટોળામાં આવ્યાં નહિ. એકાદ અઠવાડિયા પછી તેની બીજી બહેન, જેને નાયકીપદ માટે કેસરીએ માર્યો હતો, તેની સાથે ટોળામાંથી છટકી ગઈ.

તે સાંજે અચાનક કેસરીને પોતે જન્મ્યો હતો તેવી શુક્રવાણા ડુંગરા અને કોતરોની યાદ આવી, અને ઓચિંતું ત્યાં જવાનું મન થઈ આવ્યું જન્મભૂમિનું આકર્ષણ અદ્ભુત વસ્તુ છે. શિકારની ખોજ છોડી કેસરી માઇલો દૂર આવેલ ડુંગરાઓમાં બોડની શોધ માટે બેસ્યો અને તેની પાછળ સિંહણ ચાલી નીકળી.

એક મોટી ધારના પેટાણમાં પોતે જન્મ્યો હતો તેના કરતાં ઘણી મોટી ને ઠંડી બોડ તેણે શોધી કાઢી ને પોતાની સહચરી ભયહીન સાથે તે એક રાત ત્યાં નિરાંતે સૂતો,

પછી છએક માસ સુધી તેણે તે પ્રદેશમાં ચક્રવર્તી-પણું ભોગવી શિકારની મોજ માણી, પણ એક રાત્રે ભયહીન શિકારે જવા બોડમાંથી તેની સાથે બહાર નીકળી નહિ, તેથી તે પોતે એકલો શિકારે બેસી ગયો ને એક રોજ ભયહીન માટે લેતો આવ્યો.

શિકાર આપવા જેવો તે બોડના મોં પાસે આવ્યો તેવી જ ભયહીન ત્રાડ નાખી ઘુઘવાટો કરતી તેની સામે વિકરાળ બની ધસી આવી. સિંહ કરતાં સિંહણ વધુ ઝનૂની હોય છે. કેસરી તરત જ શિકારને ત્યાં મૂકીને ચાલ્યો ગયો અને દૂર ઝાડોમાં જઈને સૂતો. બીજી રાત્રે ભયહીન શિકાર માટે તૈયાર થઈને બહાર નીકળી ત્યારે કેસરી બોડ પાસે જતાં ગંધથી સમજી શક્યો કે પોતે બાપ બન્યો છે.

આ પ્રદેશમાં શિકારની ખેંચ રહેતી અને બચ્ચાંની કાળજીમાં ભયહીન સાવ અડધી થઈ ગઈ હતી. પોતે પણ દુબળો પડી ગયો હતો. તે વખતે તેને પોતાની મા ચાદ આવી અને પોતાના ઉછેર માટે તેણી કેટલું સહન કરતી હતી તે તેની નજર સામે તરવર્યું.

બચ્ચાં મોટાં થયાં ત્યારે તેમને શિકાર માટે ભયહીન બહાર ખેંચી લાવી. તે વખતે તે ટશુમશુ દોડતાં-રમતાં ફહાફહ કરતાં હતાં. કેસરી ત્યાં ઊભો હતો, એટલામાં તેમને પશુની વાસ આવી અને તે સાથે, તેની મા સાથે તેમણે જે પ્રાણુઘાતક હુમલો કરેલો તે બધું તેને સ્મરણપટે દેખાયું અને તેને ભયની એક ધીમી ધ્રુજારી આવી ગઈ. છતાં તેણે ભૂખથી રિખાતી સિંહણ અને ટળવળતાં બચ્ચાંની મમતાએ શિકાર માટે આગળ વધવું જારી રાખ્યું. બચ્ચાં આગળ વધી શક્યાં નહિ, એટલે સિંહણ પણ ત્યાં જ બેસી ગઈ. તેમને છાંયડામાં મૂકી પોતે ઢોરની વાસ આવતી હતી તે દિશાએ ઊપડ્યો. નજીક આવતાં તેણે તાપણું સળગાવી ચોમેર ધ્રુમતા માણસો અને તેમની વચ્ચે સૂતેલાં ઢોરનું

બાળધું જોયું. એ બાજુએ ચોકિયાતોનો પડાવ હતો. પવનની હેઠવાસે બહુ જ સાવચેતીપૂર્વક તેણે આંટો માર્યો અને સાપની પેઠે ભોંય સરસો સરકતો દૃશ્યક ડગલાં દર જેટલો નજીક જઈને, નજીકના એક બળદ ઉપર એક જ છલાંગે ફેલી પડ્યો. તે સીધો તેની પીઠ ઉપર જ પડ્યો અને એક જ પળે તેની ગરદન પકડીને ખેંચી. બળદ તૂટી ગયો. તેની વાસે ભયભીત બનેલા બળદો અને વાછડા ઊંચા પૂંછડાં લઈ નસકોરા કુલાવતા નાસાનાસ કરવા લાગ્યા, ને એક ચોક્કસદારને તો ખૂંદી પણ નાખ્યો. અંધારી રાત્રે એકલો વિજેતા જેવો શાર્દૂલ શિકારની મોજ માણી રહ્યો.

એટલામાં દરથી હાકલા પડકારા થતા સંભળાયા. મશાલોનાં અજવાળાં પથરાયાં અને તે જોતાં શાર્દૂલને મોત જેટલો ડર લાગ્યો, પણ પેટમાં વ્યાપેલી ક્રુધા અને મોંમાં તાજા શિકારનું લોહી એની પીઠ થાળડતું હોય એમ અને બેહરકાર બનાવી રહ્યાં, અને પોતાની માથે શિકારી ઉપર હુમલો કરીને તેને મારેલો તે યાદ આવતાં પોતે એ રીતે તેમનો ઘાણ કાઢી નાખશે એવી હિંમત પણ આવી. સિંહને શિકાર ઉપરથી ઉઠાડવો એ જીવનું જોખમ છે. માણસો આવી પહોંચ્યા એટલે છુપાઈને ઊભેલા શાર્દૂલે છલાંગ મારી અને એક માણસને એક જ થાપો મારી, તેને એક જ ઝટકે પીઠ પર નાખી છલાંગે ભરતો તે નાસી છૂટ્યો અને તે દિવસે પોતાના કુટુંબ સાથે નવા લક્ષ્મી મિજબાની તેણે ઉઠાવી.

મનુષ્યનું લોહી તેમણે પહેલવહેલું ચાખ્યું અને તે મીઠાશે તેના જીવનને હોડમાં મૂકી દીધું. માણસના લોહીનો

સ્વાહ તેને અકરાંતિયા બનાવવા કરતાં જોખમ ખેડવા લલ
ચાવી શક્યો અને એ રીતે મનુષ્યલક્ષી થયેલો કેસરી
લયંકર સાહસ ખેડતાં અનેક શિકારીઓની ગંધે આકૃતમાં
ઘેરાઈ જવા લાગ્યો. છેવટે એવા એક હલ્લામાં ગોળીથી
વીંધાઈ જઈ પોતાનું ચક્રવર્તીપણું તે ગુમાવી બેઠો.

ગૃહિણી વિના ઘર ન શોભે : શણ્ગાર વિના ગૃહિણી ન શોભે
જ્ઞાન વિના શણ્ગાર ન શોભે : સંસ્કાર વિના જ્ઞાન ન શોભે

સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓમાં સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું અંગેડ માસિક

સ્ત્રીજીવન

- ❑ ગૂજરાતના બહુભૂતિ લેખકોનાં કાવ્યો, મર્યાદા, વાર્તાઓ, નિબંધ અને વ્યાખ્યાનો આ માસિકનાં નિયમિત આંશ છે.
- ❑ લગ્નજીવન અને સંસ્કાર પૂરે તેવા મેળો, કળકાંડના પત્રો, અનુકથાઓ અને લગ્નગીતો.
- ❑ દર મહિને બહેનોના જીવન પરિચયો.
- ❑ ખાશક અને શુગળ પસંદ કરવાની અને પહેરવાની કળા, ચામડો, ચુડી અને કેસની વિવિધ સુચનાઓ-ચિત્રો સાથે.
- ❑ નર્મોહી વાર્તાઓ. મોસમનાં શાકભાજી ખતાવવાની ડીન, પાણકો માટે કોષ્ટીમાનું નેદું અને સ્ત્રીઓના રોગો.
- ❑ ઉત્તર ઉદ્યોગ, સુતરનું ભસ્મ, ઉત્તરનું પૂથણ ને મોતીના પરદા-તોરણ, બગ્ગર ખરીદી તેવા રોજના ઉપયોગી વિષયો—ચિત્રો સાથે.
- ❑ અંગકસરત ને વ્યાયમની રીતો. પ્રવાસ અને સ્ત્રીઓ માટે ઘડાતા નવા કાવટાની સમજ અને માપપાપના પ્રશ્નો.
- ❑ સ્ત્રીઓને તમતા સાચા ફરસાઓ, કાવટાની દૃષ્ટિએ સ્ત્રીઓને થતા અન્યાયના કસો ને માપપાપને મૂજવતા પ્રશ્નોના જવાબો, અંગત પૃથપરજ, સ્ત્રીસમાચાર અને પ્રત્યક્ પરિચય.

વિવિધ સામગ્રી સાથે સ્ત્રીઓ માટે પ્રગટ થતું જગદાર માસિક

કારતકથી નવું વર્ષ શરૂ થયું છે.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂ. ૬) પરદેશ માટે રૂ. ૭-૧૨-૦ (બાર શીલીંગ)

સ્ત્રી-જીવન કાર્યાલય, ઝવેરીવાડ, અમદાવાદ.

મનુભાઈ જોધાણીએ લખેલાં ગ્રામજનતાનાં
શબ્દચિત્રો

જનપદ

ભાગ-૧-૨-૩

[દરેક ભાગનો સવા રૂપિયા]

- * આ પુસ્તક મુંબઈ ઈલાકાના કેળવણીખાતાએ, વેસ્ટર્ન ઈન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સીએ અને વડોદરા રાજ્ય કેળવણીખાતાએ શાખા-લાયબ્રેરી અને ઈનામ માટે મંજૂર કરેલ છે.
- * દરેક સ્કૂલોમાં આ પુસ્તક મ્યુનિસિપાલિટી અને લોકસભાઓ વસાવેલ છે.
- * અમદાવાદમાં ભરાયેલ બાળસાહિત્ય પ્રદર્શનમાં જનપદને ૨ પ્રથમ સ્થાન મળ્યું હતું.
- * દરેક વર્તમાનપત્રોએ અને વિદ્વાનોએ તેને વખાણ્યું છે.
- * ગૂજરાત સાહિત્ય સભા (અમદાવાદ) તરફથી થતી વાર્ષિક સમાલોચનામાં, જાણીતા વિદ્વાન પ્રો. રવિશંકર જોષી લખે છે:-
'જનપદ પુસ્તકની તો પ્રસંશા કરીએ તેટલી જોઈ છે. બાળકોને ગમી જાય તેવી તેની સંક્ષિપ્ત ભાષાશૈલી નોંધપાત્ર છે. વિવિધ જીવન ચારિત્ર્યો આપણી સમક્ષ જનપદને ખડું કરી મૂકે છે. આવા વાસ્તવિક, જીવંત, હૃદયસ્પર્શી રેખાચિત્રો બાળકને માનવ સ્વભાવનો અને માનવ વ્યવહારનો વૈવિધ્ય ભર્યો પ્રથમ પરિચય આપી શકે. ચિત્રો પણ એટલા જ ભાવવાહી છે.'

ગૂજર્ અંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

શરદખાણુનો “સેટ”

પરિણીતા (ચોથી આવૃત્તિ)	૧-૦
પદ્મીસમાજ (નવલકથા)	૨-૮
છબી (ટૂંકી વાર્તાઓ)	૧-૮
ચંદ્રનાથ (નવલકથા)	૧-૮
સ્વામી (ટૂંકી વાર્તાઓ)	૨-૪
કાશીનાથ (ટૂંકી વાર્તાઓ)	૨-૮
સાવકી મા	૩-૧૨
શ્રીકાન્ત (ભાગ ૧-૨)	૪-૮
શ્રીકાન્ત (ભાગ ૩-૪)	૭-૦
નવીના (શેષપ્રશ્ન)	૪-૮
ભૈરવી	૩-૦
વિપ્રદાસ	૪-૮
ચરિત્રહીન	૫-૮
દત્તા	૩-૦
વિરાજ વલ્લુ	૦-૧૦
દેવદાસ	૨-૦
અનુરાધા-બીડીનિદિ	૪-૦
વૃંદાવન	૨-૮
અપૂર્વ ભારતી	૫-૮
શુભદા	૨-૮
ત્રણ વાર્તાઓ	૧-૦
બે ટૂંકી વાર્તાઓ	૦-૪
રમા	૨-૦
શરદખાણુની ખાળવાતો	૨-૪

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તા : :: અમદાવાદ

ગૃહિણી વિના ઘર ન શોભે : શણુગાર વિના ગૃહિણી ન શોભે
જ્ઞાન વિના શણુગાર ન શોભે : સંસ્કાર વિના જ્ઞાન ન શોભે

આઠ વર્ષથી સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓમાં
સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું અંગેડ માસિક

સ્ત્રી-જીવન

૧. ગૂજરાતના જાણીતા લેખકોનાં કાવ્યો, ગરબા, વાર્તાઓ, નિબંધ અને વાંચનાનો આ માસિકમાં નિયમિત આવે છે.
૨. લગ્નજીવન માં સંસ્કાર પૂરે તેવા લેખો, કળાકારોનાં પત્રો, અશ્વ-કથાઓ અને લગ્નગીતો.
૩. દર મહિને બહેનોના જીવનપરિચયો.
૪. પોશાક અને શૃંગાર પસંદ કરવાની અને પહેરવાની કળા; આંદોલો, ચુડી અને કેશની વિવિધ સૂચનાઓ,—ચિત્રો સાથે.
૫. રસોઈની વાનીઓ, મોસમનાં શાકભાજી બનાવવાની રીત, બાળકો માટે ડોશીમાનું વૈદ્ય અને સ્ત્રીઓના રોગો.
૬. હૃન્નર ઉદ્યોગ, સ્વતંત્ર ગરબ, જીનનું ગૂંથણ ને મોતીના પરદા—તોરણ બગ્ગર ખરીદી જેવા રોજના ઉપયોગી વિષયો—ચિત્રો સાથે.
૭. અંગકસરત અને વ્યાયામની રીતો, પ્રવાસ અને સ્ત્રીઓ માટે ધડાતા નવા કાયદાની સમજ અને માખાપને મૂંઝવતા પ્રશ્નો.
૮. સ્ત્રીઓને લગતા સાચા કિસ્સા, કાયદાની દ્રષ્ટિએ સ્ત્રીઓને થતા અન્યાયના અને મૂંઝવતા પ્રશ્નોના જવાબો, સ્ત્રીસમાચાર અને પુસ્તક પરિચય.

વિવિધ સામગ્રી સાથે સ્ત્રીઓ માટે પ્રગટ થતું દળદાર માસિક.

કારતકથી નવું વર્ષ શરૂ થયું છે

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ. ૬) પરદેશ માટે રૂ. ૭-૧૨-૦ (બાર રીલીંગ)

સ્ત્રી-જીવન કાર્યાલય : ઝવેરીવાડ : અમદાવાદ.

ગૂર્જર અંતરત્ન કાર્યાલય

ગાંધી રસ્તા

અમદાવાદ.

